

Mogelijke eierzaken nader bekeken

*Een onderzoek naar
casuïstiek uit 2006
Deelrapport 3*

Mogelijke eierzaken nader bekeken

Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006

Deelrapport 3

Deze publicatie is een uitgave van:
Ministerie van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Justitie
Programmabureau Bergerelateerd Geweld
Landelijk Expertise Centrum Eer
Gerelateerd Geweld

Fotografie
Peter Montaney, Politie Haaglanden

© Rijksoverheid | Juni 2010
ISBN-nummer: 978-90-5414-197-6

Mogelijke eorzaken nader bekeken

*Een onderzoek naar
casuïstiek uit 2006*

Deelrapport 3

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1 Onderzoeksopzet	8
1.1 Onderzoeksplan	9
1.2 Bevindingen uit het eerste deelrapport	11
1.3 Bevindingen uit het tweede deelrapport	14
1.4 Onderzoeksvragen in dit rapport	17
1.5 Gebruikte bronnen	20
1.6 Verdere opbouw van dit rapport	23
2 Selectie, uitwerking en ontwikkeling van casuïstiek	24
2.1 Selectie: ernst en frequentie	25
2.2 Uitwerking: rites de passage en levensloop	26
2.3 Ontwikkeling: tijdlijnen en scenario's	32
3 Verdieping: onderzoek naar geweld	36
3.1 Eer en de politietaak: focus op geweld	37
3.2 Visies op geweld en onderzoeksidealen	41
4 Bedreigingen	46
4.1 Aanleidingen en motieven	47
4.2 Enkele cijfers	58
4.3 Lijnen	66
5 Zaken met dodelijke afloop	76
5.1 Aanleidingen en motieven	77
5.2 Enkele cijfers	82
5.3 Lijnen	83
6 Verdieping: onderzoek naar 'eer gerelateerd geweld'	88
6.1 'Eer gerelateerd geweld' als paraplubegrip	89
6.2 Onderzoeksidealen in de praktijk	95
7 Conclusies en aanbevelingen	104
7.1 Samenvatting en conclusies	105
7.2 Aanbevelingen	110
8 Nabeschuiving: 2006-2010	112
Literatuur	116
Bijlage 1	124
Literatuuroverzicht culturele verklaringen en fases in de levensloop	125

Inleiding

Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) heeft in opdracht van het interdepartementaal Programmabureau Eergerelateerd geweld onderzoek verricht naar casuïstiek, die in 2006 bij de Haaglandse Unit MEP is binnengekomen.¹ De Unit MEP in regiokorps Haaglanden was in 2006 een landelijke vraagbaak voor andere korpsen. Nadat de in 2004 opgestarte pilot 'Eer gerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid' in 2006 tot een einde kwam, is in regio Haaglanden vanuit de Unit MEP het LEC EGG ingericht. Dit centrum biedt ondersteuning aan andere korpsen bij complexe operationele zaken en daarnaast wordt er wetenschappelijk onderzoek verricht. Met het ontstaan van het LEC EGG heeft de Haaglandse Unit MEP uitsluitend nog een regionale taak met betrekking tot de behandeling van zaken op het brede terrein van de multi-etnische samenleving in de eigen politieregio.

Voor U ligt een rapport, waarin de achtergrond van de casuïstiek uit 2006 centraal staat. Met het verschijnen van deze studie wordt het drieluik over de zaken van de Unit MEP in 2006 voltooid. Deel 1 en 2 zijn gewijd aan de vraag hoe mogelijke eorzaken onder de aandacht van de politie zijn gekomen en de wijze waarop vervolgens informatie over die zaken is verzameld en in een dossier is vastgelegd. Waar in deze eerste twee onderzoeksrapporten het accent lag op politieke aspecten van informatievergaring en -verwerking, gaat het in dit slotakkoord meer over kenmerken van de casuïstiek: welke conflicten spelen er tussen burgers? Wat is de aanleiding en het verloop van een conflict? Maar net als in de eerste twee rapporten wordt in dit verslag aandacht besteed aan de fundamentele vragen waarom en hoe de politie en andere (keten)partners aannemelijk (moeten) maken waarom in een specifieke zaak een geschonden eergevoel als motief voor (dreigend) geweld kan worden gezien. Dit laatste deel zal opnieuw aantonen hoe moeilijk het is om het etiket 'eer gerelateerd geweld' op een dossier te plakken.

Velen handen maken licht werk. Om die reden willen wij de heer S. Rotteveel bedanken, die als informatieanalist bij Politie Haaglanden een bijdrage heeft geleverd aan het ontsluiten van de dossiers ten behoeve van dit onderzoek. Daarnaast bedanken wij als kritische meedenker Commissaris van Politie W. Timmer, Hoofd van het LEC EGG.

¹ In stukken van het Programmabureau wordt meestal over 'eergerelateerd geweld' gesproken. In teksten van de politie wordt doorgaans 'eer gerelateerd geweld' als schrijfwijze gebruikt. In dit verband is de naamgeving van het LEC EGG veelzeggend. Hoewel beide formuleringen geen uiting zijn van fraai Nederlands – dat punt is eerder door andere auteurs aangestipt, bijvoorbeeld Van der Zee, 2006 en Bouman, 2008 – wordt in dit rapport zoveel mogelijk aangesloten bij het taalgebruik dat binnen de betrokken instituties en organisaties in de praktijk gangbaar is. Dat betekent dat verschillende formuleringen naast elkaar worden gebruikt.

Verder bedanken wij ook mr. A. Teerds, projectleider Strafrechtelijke Aanpak Eergerelateerd Geweld en Commissaris van Politie D. Driessen, die aan het Programmabureau is gelieerd. Tot slot willen wij ook onze collega's van het LEC EGG en de medewerkers van het Programmabureau bedanken voor hun bijdrage.

Janine Janssen en Ruth Sanberg
Mei 2010, Den Haag.

1

Onderzoeks- opzet

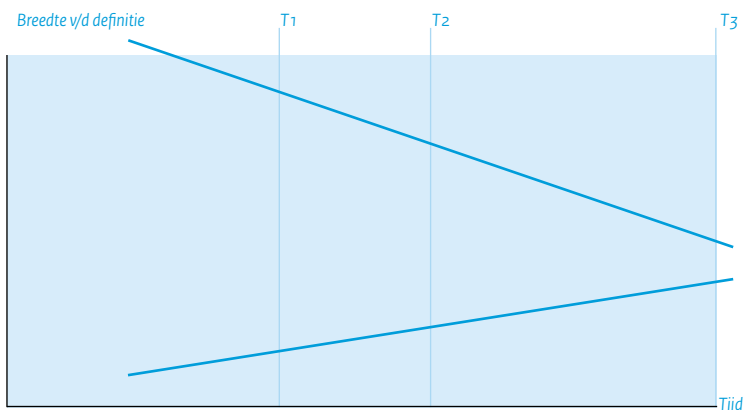

In dit hoofdstuk wordt eerst stilgestaan bij het volledige onderzoeksplan. Vervolgens komen in de tweede en derde paragraaf de bevindingen uit de eerste twee deelrapporten aan bod. De vierde paragraaf gaat in op de vragen, die in dit derde en laatste deelrapport centraal staan. De vijfde paragraaf gaat over de in dit onderzoek gebruikte bronnen en in de laatste paragraaf wordt de verdere opbouw van dit rapport beschreven.

1.1 Onderzoeksplan²

In de eerste deelrapportage is uitgelegd, dat op het moment dat zaken bij de politie binnenkomen niet altijd in één oogopslag duidelijk is dat het om eer gerelateerd geweld gaat. Om die reden wordt bij binnenkomst van zaken dan ook altijd het adjectief ‘mogelijk’ aan een eerzaak toegekend. Naarmate het politieonderzoek en de daarbij horende analyse vordert, worden er strengere eisen gesteld aan het toekennen van het etiket ‘eer’. In het onderstaande schema is dat op een eenvoudige wijze weergegeven.

Schema 1.1 | Veranderende breedte van de definitie van eer gerelateerd geweld

T1 Moment waarop zaken bij de politie binnenkomen ('rode vlaggen')

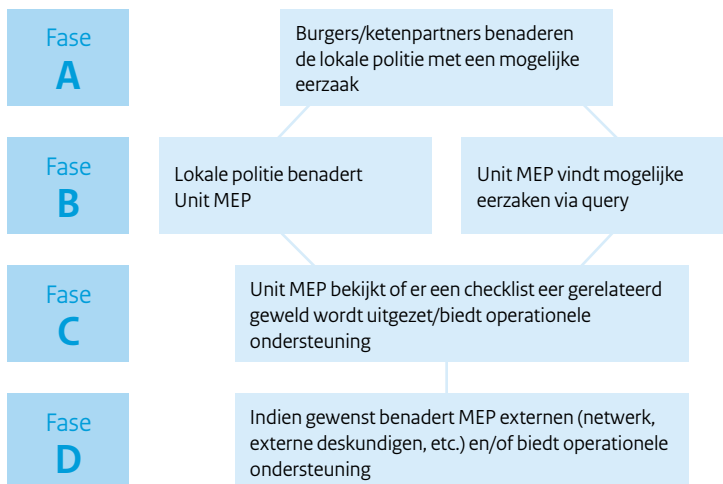
T2 Moment na eerste analytische beschouwing (eventueel met checklist)

T3 Moment van toekenning van het etiket 'eer' (checklist en eventueel advies van een externe deskundige)

² De hier gepresenteerde samenvatting van het in het eerste deelrapport meer uitgebreid beschreven onderzoeksplan is integraal overgenomen uit het tweede deelrapport.

In schema 1.1 is de breedte van de definitie van eer gerelateerd geweld als een trechter beschreven. Op tijdstip T1 gaat de politie op basis van ‘rode vlaggen’ en met behulp van de ‘query’³ in de politieke informatie-systemen na of er recent zaken onder de aandacht zijn gekomen, waarbij een geschonden eergevoel een motief zou kunnen zijn voor gewelddadige vormen van eigenrichting. Op moment T2 wordt verder informatie vergaard met behulp van een vragenlijst, de ‘checklist’. Bij punt T3 kan pas een uitspraak worden gedaan of in een bepaalde zaak eergevoelens daadwerkelijk een rol spelen. Doel van dit onderzoek is om te beschrijven hoe dit proces – van T1 naar T3 – in 2006 is verlopen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat in dat jaar het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) nog niet bestond.⁴ De Haaglandse Unit MEP behandelde toen zaken uit het hele land. De routing van mogelijke eerzaken zag er in 2006 uit als in het onderstaande schema.⁵

Schema 1.2 | Routing van informatie in 2006

³ Zie deelrapport 1 voor een uitgebreide beschrijving van de ‘rode vlaggen’ en de ‘query’ of de samenvatting van dit rapport, die verderop in dit hoofdstuk is opgenomen.

⁴ Zie hoofdstuk 5 in het tweede deelrapport voor meer informatie over de actuele routing van informatie en de positie van het LEC EGG in relatie tot de regiokorpsen.

⁵ Zie hoofdstuk 8 voor meer informatie over de situatie in 2010. Zie in dit verband ook: Janssen, 2009.

In de eerste deelrapportage is ingegaan op fase A en fase B, dat wil zeggen de vraag hoe mogelijke eorzaken in 2006 bij de politie in het algemeen en bij de Unit MEP in het bijzonder terecht kwamen. De tweede deelrapportage stond in het teken van de verdere behandeling van mogelijke eorzaken. Vooral het proces van het vergaren van relevante informatie en het toekennen van het etiket ‘eer gerelateerd geweld’ kwam aan de orde, dat wil zeggen fase C en D. De derde deelrapportage is gericht op de achtergronden van de casuïstiek.

1.2 Bevindingen uit het eerste deelrapport⁶

In deze paragraaf worden kort de onderzoeksvragen en de bevindingen uit het eerste deelrapport toegelicht.

Onderzoeksvragen

In de eerste deelrapportage is aangegeven waarom het moeilijk is om eer gerelateerd geweld te kwantificeren. De praktijk leert dat het lastig is om motieven voor (dreigen met) gewelddadig handelen aan te tonen. Het gaat in feite altijd om een reconstructie achteraf. Om die reden is een pleidooi gehouden om niet direct bij binnenkomst van zaken een etiket als ‘eer gerelateerd geweld’ te plakken, maar dat moment van labeling te verplaatsen in de tijd, tot het tijdstip waarop meer relevante informatie aanwezig is. Dan kan ook pas geteld worden hoeveel eerkwesties in beeld zijn gekomen. Dat neemt niet weg dat behoefte bestaat aan kwantitatief en kwalitatief inzicht in de wijze waarop mogelijke eorzaken bij de politie en de Unit MEP binnenkomen (fase A en fase B in schema 1.1). In de eerste rapportage hebben de volgende vragen centraal gestaan: hoe dienen mogelijke eorzaken zich in eerste aanleg bij de politie aan (fase A) en hoeveel zaken zijn in 2006 bij de Unit MEP gekomen door verwijzing en door gebruikmaking van de query (fase B)?

Instream van mogelijke eorzaken

Er is stilgestaan bij de vraag hoe zaken zich in eerste aanleg bij de politie aandienen. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen zaken, die door de politie zelf worden ontdekt en kwesties, waarop burgers de politie attent maken (‘haal- en brengwerk’). Dit onderscheid werd relevant gevonden omdat het belangrijk is enig inzicht te hebben in de vraag of

⁶ De hier gepresenteerde samenvatting van het eerste deelrapport is integraal overgenomen uit het tweede deelrapport.

burgers, die om wat voor reden dan ook te maken krijgen met (dreiging met) geweld, de weg naar de politie weten te vinden. Inzicht in de manier waarop de politie op de hoogte raakt van mogelijke eorzaken, biedt informatie over de mate waarin deze vormen van geweld herkend kunnen worden. Met betrekking tot 'halen' is aan de hand van voorbeelden duidelijk gemaakt hoe de politie tijdens surveillances, uitvoering van controles en van andere politiewerkzaamheden kan stuiten op mogelijke eorzaken. Bij 'brengwerk' laat de casuïstiek zien, dat burgers die zich bedreigd voelen of zich zorgen maken over iemand uit hun omgeving, voor hulp bij de politie aankloppen. Bezorgde betrokkenen komen niet altijd uit familiekring. Het kunnen vrienden zijn of professionals, die vanuit hun werk met een slachtoffer of verdachte te maken hebben. Verder is aandacht besteed aan interne zaken, dat wil zeggen mogelijke eerkwesties waarbij (politie)ambtenaren betrokken zijn. Die betrokkenheid kan losstaan van de professionele inzet en voortvloeien uit situaties in het privéleven. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat een interne zaak samenhangt met politieoptreden, waarbij burgers zich in hun eer aangetast voelen. Zowel autochtone als allochtone professionals kwamen bij de interne zaken in beeld.

In 2006 zijn bij de Unit MEP 422 mogelijke eorzaken binnengekomen. Zeventig procent (n=297) kwam uit de politieregio Haaglanden en bijna een vijfde (n=77) van andere korpsen. Verder brachten vooral instellingen voor vrouwenopvang, Bureau Jeugdzorg en de IND zaken en vragen met betrekking tot risico's en gevaarstelling onder de aandacht van de Unit MEP. De samenwerking met deze instellingen kende een meer structureel karakter. Dat gold in 2006 niet voor instituties uit de wereld van het onderwijs. Uit de casuïstiek is wel gebleken dat individuele medewerkers uit het onderwijs zich in geval van zorg zelf rechtstreeks tot de politie hebben gewend. Wederom zijn kanttekeningen geplaatst bij de interpretatie van cijfers, zoals het getal 422. Er kan niet met zekerheid gesteld worden, dat het hier daadwerkelijk allemaal eerkwesties betreft. Bovendien zijn dubbelstellingen niet uit te sluiten. Uiteraard is het mogelijk dat er sprake is van recidive, waardoor (groepen) personen vaker in de politie registratie voorkomen. Maar door groot tijdsverloop kunnen twee incidenten, die weliswaar onderling verband houden, als los van elkaar staande zaken begrepen worden. Aangezien de politieadministratie gebaseerd is op juridische en strafrechtelijke noties, die uitgaan van individueel gedrag en niet van groepsgegedrag, kan het vóórkomen dat verwickelingen van betrokkenen uit één enkele casus als aparte zaken staan genoteerd. In 2006 werd de query in het korps Haaglanden en in Zuid-Holland-Zuid gebruikt. Uitgebreid is stilgestaan bij de query in Haaglanden. De query selecteerde daar informatie uit het bedrijfsprocessensysteem Genesys. Dit is een 'levend

systeem', dat wil zeggen dat de informatie aan veranderingen onderhevig is. Die wijzigingen hebben invloed op het selectieproces van de query en spelen een rol bij de beperkte mogelijkheden om achteraf een reconstructie te maken van een eerdere toepassing van de query. Om die reden waren de vragen over de functie van de query in 2006 niet eenvoudig te beantwoorden.

Rode vlaggen als waarschuwingssignaal

Ook is aandacht besteed aan het werken met 'rode vlaggen', dat wil zeggen waarschuwingssignalen, die kunnen duiden op de aanwezigheid van eer als mogelijk motief voor geweld. Allereerst is opnieuw stilgestaan bij het belang van een genuanceerde benadering van vroegherkenning en labeling van mogelijke eerkwesties. Het blijft immers een momentopname, waarbij niet altijd duidelijk is hoe mogelijk eer gerelateerd geweld zich verhoudt tot andersoortige fenomenen, zoals huiselijk geweld. Bovendien kunnen in zaken, die zich voor (lijken te) doen als eerkwesties, andere factoren een rol spelen en bijdragen aan het ontstaan van geweld. In dit verband kan onder meer gedacht worden aan verklaringen uit de hoek van psychologie en psychiatrie.

Circa zestig procent van de zaken die zich in 2006 bij de Unit MEP aandienden, kwam in beeld als een vorm van bedreiging. Daarnaast leek het bij ongeveer een vijfde om mishandeling te gaan. Omstreeks veertig procent van de casuïstiek speelde zich af onder betrokkenen van Turkse afkomst. Bijna een kwart had betrekking op zaken in de Marokkaanse context. Het bleek lastig in te schatten van welke etnische achtergrond er sprake was in zaken op het moment van binnenkomst bij de Unit MEP. Het probleem is dat doorgaans niet voldoende informatie beschikbaar is om de exacte etnische achtergrond te bepalen: ging het daadwerkelijk om Turken of om Koerden? Wordt met Surinamers op Hindoestanen of Creolen gedoeld? Ten gevolge hiervan ligt het aantal interetnische zaken waarschijnlijk hoger dan nu gezien is. Afgaande op de gegevens uit de administratie leek het volgens grove schatting bij ongeveer een vijfde van de casuïstiek te gaan om zaken met betrokkenen van verschillende etnische achtergronden. Daaronder bevonden zich ook zaken, waarbij autochtonen betrokken waren.

Wat betreft de systematiek van de 'rode vlaggen' is opgemerkt, dat deze is ontwikkeld op het moment dat nog geen werkdefinitie beschikbaar was. Binnen de politie is het eerbegrip vervolgens ruimer genomen dan in de later ontstane werkdefinitie, wat overigens niet wil zeggen dat inmiddels in de praktijk geen rekening zou worden gehouden met aandachtspunten uit die definitie. Er zijn drie velden onderscheiden, waarop zich 'rode vlaggen' bevinden: er zijn vlaggen, die kunnen duiden op aanleidingen tot eerschending; daarnaast zijn er vlaggen, die

mogelijkerwijs een indicatie zijn voor vormen van eerherstel en tot slot is er een veld met vlaggen die verwijzen naar kenmerken van eercodes en achtergronden van betrokkenen. In de praktijk lijken de vlaggen op de eerste twee velden het makkelijkst in het gebruik. Dat komt omdat in de query veel incidenten geselecteerd worden die verwijzen naar vormen van geweld. Lastiger te hanteren zijn de vlaggen op het laatste veld. Dat heeft te maken met problemen rond toepassing van culturele kennis. In feite wordt op basis van politie-informatie een cultureel motief ‘ingelezen’. Dat is moeilijk, omdat de informatie bij binnenkomst vaak gering is en bovendien de behandelende politieambtenaar enige kennis van zaken moet hebben. Om deze reden is voorgesteld om niet zozeer alert te zijn op directe verwijzingen naar eer, maar meer te letten op de ruimte die individuen hebben om hun eigen leven gestalte te geven, zonder dat zij door hun sociale omgeving daarin worden belemmerd.

Tot slot is nagegaan in hoeverre de maatklassen, die in 2006 door de query werden geselecteerd goed overeenkomen met de notie van ‘rode vlaggen’. Er zijn suggesties gedaan voor wijzigingen: het is verstandig om bepaalde maatklassen toe te voegen aan het selectieproces, terwijl andere verwijderd kunnen worden. Inmiddels is de Nederlandse politie overgestapt op het informatiesysteem Basisvoorziening Handhaving (BVH). Dat betekent dat het Haaglandse systeem Genesys niet meer in gebruik is. Dat wil echter niet zeggen dat de uitvoerige aandacht, die in het eerste deelrapport aan de query in Genesys is besteed, vergeefse moeite is geweest. Ook in recent in gebruik genomen systemen wordt immers met maatklassen en vergelijkbare coderingen gewerkt. De belangrijke les is dat (al is de query niet meer dan een grofmazig net) op consciëntieuze manier aan een vertaling van een abstracte herkenning-methodiek in een concrete werkwijze wordt gewerkt.

1.3 Bevindingen uit het tweede deelrapport⁷

In deze paragraaf wordt een samenvatting gegeven van de centrale vragen en resultaten van het tweede deelrapport.

Onderzoeksvragen

In het eerste deelrapport is aandacht besteed aan de instroom en vroegherkenning van de 422 zaken, die in 2006 bij de Unit MEP zijn binnengekomen (fase A en B in het onderzoeksplan). In het tweede

⁷ De hier gepresenteerde samenvatting is grotendeels gebaseerd op paragraaf 6.1 uit het tweede deelrapport.

rapport ging het om de vraag in welke van die 422 zaken door de Unit MEP een checklist is uitgezet (fase C) en in welke situaties de Unit MEP gebruik heeft gemaakt van de diensten van een externe deskundige (fase D). Daarnaast is erop gewezen dat inmiddels het LEC EGG is ingericht dat de landelijke taak, die de Unit MEP in 2006 had, volledig heeft overgenomen. Om die reden is eveneens een onderzoeksvraag opgenomen naar de aard van de gegevens die regiokorpsen aan het LEC EGG kunnen leveren, zodat dit centrum een overzicht kan genereren ten aanzien van de landelijke stand van zaken met betrekking tot een gerelateerd geweld.

Gebruik van de checklist

Er is in dit tweede deelrapport op gewezen dat de checklist allesbehalve een blauwdruk biedt voor de aanpak van mogelijke eorzaken. De checklist dient vooral begrepen te worden als een belangrijk instrument om op gedegen wijze informatie te verzamelen ten behoeve van een deugdelijke aanpak. In de dossiers uit 2006 zijn echter nauwelijks compleet ingevulde checklisten teruggevonden. Helaas is niet standaard in elk dossier aangetekend of wel of niet een checklist is verstrekt. Een analyse van 'non-respons' was daarom niet mogelijk. Vermoedelijk speelden een overwaardering van de query als 'de methode' en de aan het gebruik van de checklist gebonden tijdsinvestering hierbij een rol.

Inzet van externe deskundigen

De deskundigheid zelf was géén onderwerp van onderzoek in het tweede deelrapport. De wijze van inzet, de procedure, stond hier centraal. In circa eenderde ($n=123$) van de zaken uit 2006, waarbij een eermotief werd vermoed, is gebruik gemaakt van een externe deskundige. In 2006 deed de Unit MEP een beroep op twee externe deskundigen. Zij zijn bij verschillende soorten zaken ingezet, dat wil zeggen zaken met en zonder fatale afloop. De betreffende deskundigen hadden met name expertise op het terrein van Turkije en het Midden-Oosten. Andersoortige expertise was niet aanwezig. Het is ook voorgekomen dat deze specifieke deskundigen gevraagd zijn om een analyse te geven in zaken, waarbij de betrokkenen een andere culturele achtergrond hadden. Belangrijke kenmerken wat betreft de procedure van het inschakelen van een externe deskundige zijn niet standaard vastgelegd. Dan gaat het bijvoorbeeld om de vraag waarom een casus aan een externe deskundige is voorgelegd, welke vragen aan hem of haar zijn gesteld, welke bronnen ter beschikking zijn gesteld en of de deskundige op wat voor wijze dan ook bij de uitvoering van het politieonderzoek betrokken is geweest. Verder is aandacht besteed aan risico's en voorwaarden bij het gebruik van externe deskundigheid. Er is onder

meer gewezen op het gevaar van confirmatie, dat wil zeggen het zoeken naar bevestiging van een hypothese, het ontstaan van tunnelvisie en het geconfronteerd worden met deskundigen, die in een bepaalde casus of in de wetenschappelijke literatuur tot verschil van inzicht komen. Bij al deze risico's is het van belang dat goed verslag wordt gelegd van de eerder genoemde procedurele aspecten en dat een verklaring van een externe deskundige vooral benaderd wordt als een mogelijk scenario of een mogelijke zoekrichting in het politieonderzoek. Dit geldt zeker voor de culturele deskundigheid, waarop in 2006 een beroep werd gedaan.

Het ideale dossier

Op basis van de verworven inzichten met betrekking tot het gebruik van de checklist en de inzet van externe deskundigen is ingegaan op de ingrediënten, die nodig zijn om het ideale dossier te creëren. Daarbij is aandacht besteed aan de visie dat het bij eezaken wellicht niet zozeer gaat om een cultureel delict als wel om een culturele strafzaak. Met dat laatste wordt bedoeld dat in een procedure of het politieonderzoek rekening wordt gehouden met cultuur als factor van invloed. Voordeel van een dergelijke benadering is, dat cultuur als verklarende factor onderbouwd moet worden en niet het vertrekpunt van de analyse is. Dit betekent dat de methoden en technieken van het reguliere politiewerk centraal staan. De aanpak van (dreigende) vormen van eigenrichting met een eermotief is immers ook regulier politiewerk. Daarnaast is aandacht gevraagd voor de benadering van een casus als een verhaal met verschillende tijdlijnen. Door het chronologische verloop in een casus helder in kaart te brengen en daarbij niet alleen aandacht te besteden aan de voorgeschiedenis en de verdere ontwikkeling van de 'verhaallijn', maar ook aan de inzet van de politie en ketenpartners, kunnen verschillende scenario's worden doordacht en kan een degelijk plan van aanpak worden gemaakt. Wat betreft de gegevens, die in door de Unit MEP in 2006 aangelegde dossiers zijn opgenomen, blijken verschillende mogelijkheden voor uitwisseling van gegevens met partners te bestaan. Uiteraard dienen partners met betrekking tot die uitwisseling van gegevens over een juridische grondslag te beschikken en dient de gegevensuitwisseling noodzakelijk te zijn voor het bereiken van een gezamenlijk doel. Analyses – al dan niet tot stand gebracht door tussenkomst van een externe deskundige – mogen alleen gebruikt worden voor het doel waarvoor ze zijn opgesteld.

Samenwerking tussen het LEC EGG en de regiokorpsen

Tot slot is ingegaan op de samenwerking tussen het LEC EGG, dat inmiddels de landelijke taak van de Unit MEP heeft overgenomen, en de regiokorpsen. Niet alleen voor haar operationele maar ook voor haar wetenschappelijke taak is het LEC EGG in sterke mate afhankelijk van de (kwaliteit van de) gegevens die regiokorpsen aanleveren. Er is een voorstel gedaan voor een registratiesysteem waarbij elk regiokorps aspecten registreert, die te maken hebben met de herkenningsmethodiek (query/rode vlaggen, uitzetten checklist, eventueel een beroep op het LEC EGG en met of zonder inschakeling van een externe deskundige en de opbouw van de dossiers via het vijf-stappen-model). Op die manier wordt niet alleen inzicht in de (kwaliteit van) werkwijzen verkregen, maar wordt bovendien de uniformiteit van de politieële aanpak bevorderd. Voorgesteld is om het LEC EGG in jaarverslagen op basis van de zo vergaarde informatie onderbouwde uitspraken te laten doen over het al dan niet aanwezig zijn van een eermotief.

1.4 Onderzoeksvragen in dit rapport

In de eerste twee rapporten is de instroom en het analyseproces van mogelijke eorzaken beschreven (fase A tot en met D). In deze derde rapportage staat niet meer het proces van informatieverwerking centraal, maar de inhoud en achtergronden van de casuïstiek. Dat betekent niet dat de ruim 400 zaken, die in het eerste rapport zijn genoemd, allemaal in de analyse worden meegenomen. Op basis van ernst en frequentie is een selectie van de casuïstiek gemaakt, die in hoofdstuk twee nader wordt toegelicht.

Bij eerkwesties gaat het om (dreigende) conflicten. Bij een verdere analyse van casuïstiek dient dan ook stil te worden gestaan bij vragen over de aanleiding van het conflict, de wijzen waarop betrokkenen getracht hebben (of bezig zijn) het probleem uit de wereld te helpen en de achtergronden van de betrokkenen. In het nu volgende worden deze vragen verder uitgewerkt.

Wat is bekend over de aanleiding van het conflict en de wijzen waarop betrokken burgers tracht(t)en dit conflict op te lossen?

- Wat was de aanleiding tot het conflict (bijvoorbeeld onenigheid naar aanleiding van financiële zaken of zedelijke opvattingen)? [Hoofdstuk 2, 3, 4 en 5]
- In welke sociale kring speelt het conflict (bijvoorbeeld in familieverband)? [Hoofdstuk 2, 3, 4 en 5]

- Welke concrete handelingen hebben betrokkenen ondernomen om het conflict te beëindigen? Was daarbij al sprake van een gewelddadige oplossing? Op welk punt van het conflict kwam de zaak onder de aandacht van de politie? [Hoofdstuk 2, 4 en 5]
- In hoeverre is een geschonden eergevoel in het geding? Kunnen andere mogelijke motieven voor het (dreigen met) het gebruik van geweld worden ontdekt? [Hoofdstuk 2, 3, 6]
- Valt het gebeurde binnen de door Ferwerda en Van Leiden (2005) ontwikkelde werkdefinitie? [Hoofdstuk 2, 3 en 6]

Tijdlijnen

In het eerste en tweede deelrapport is bij de vooruitblik op de inhoud van dit rapport aangegeven dat hier ook aandacht zal worden besteed aan de vraag of er specifieke patronen in het verloop van de casuïstiek zijn te herkennen. Op basis van de dossiers uit 2006 zal bij relevante casuïstiek een tijdlijn worden gereconstrueerd (wanneer ontstond het conflict? Op welk tijdstip kwam de zaak bij de politie binnen? Sinds wanneer dreigde escalatie of vond concreet geweld plaats? etc.). Op basis van deze tijdlijnen zal getracht worden inzicht te krijgen in de vraag of verschillende scenario's denkbaar zijn volgens welke casuïstiek met een gewelddadig karakter verloopt [Hoofdstuk 2, 4 en 5].

Achtergrondgegevens van betrokkenen

In de vorige rapporten is verder beschreven dat met betrekking tot de achtergronden van betrokkenen in een casus de volgende gegevens in kaart zullen worden gebracht: de rol (dader, slachtoffer, of anders), het geslacht, de leeftijd, een beschrijving van de sociaaleconomische achtergrond, de burgerlijke staat, de woonomgeving, nationaliteit, etniciteit en de verblijfsstatus. Een conclusie uit het tweede deelrapport was, dat in 2006 helaas niet vaak compleet ingevulde checklisten in de dossiers werden teruggevonden. Dat heeft met name consequenties gehad voor de dataverzameling met betrekking tot gegevens die inzicht bieden in de sociale en economische achtergronden van betrokkenen [Hoofdstuk 2, 4 en 5].

Extra vragen

In de eerste twee rapporten van dit drieluik is vermeld dat om meer zicht te krijgen op het mogelijke motief dat ten grondslag lag aan de casus, onder meer gebruik zal worden gemaakt van stukken waarin betrokkenen zelf aan het woord komen (bijvoorbeeld verslagen van verhoren) en van de analyses van externe deskundigen. Daarbij komen de volgende vragen in beeld: spreken betrokkenen zelf letterlijk over 'eer'? Noemen betrokkenen zelf ook andere motieven? Lastig is wel dat

weinig letterlijke transcripties van verhoren met betrokkenen voorhanden zijn; dikwijls worden uitspraken geparafraseerd. Dat betekent dat teksten uit verhoren niet zonder meer geschikt zijn voor uitgebreide tekstanalyses, of: hoe onderbouwen externe deskundigen op basis van de hen verstrekte data en hun eigen ervaring en kennis het al dan niet aanwezig zijn van het motief eer? Antwoorden op deze vragen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een verdere afbakening van het begrip eer gerelateerd geweld. Een verdere afbakening kan het registreren van dit complexe fenomeen vereenvoudigen [Hoofdstuk 2, 4 en 5].

Met deze vraag naar het motief hangen twee andere belangrijke vragen samen, die bij de eerder gegeven vooruitblikken in de eerste twee deelrapporten niet nader zijn genoemd, maar waarvan de behandeling wel op zijn plaats is in de afronding van dit drieluik:

Hoe verhoudt het motief ‘geschonden eer’ zich tot verschijnselen van (dreigend) geweld?

In het tweede deelrapport is aangegeven dat inzicht in culturele kennis – bijvoorbeeld over de werking en relevantie van eercodes – de politie kan helpen bij het formuleren van mogelijke scenario’s. Met behulp van dergelijke scenario’s kan de politie denk- en zoekrichtingen uitzetten om zaken tot een oplossing te brengen. Maar hoe wordt over de relatie tussen ‘geschonden eer’ en geweld gedacht in wetenschappelijk onderzoek naar gewelddadige verschijnselen? Hoe zou in de (nabije) toekomst onderzoek naar de relatie tussen eerschending en geweld gestalte kunnen worden gegeven? [Hoofdstuk 3]

Volstaat het etiket ‘eer gerelateerd geweld’?

Als nagedacht wordt over de relatie tussen geschonden eer en het ontstaan van geweld vanuit de optiek van de politie en in het wetenschappelijk onderzoek, dan is het een logische vervolgstap om de vraag te stellen of de term ‘eer gerelateerd geweld’ zowel in de politiepraktijk als in die van de wetenschap bruikbaar is. Wat zijn de kansen van dit paraplubegrip? Kleven er risico’s aan het gebruik en zijn er alternatieven denkbaar? [Hoofdstuk 6]

1.5 Gebruikte bronnen⁸

Ten behoeve van dit onderzoek is uitsluitend gebruik gemaakt van dossiers, die in 2006 bij de Unit MEP met betrekking tot mogelijke gewelddadige eerkwesties zijn aangelegd.⁹ De opbouw en inhoud van de dossiers uit 2006 waren divers van aard. Dit heeft zowel inhoudelijke als organisatorische redenen. Allereerst de inhoud: de aard van de zaken die bij de politie bekend worden, is zeer divers. Sommige kwesties lijken zonneklaar en krijgen weinig aandacht. Van complexe en/of ernstige zaken is echter meer neerslag van politieke activiteiten in de dossiers te verwachten. Omgekeerd geldt deze redenering echter niet: de dikte van het dossier is géén indicator voor de ernst van de casus. Het is immers goed mogelijk dat bij binnenkomst van een casus bijvoorbeeld door beperkte en onvolledige gegevens of (bewust) onjuist verstrekte of verzamelde informatie tijdens een verhoor, door tijdsdruk of verkeerd begrijpen een inschattingfout wordt gemaakt, die leidt tot onder- of overschatting van de ernst van de kwestie. Als bij onderzoek voldoende rekening wordt gehouden met deze beperking, dan biedt dit materiaal wel degelijk kansen om op basis van de opbouw en inhoud van deze dossiers niet alleen inzicht te krijgen in achtergronden van de behandelde casuïstiek, maar daarnaast een en ander te leren ten aanzien van denkwijzen en de 'schrijfcultuur' binnen de politie.¹⁰

Wat de organisatie betreft speelt de beëindiging van de pilot 'Eer gerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid' medio 2006 een belangrijke rol. In de pilotperiode is door middel van actieonderzoek aan een kwalitatieve methodiek voor vroegherkenning en aanpak van gewelddadige eerkwesties gewerkt, die na de pilot niet alleen landelijk geïmplementeerd diende te worden, maar ook structureel gestalte moest krijgen in de Haaglandse Unit MEP. In 2006 bevond de Unit MEP zich in een opbouwfase (de personele bezetting is na de afloop van de pilot in 2006 gegroeid), dat wil zeggen dat veel tijd en

⁸ De inhoud van deze paragraaf is bijna letterlijk overgenomen uit het tweede deelrapport.

⁹ Hierop is één uitzondering gemaakt: in hoofdstuk 4 over bedreigingen heeft een informatieanalist in een later stadium in de politieke informatiesystemen gekeken om na te gaan of de betrokkenen opnieuw bij de politie in beeld zijn gekomen.

¹⁰ Zie in dit verband ook hoofdstuk drie van de tweede tussenrapportage (Janssen et al., 2005). Daarnaast is *Geef mij de feiten* de moeite waard. In dit boek voor zowel beginnende als ervaren opsporingsambtenaren wordt niet alleen stilgestaan bij het belang van systematische verwerking van informatie in een proces-verbaal, er worden ook praktische tips gegeven voor het ordenen van informatie, zodat een en ander helder op papier komt, wat het trekken van conclusies mogelijk maakt (Huisman, et al., 2009). Verder is ook de recent verschenen *Handleiding dossiervorming* (Joosten & Van Roosendaal, 2010) de moeite waard.

energie besteed werd aan werving, het in dienst nemen en aan opleiding van medewerkers.

Zoals hiervoor werd vermeld zijn sommige dossiers uitgebreider dan andere. Het gaat hier lang niet alleen om zorgvuldigheid bij het samenstellen van een dossier en bij het aanleveren van gevraagde informatie. Er wordt bijvoorbeeld niet in elke zaak een telefoon afgeluisterd. Tapgegevens van telefoonverkeer zijn geen standaardonderdeel van een dossier. Schema 1.3 laat onderdelen van dossiers zien.

Schema 1.3 | Onderdelen van dossiers

	Politiële informatie	Externe informatie
Dagrapporten/mutaties uit Genesys	X	
Informatie uit andere politieke systemen*	X	
Onderzoeksjournaals**	X	
Verslag van verhoren	X	
Verslag van telefoontaps***	X	
E-mailverkeer tussen betrokken politieambtenaren en eventueel andere (externe) partners	X	X
Checklist	X	X
Instrumenttaxatie van de vrouwenopvang		X
Gegevens van externe instanties****		X
Verslag van een externe deskundige	X	X

* Bijvoorbeeld HKS (antecedenten) en Blue View (systeem om alle regionale bedrijfs processystemen van de politie te bevragen)

** Soort logboek in vaak grotere recherchezaken

*** Tapgegevens kunnen in actuele dossiers worden aangetroffen. Bij historisch onderzoek zouden deze echter niet meer terug mogen worden gevonden. De wet schrijft immers een bewaartermijn van twee maanden voor. Daarna dienen die gegevens vernietigd te worden (artikel 126 cc Sv). Hoewel er uitzonderingen zijn (artikel 126 dd Sv, art. 10 Wet politiegegevens) is het niet ondenkbaar dat in de praktijk de dossiers niet tijdig geschoond worden.

**** Bijvoorbeeld de Gemeentelijke BasisAdministratie (GBA), Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND), het kadaster of de kamer van koophandel

Daarnaast wordt in het bovenstaande schema aangegeven of informatie afkomstig is uit het politieke circuit en/of uit externe bronnen. Dit onderscheid is enigszins gekunsteld, aangezien veel informatie in databestanden van de politie vaak afkomstig is van burgers of andere (keten)partners.¹¹ Dit speelt vooral een rol bij het invullen van de checklist – hiervoor is aangegeven dat vrij weinig compleet ingevulde checklisten in de dossiers uit 2006 zijn teruggevonden, waardoor veel informatie over sociale en andere achtergronden niet in de dossiers is terug te vinden: dergelijke gegevens zouden eigenlijk opnieuw verzameld moeten worden, bijvoorbeeld door met betrokkenen te spreken. Dat lag echter buiten de opzet van dit onderzoek. In hoofdstuk 3 en 6 wordt overigens nog eens ingegaan op de vraag hoe het ideale wetenschappelijke onderzoek naar eer gerelateerd geweld eruit zou kunnen zien.

Politieambtenaren verzamelen lang niet altijd in hun eentje informatie, het komt voor dat dit in samenspraak met een betrokken burger en/of een andere externe partner gebeurt. In het schema is daarnaast aangegeven dat ook bij het e-mailverkeer tussen betrokken politieambtenaren en eventuele externe partners sprake is van zowel politieke als externe informatie. Bij dit e-mailverkeer gaat het vooral om de wijze waarop zaken uiteindelijk bij de politie in het algemeen en de Unit MEP in het bijzonder binnen zijn gekomen. In dergelijke mailcontacten gaat het dus niet zozeer om inhoudelijke aspecten van casuïstiek als wel om de routing van informatie: hoe worden vragen met betrekking tot mogelijke eerkwesties richting de Unit MEP geleid? Verder is bij de verslagen van externe deskundigen aangegeven, dat deze zich zowel bedienen van politiegegevens als van bronnen daarbuiten. Een externe deskundige wordt gevraagd om zich uit te spreken over de eventuele aanwezigheid van het motief eer in een bepaalde zaak. Daarbij wordt aan deze externe deskundige het volledige dossier ter beschikking gesteld, waarin zich zowel politiegegevens als andere data kunnen bevinden. Bovendien maakt de externe deskundige eveneens gebruik van ‘eigen’ kennis (bijvoorbeeld eerdere ervaring opgedaan met wetenschappelijk onderzoek, zie ook Janssen, 2009).

¹¹ Met ketenpartners worden onder andere partners van de politie in de justitie keten bedoeld. Buiten die keten werkt de politie samen met andere partners bij de behandeling van veiligheidsvraagstukken. In dit verband kan onder meer gedacht worden aan instellingen voor vrouwenopvang en jeugdzorg.

1.6 Verdere opbouw van dit rapport

In het tweede hoofdstuk wordt uitgelegd hoe de selectie van de in dit rapport besproken casuïstiek tot stand is gekomen. In hoofdstuk 3 wordt dieper ingegaan op onderzoek naar gewelddadige fenomenen in het algemeen en eer gerelateerd geweld in het bijzonder. Vervolgens worden twee hoofdstukken gewijd aan casuïstiek: in hoofdstuk 4 staan bedreigingen centraal en hoofdstuk 5 bespreekt zaken met een dodelijke afloop: moord, doodslag en zelfmoord. In het zesde hoofdstuk wordt nog eens teruggekomen op de vraag welke kansen en risico's verbonden zijn aan het gebruik van het etiket 'eer gerelateerd geweld'. In hoofdstuk 7 worden enkele conclusies en aanbevelingen geformuleerd. Het rapport sluit af met een nabeschuiving in hoofdstuk 8, waarin beschreven wordt in welke opzichten de opbouw van de dossiers in 2010 op andere wijze gestalte krijgt in vergelijking met het peiljaar 2006. Het rapport bevat verder nog een bijlage die een overzicht biedt van wetenschappelijke literatuur over culturele achtergronden en levensfasen van allochtonen in Nederland.

2

Selectie,
uitwerking en
ontwikkeling
van casuïstiek

In dit hoofdstuk wordt uit de doeken gedaan op welke wijze een keuze is gemaakt uit het geheel aan casuïstiek dat in 2006 bij de Unit MEP is binnengekomen. In de eerste paragraaf komt de selectie aan bod. De tweede paragraaf gaat in op de ideeën, die ten grondslag liggen aan de verdere uitwerking van de casuïstiek in dit rapport. Tot besluit wordt in de derde paragraaf stilgestaan bij het schetsen van ontwikkelingen aan de hand van het tijdsverloop in zaken.

2.1 Selectie: ernst en frequentie

Het eerste deelrapport draaide om de vraag hoe in 2006 casuïstiek werd gelabeld bij binnenkomst bij de Unit MEP. Het onderstaande schema biedt hiervan een overzicht.

Schema 2.1 | Labeling van mogelijk eer gerelateerd geweld bij binnenkomst bij de Unit MEP

Verschijningsvormen	Aantal	%
Bedreiging	256	61%
Mishandeling	82	19%
Stalking	5	1%
Lijkvinding onnatuurlijke dood	1	-
Poging zelfdoding	4	1%
Zelfdoding	2	-
Poging moord/doodslag	11	3%
Moord/doodslag	6	1%
Ontvoering	8	2%
Vermissing	26	6%
Incest	4	1%
Verkrachting	7	2%
Overige	10	2%
Totaal	422	100%

Bron: Janssen, 2008 A: 55.

In dit rapport worden niet alle 422 zaken verder uitgewerkt. De selectie voor dit onderzoek naar achtergronden van casuïstiek is tot stand gekomen aan de hand van twee criteria: frequentie en ernst.

Frequentie

Schema 2.1 laat zien dat in 2006 meer dan de helft van de zaken (n=256) bij binnenkomst onder de noemer ‘bedreiging’ werd gebracht. Gezien het grote aandeel van deze zaken in het geheel, is aandacht voor bedreigingen in dit rapport gerechtvaardigd. Op volgorde van binnenkomst bij de Unit MEP in 2006 is elke vijfde zaak geselecteerd. Dat betekent dat in totaal vijftig van dergelijke zaken in dit rapport worden verwerkt.

Ernst

Een ander selectie criterium is de ernst van de casuïstiek. Het was op voorhand een uitgemaakte zaak dat in dit rapport aandacht zou moeten worden besteed aan zaken met een dodelijke afloop. Het kan gaan om moord of doodslag en zelfmoord. Daar het om geringe absolute aantallen gaat, is besloten al deze zaken op te nemen. In deelrapport 1 zijn zes moorden of doodslagen, twee suïcides en één geval van ‘lijkvinding onnatuurlijke dood’ genoemd. Ten behoeve van dit onderzoek is nagegaan of er bij de pogingen tot moord of doodslag uit het peiljaar 2006 (n=11) alsnog mensen zijn overleden. In twee zaken bleek alsnog een dode te betreffen. In totaal worden in dit rapport elf zaken met dodelijke afloop in de analyse meegenomen.¹²

2.2 Uitwerking: rites de passage en levensloop

Pas op voor statische begrippen!

Het ontstaan van gewelddadige fenomenen kan het beste als een proces worden begrepen. Ook eer gerelateerd geweld kent een dynamisch karakter (Janssen, 2008 A). Om tot een analyse van dergelijke zaken te komen, is het van belang om alert te zijn op het gebruik van statische begrippen: bijvoorbeeld met betrekking tot termen ‘cultuur’ en ‘familie’.

Er is regelmatig gewaarschuwd voor de risico's met betrekking tot het gebruik van een statisch cultuurbegrip (zie bijvoorbeeld Janssen, 2007;

¹² In het eerste deelrapport is met betrekking tot de ernst van casuïstiek uit 2006 gesproken over ‘interne’ zaken, dat wil zeggen, zaken waarbij ambtenaren naar aanleiding van hun werk of hun privéleven bij een mogelijk eerconflict betrokken leken te zijn. Aan dit specifieke thema zal het LEC EGG een apart rapport wijden, waarin ook zaken uit andere jaren in de analyse zullen worden meegenomen.

Janssen & Van de Berg, 2009): ‘Ook in de wetenschap dringt door dat het niet zozeer gaat om uitheemse culturen, maar om immigranten die bezig zijn zich aan te passen in een nieuw land en die hun eigen unieke cultuur of etniciteit ontwikkelen. De oude cultuurdefinitie wordt nu culturologisch genoemd. Daarmee beschreef men van buitenaf de tradities van relatief homogene en stabiele volken. Bij jongeren die opgroeien in de grote stad van het Westen, die op school kennis maken met de Nederlandse cultuur, die naar Amerikaanse televisie kijken en naar wereldmuziek luisteren, vormen die tradities van de ouders maar één invloed van vele. Er komt een constructivistische visie op cultuur voor in de plaats. [Dat wil zeggen dat] [d]e tweede generatie van immigranten kiest in betrekkelijke vrijheid haar eigen combinatie van elementen als haar cultuur. De nieuwe etniciteit is dynamisch, heterogeen en levert een grote variatie aan cultureel hybride mensen op. Hoe dat gebeurt, vormt het studieobject van de culturele antropologie, hier gaat het mij om de aanwijzing die ik hiervoor al gaf: de cultuur zelf behoeft verklaring’ (Bovenkerk, 2009: 20).

Ook voor de term ‘familie’ geldt dat deze niet statisch is. Er zijn in de literatuur tal van voorbeelden te vinden, die laten zien dat menselijke samenlevingsvormen voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn. Zie in dit verband bijvoorbeeld het themanummer van *Justitiële Verkenningen* uit 1996 over ‘wenskinderen’, waarin frequent aandacht wordt besteed aan het begrip ‘gezin’. In dit nummer schetst Hoksbergen hoe in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog het beeld van het gezin veranderd is. Hij noemt onder andere de volgende ontwikkelingen: sinds 1960 daalt de gezinsgrootte, neemt het aantal echtscheidingen toe en komt het éénoudergezin op. Verder stipt hij aan dat vanaf 1950 kunstmatige inseminatie met donoren (KID) wordt toegepast, in 1983 het eerste IVF-kind werd geboren, dat via IVF de kunstmatig bevruchte draagvrouw haar intrede heeft gedaan, in 1956 de eerste adoptiewet werd ingevoerd en dat sinds 1979 stiefouderadoptie mogelijk is (Hoksbergen, 1996: 22). Dit alles draagt er toe bij dat onder de noemer ‘gezin’ een bont palet aan samenlevingsvormen kan worden gebracht. Zie verder ook het historische werk van Kloek (1989). Zij staat over een langere periode onder meer stil bij verschillende historische noties over grootte en structuur, economische positie en het emotionele leven van het ‘Europese kerngezin’. De auteur geeft aan dat het goed is om naar mogelijkheden van generalisatie te zoeken, maar dat dat in de praktijk

door allerhande regionale verschillen buitengewoon lastig is.¹³ Een ideaaltypisch beeld van dat Europese kerngezin valt dus niet zomaar te geven. Laat staan voor familiale samenlevingsvormen die hun oorsprong buiten Europa vinden. Alertheid bij gebruik van termen als ‘familie’ en ‘gezin’ is dus op zijn plaats. Anders wordt over het gezinsleven gediscussieerd aan de hand van nietszeggende stereotypen, die weinig raakvlakken hebben met het concrete gezinsleven. Conceptueel maatwerk is nodig.

Aanleidingen en motieven: rites de passage en de levensloop

Om de hiervoor beschreven valkuilen van beperkt zicht op eerproblematiek door het gebruik van statische begrippen enigszins te vermijden, is in de landelijk door de politie gebruikte systematiek voor vroegherkenning uitgegaan van rites de passage. Dit zijn overgangsrituelen die mensen in hun leven ondergaan en waarmee een verandering in hun sociale status wordt gemarkeerd, zoals een huwelijksluiting. De in schema 2.2 weergegeven overgangen tussen verschillende levensfasen zijn in feite cyclisch: in theorie is immers na een echtscheiding of een

¹³ Ter aanvulling nog het volgende: bij het ontstaan van eercodes wordt door deskundigen als mogelijke verklaring het ontbreken van een sterke overheid geopperd. Die redenering komt er kort gezegd op neer dat indien een overheid niet consequent normen handhaaft, burgers genegen zijn het recht in eigen handen te nemen. Aan eercodes kleeft nu eenmaal een element van eigenrichting. De Nederlandse historica Kloek refereert in haar werk onder andere aan dat van de Franse historicus Flandrin. Deze ziet in de veranderende taak van de staat een relatie met de opkomst van het gezin: ‘Flandrin constateert in de inleiding van zijn boek [Familles: parenté, maison, sexualité] aan de hand van definities van gezin en familie in woordenboeken, dat het onderscheid tussen gezin en familie van recente datum is. Een onderscheid dat zijn inziens doorslaggevend is geweest voor het ontstaan van het moderne concept “gezin”. Het criterium van samenwonen van de gezinsleden bijvoorbeeld, werd pas in de zeventiende eeuw voor het eerst genoemd in een definitie van “famille” in de betekenis van gezin. Op grond van zijn bevindingen over een ontwikkeling in het definiëren van het woord “famille” lanceert Flandrin de hypothese, dat de trias vader-moeder-kind steeds onafhankelijker werd van verwanten, buurt en personeel, om uiteindelijk in de negentiende eeuw de kern van de samenleving te worden. Flandrin probeert deze nieuwe betekenis van het woord “famille” te verklaren met behulp van het begrip “solidarité”. Voor elites was in het verleden de solidariteit met de familie in verband met naam, erfenissen, status en dergelijke het belangrijkste; voor gewone mensen was de buurt belangrijker in verband met het verlenen van wederzijdse hulp. Deze variaties daargelaten waren solidariteitsbanden vroeger in het algemeen van veel groter betekenis in het dagelijks leven dan tegenwoordig (...) In de moderne samenleving heeft de staat alle functies van die solidariteitsbanden overgenomen’ (Kloek, 1989: 57-58). Zie verder Kloek, 2009: hierin behandelt de historica de veranderde positie en beeldvorming en de cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw. Ook tot verder denken stemt de analyse van econoom De Beer en filosoof Jakson in het NRC van 26 maart 2004 over veranderende opvattingen over huwelijken die gesloten worden op economische gronden en die gebaseerd op liefde.

overlijden de weg vrij voor een nieuwe relatie. In het schema worden vier categorieën eerschendingen geïdentificeerd: schendingen die te maken hebben met seksuele contacten, partnerkeuze, zwanger-/ouderschap en ten slotte verzet tegen binnen de familie geldende autoriteit of regels.

Schema 2.2 | Schematische weergave van mogelijke eerschendingen¹⁴ in de relationele context afgezet tegen de levensloop

→ → →Levensloop→ → →Levensloop→ → →Levensloop→ → →Levensloop		
Vóór het huwelijk	Het aangaan van een huwelijk	Tijdens een huwelijk
Individu bevindt zich in de invloedssfeer van familie 1	Overgang van het individu van familie 1 → familie 2 Huwelijk is besteding van de relatie tussen familie 1 en familie 2	Individu bevindt zich in het krachtenveld van familie 1 en familie 2
<i>Seksuele contacten</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • verlies van maagdelijkheid/het ongehuwd aangaan van een seksuele relatie 	<ul style="list-style-type: none"> • het 'onkuis' (bijvoorbeeld niet maagdelijk voor vrouwen) overgaan van familie 1 naar familie 2 	<ul style="list-style-type: none"> • aangaan van buitenechtelijke relaties
<ul style="list-style-type: none"> • verkrachting 	<ul style="list-style-type: none"> • verkrachting 	<ul style="list-style-type: none"> • verkrachting
<i>Partnerkeuze</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • verzet tegen gearrangeerde verlovings/huwelijken 	<ul style="list-style-type: none"> • verzet tegen gearrangeerde verlovings/huwelijken 	<ul style="list-style-type: none"> • het verlaten van de huwelijks-partner
	<ul style="list-style-type: none"> • schaking (vrijwillig of onvrijwillig)* 	
	<ul style="list-style-type: none"> • (her)trouwen met een voor de (schoon)familie niet-acceptabele partner 	
<i>Zwanger-/ouderschap</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • ongehuwd zwanger-/ouderschap 	<ul style="list-style-type: none"> • het 'meenemen' in het huwelijk van kinderen die 'niet eervol ter wereld zijn gekomen' (bijvoorbeeld buitenechtelijke kinderen) 	<ul style="list-style-type: none"> • buitenechtelijke zwangerschappen en kinderen/twijfels over vaderschap
		<ul style="list-style-type: none"> • discussie over voogdij over kinderen/het afpakken van kinderen
<i>Verzet tegen regels</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • verzet tegen regels/autoriteit in familie 1 	<ul style="list-style-type: none"> • verzet tegen regels/autoriteit in familie 1 en 2 	<ul style="list-style-type: none"> • verzet tegen regels/autoriteit in familie 1 en 2

Bron: Janssen, 2008 B: 55.

¹⁴ De oplettende lezer heeft ongetwijfeld gezien dat een aantal van de in het schema genoemde aanleidingen van eer gerelateerd geweld ook in de werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden (2005: 42) is opgenomen.

** Van Eck over schaking in de Turkse context: 'Wanneer (...) [ouders] tegen [een huwelijk] zijn, biedt de Turkse plattelandscultuur een oplossing in de vorm van (...) de schaking. Dit is officieel het ontvoeren van een meisje door een jongen, met het doel met haar te trouwen. In de praktijk is het meisje doorgaans geen willeloos slachtoffer, maar besluit zij samen met de jongen tot een schaking, omdat haar ouders geen heil zien in een huwelijk' (Van Eck, 2001: 118).*

In het kader van preventie en aanpak van geweld is het belangrijk om inzicht te krijgen in aanleidingen tot conflicten en motieven van plegers voor het gebruik van geweld. Onder de term 'aanleiding' kan datgene worden verstaan dat iets tot gevolg heeft. In dat geval is er een rechtstreeks verband tussen de 'aanleiding' en 'gevolg'. Het begrip 'aanleiding' zou ook begrepen kunnen worden als een 'gelegenheid', waardoor een bepaalde gebeurtenis kan ontstaan of als een 'vertrekpunt'. Wat voor invulling er ook aan het woord 'aanleiding' wordt gegeven, er lijkt altijd sprake te zijn van een bepaalde mate van op zijn minst correlatie en op zijn sterkst causaliteit. In deelrapport 1 is uitgelegd dat ook het gebruik van de term 'motief' tot moeilijke vragen leidt: hoe kunnen complexe beweegredenen achter menselijk handelen inzichtelijk worden gemaakt? Is het niet veel meer zo dat motieven verondersteld worden in plaats van empirisch aangetoond? In de empirische hoofdstukken van dit rapport (in hoofdstuk 4 wordt ingegaan op bedreigingen en in hoofdstuk 5 op zaken met dodelijke afloop) zal bij de uitwerking van de aanleiding of het motief bij de casuïstiek volstaan worden met het beantwoorden van de vraag of die aanleiding of motief geplaatst kan worden binnen schema 2.2. Dit is zo gedaan om te voorkomen dat causale verbanden worden gesuggereerd met betrekking tot oorzaak en gevolg bij het ontstaan van conflicten, die empirisch moeilijk te zijn onderbouwen op basis van uitsluitend bevindingen uit politie-informatie (dit probleem komt nog terug in hoofdstuk 3 en 6 van dit rapport). De begrippen 'aanleiding' en 'motief' worden dus niet verder uitgewerkt in dit rapport. In de bijlage bij dit rapport is overigens een uitgebreid literatuuroverzicht opgenomen, waarin wordt ingegaan op de manier waarop in de wetenschappelijke literatuur

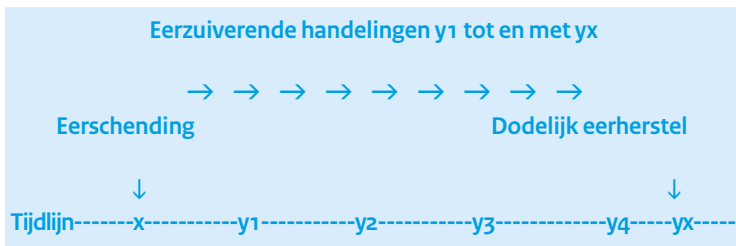
aandacht is besteed aan culturele verklaringen en beschrijvingen van rites de passage in de levensloop.¹⁵

2.3 Ontwikkeling: tijdlijnen en scenario's

Glijdende schaal

Een belangrijk uitgangspunt van de landelijk bij de politie gebruikte methodiek van vroegherkenning van eorzaken is het dynamische en procesmatige karakter van dergelijke zaken. In dit verband is eerder de term 'glijdende schaal' geïntroduceerd. Op gedrag dat niet als eervol geldt, kan een onmiddellijke dodelijke reactie volgen, maar dat is lang niet altijd het geval. In theorie is het mogelijk dat dit dodelijk eerherstel een poos op zich laat wachten of zich helemaal niet voordoet. In het onderstaande schema is dat op eenvoudige wijze weergegeven.

Schema 2.3 | De glijdende schaal van eerzuiverende handelingen

Bron: Janssen, 2008 B: 38.

¹⁵ Nederland kent overigens ook een rijke literatuur waarin wordt ingegaan op de relatie tussen culturele achtergronden en criminaliteitspatronen. Daarbij wordt frequent aandacht besteed aan familiale omstandigheden. Er is in dit verband onder andere gepubliceerd over Marokkaanse (Coppes et al., 1997, Van Gemert 1998, De Jong, 2007, Kleijwegt, 2005, Wermölder, 1990 en 2005, Stevens, Veen & Vollebergh, 2009), Surinaamse (Buiks, 1983, Sansone, 1992) en Antilliaanse jongeren (Van Hulst en Bos, 1993, Van San, 1998). In de bijlage blijft dergelijke literatuur verder grotendeels buiten beschouwing, omdat studies met een criminologische invalshoek relatief minder inzicht bieden in het leven van 'gewone mensen'.

Belangrijke lijnen in een dossier

Voortbordurend op de centrale notie van de ‘glijdende schaal’ is het inzicht ontstaan dat in een zaak die de politie onder ogen krijgt verschillende perspectieven en lijnen zijn te onderscheiden.

Die perspectieven betreffen onder dat van betrokken burgers en dat van de politie. Dit is weergegeven in schema 2.4.

Schema 2.4 | Het tijdsperspectief van betrokkenen en de politie in eerzaken

		P	P	P		
B	B	B	B	B	B	B
X Eerschending		X Melding aan het bureau	X Opvallend/ gewelddadig eerherstel	X Justitiële afwikkeling		

B= Periode waarin de betrokkenen aandacht hebben voor de eerzaak

P= Periode waarin de politie aandacht heeft voor de eerzaak

Bron: Janssen, 2008 B: 102.

In het tweede deelrapport¹⁶ is beschreven dat in politieke dossiers met betrekking tot een mogelijke eerzaak verschillende soorten gegevens zijn te vinden, die zicht bieden op twee belangrijke lijnen: de ‘verhaallijn’ en de lijn in reacties en optreden van de politie en betrokken ketenpartners:

- *De ‘verhaallijn’*
Een dossier dient inzicht te geven in de voorgeschiedenis en verdere ontwikkelingen in de casus, met andere woorden de ‘verhaallijn’. Belangrijke vragen zijn onder andere: wat is er gebeurd? Wanneer, waarom en tussen wie is een conflict ontstaan? Hoe reageren betrokkenen daarop?
- *Lijn in het handelen van politie, partners en andere professionals*
Voor een goed begrip van een casus is het daarnaast net zo belangrijk dat systematisch het handelen van politie en ketenpartners in kaart wordt gebracht. Zodra een casus onder de aandacht komt van de politie en haar partners in de veiligheidszorg, worden deze instellingen immers ook als spelers bij de zaak betrokken. Het aandeel van die instellingen, dat mede van invloed is op de verdere ontwikkeling van de ‘verhaallijn’, dient dan ook in het dossier te worden beschreven en dus vastgelegd.

¹⁶ Zie paragraaf 4.2 van het tweede deelrapport.

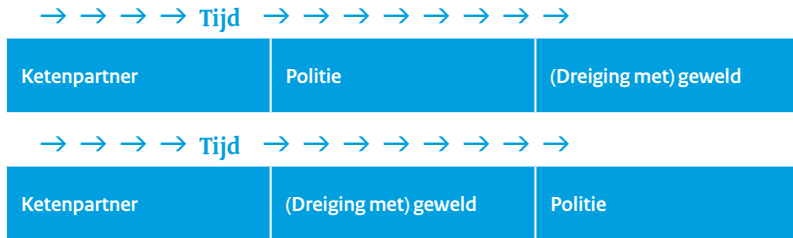
Theoretische scenario's

Rekening houdend met verschillende perspectieven en lijnen in een dossier is het mogelijk om in theorie tal van scenario's¹⁷ te onderscheiden. Om het eenvoudig te houden wordt hier uitgegaan van drie belangrijke ingrediënten in een casus: de rol van de ketenpartners, de rol van de politie en tot slot (dreiging met) geweld.

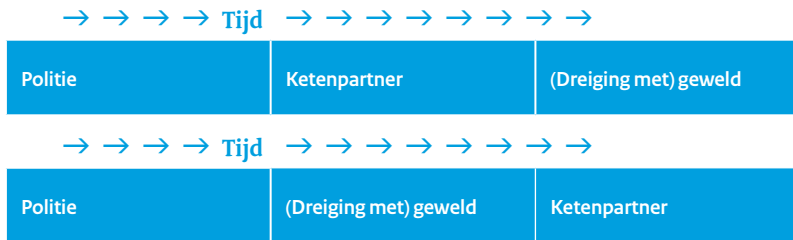
Voordat burgers in beeld komen bij de politie is het mogelijk dat zij contact hebben met een ketenpartner van de politie. Het kan bijvoorbeeld gaan om een gemeentelijke instelling voor maatschappelijk werk. Het is niet ondenkbaar dat het probleem van betrokken burgers aspecten heeft, waardoor de maatschappelijk werker en/of de cliënt het verstandig vindt om ook bij de politie te rade te gaan. Vervolgens dreigt of ontstaat er een geweldsincident. Ook mogelijk is dat een ketenpartner al contact heeft met burgers, waarna het probleem alsnog gewelddadig dreigt te escaleren of dat daadwerkelijk doet. Dan komt de politie in beeld. Zo zijn er in theorie nog meer opties denkbaar die hieronder sterk vereenvoudigd worden weergegeven.

¹⁷ Zie ook: Van der Torre & Schaap, 2005.

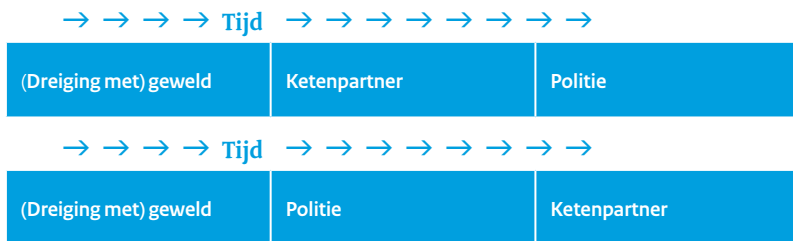
Schema 2.5a | Tijdlijn begint bij ketenpartner

Schema 2.5b | Tijdlijn begint bij politie

Schema 2.5c | Tijdlijn begint bij (dreiging met) geweld

In hoofdstuk 4 en 5 zal worden getracht dergelijke scenario's te destilleren uit de zaken met dodelijke afloop en de bedreigingen.

3

Verdieping:
Onderzoek naar
geweld

Voordat in de volgende twee hoofdstukken de empirie aan bod komt, wordt in dit hoofdstuk eerst een pas op de plaats gemaakt. Dat wil zeggen dat in de eerste paragraaf nog eens goed wordt gekeken naar de vraag waarom geweld centraal staat in de (politiële) aanpak van eorzaken. Daarna worden in de tweede paragraaf verschillende visies op geweld onder de loep genomen. Vervolgens wordt een beeld geschetst van een ideale onderzoekspraktijk.

3.1 Eer en de politietaak: focus op geweld

Preventie en aanpak: enkele uitgangspunten

In het lesboek over eer gerelateerd geweld dat ten behoeve van de Nederlandse politie is gemaakt wordt het volgende gesteld over de aandacht voor eorzaken in relatie tot de politietaak: '[v]eranderingen in de bevolkingssamenstelling [leiden] in principe niet tot wijzigingen van de kerntaken van de politie. In zaken waar de politie te maken krijgt met eer gerelateerd geweld gaat het ook om handhaving van de openbare orde, opsporing van strafbare feiten en het verlenen van noodhulp. Een ander basisprincipe is dat de politie er voor alle burgers is en dat elke burger op gelijke wijze dient te worden behandeld. Dat neemt niet weg dat er ruimte bestaat om bij het politieoptreden rekening te houden met culturele aspecten, zonder dat er gelijk sprake zou zijn van onwettig handelen of rechtsongelijkheid. Een gelijke behandeling is immers niet synoniem aan een identieke afwikkeling van zaken' (Janssen, 2008 B: 20). Dit klinkt nog allemaal tamelijk abstract, maar wat betekent dit uitgangspunt in de praktijk?

Bij de handel en wandel van de politie staan twee gedachtes centraal: in de eerste plaats focust de politie op die vormen van eerschending en/of -herstel, waarbij burgers (dreigen) geweld¹⁸ toe (te) passen. In feite gaat het dus om (dreigende) vormen van eigenrichting.¹⁹ In de tweede plaats is de politie zich er terdege van bewust dat zij het hele proces van vroegherkenning, aanpak en nazorg op het terrein van eorzaken niet alleen kan bestrijken. Samenwerking met andere partners is vereist.

¹⁸ In 2010 zal een 'Aanwijzing huiselijk geweld en eer gerelateerd geweld' in werking treden waarin regels zijn opgesteld omtrent de opsporing en vervolging van beide fenomenen, die elk een eigen aanpak behoeven. Ook in die tekst wordt een zwaar accent gelegd op het gewelddadige aspect.

¹⁹ Er zijn uiteraard ook vormen van eerschending en/of -herstel denkbaar, waarbij Nederlandse rechtsnormen niet worden geschonden. Dergelijke kwesties liggen buiten het bereik van de Nederlandse politie. Zie voor een meer uitgebreide beschrijving van deze gedachten en voorbeelden: Janssen, 2008 B: 67-71.

Preventie en aanpak: een verdere uitwerking

Bij de aanpak van eer gerelateerd geweld gaat de politie bij voorkeur te werk volgens het adagium 'voorkomen is beter dan genezen'. In de geneeskunde wordt onderscheid gemaakt tussen primaire, secundaire en tertiaire preventie: 'Onder primaire preventie worden de maatregelen verstaan die erop gericht zijn om de vatbaarheid van de gehele bevolking voor bepaalde ziekten te verminderen. Voorbeelden zijn de aanleg van rioleringsystemen ter voorkoming van cholera en pest en de toevoeging van fluor aan het leidingwater ter voorkoming van cariës. Dit (...) wordt (...) ook wel "universele preventie" genoemd. Secundaire preventie is gericht op het vergroten van de weerbaarheid tegen bepaalde ziekten van groepen uit de bevolking die, bijvoorbeeld volgens screeningsonderzoeken, een verhoogd risico lopen. Voorbeelden zijn speciale diëten voor personen met een te hoge bloeddruk of het geven van voorlichting over aids aan prostituees of drugsverslaafden. Deze preventie (...) wordt ook wel "selectieve preventie" genoemd. Tertiaire preventie bestaat (...) uit de behandeling van personen die een bepaalde ziekte hebben (gehad) ter voorkoming van een terugval of ter verlichting van de blijvende symptomen. Deze vorm staat ook bekend als "geïndiceerde preventie" (Van Dijk et al., 2002: 167). Met deze driedeling wordt echter ook buiten de gezondheidszorg gewerkt, bijvoorbeeld bij de aanpak van fenomenen op het gebied van criminaliteit. Naast het primaire, secundaire en tertiaire bereik wordt dan onderscheid gemaakt tussen dader- en slachtoffergerichte preventie en situationele preventie (Van Dijk et al., 2002: 168-169). Deze indelingen zijn eveneens te gebruiken bij het beschrijven van de taak van de politie en partners bij de aanpak van eer gerelateerd geweld.

Als we op het terrein van eer gerelateerd geweld spreken over primaire preventie dan gaat het om het streven om de 'vatbaarheid' voor eer gerelateerd geweld bij de bevolking te verkleinen. Dat betekent dat preventie in het teken staat van 'opvoeding' of 'norminprenting' en voorlichting: bij het brede publiek, dat in feite bestaat uit potentiële daders en slachtoffers, dient duidelijk te worden gemaakt dat gewelddadige vormen van eigenrichting naar aanleiding van een geschonden eergevoel onacceptabel zijn. Met betrekking tot situationele preventie is het in dit verband van belang dat het brede publiek wordt voorgelicht over wat te doen zodra er een vermoeden is gerezen dat zich in de eigen omgeving een eerconflict afspeelt. Zo moeten burgers bijvoorbeeld weten bij welke instellingen zij terecht kunnen. De politie licht de bevolking niet voor over normen met betrekking tot geweldgebruik. Daar ligt onder andere een taak voor instellingen voor onderwijs en welzijn evenals voor opvoeders. Als de politie zich serieus van haar

kerntaken (opsporing, handhaving van de openbare orde en het verlenen van noodhulp) kwijt, dan draagt de politie bij aan het inprenten van de norm dat eigenrichting niet acceptabel is. De politie kan in het kader van preventie wel voorlichting verzorgen waarin aandacht wordt besteed aan de vraag wat burgers moeten doen als zij in een situatie terecht komen, waarin zij vermoeden of waarnemen dat een (dreigend) gewelddadige eerzaak speelt. Bij (mogelijke) eorzaken zal de politie burgers doorgaans niet aanraden zelf te interveniëren, maar zal het praktisch altijd gaan om het advies contact op te nemen met de lokale politie.²⁰ Uiteraard ligt op het terrein van voorlichting ook een taak voor partners van de politie en voor de gemeenschappen, waarin de problematiek zich voordoet.

Bij secundaire preventie is het doel de weerbaarheid van risicogroepen te verhogen. In het geval van eer gerelateerd geweld gaat het dan om specifieke etnische of andere groepen waarvan bekend is dat eercodes die ruimte laten voor eigenrichting, een belangrijke rol spelen in het sociale leven. In dergelijke groepen bevinden zich potentiële daders en slachtoffers. Ook hier dient de politie door uitoefening van de kerntaken de norm te stellen dat eigenrichting onacceptabel is.²¹ Daarnaast is het van belang dat de politie voortdurend bouwt en onderhoud pleegt aan een netwerk in dergelijke groepen. De kans om gewelddadige escalatie te voorkomen, wordt groter naarmate eventuele problemen in een zo vroeg mogelijk stadium worden herkend. Die vroegtijdige herkenning van gevaarlijke situaties kan alleen plaatsvinden als de politie bekend is met bepaalde groepen. Met behulp van netwerkcontacten kan de politie ook duidelijk maken dat het Nederlandse recht geen ruimte toestaat voor eigenrichting naar aanleiding van een geschonden eergevoel en dat (potentiële) slachtoffers zich tot de lokale politie kunnen wenden. Ook hier geldt weer dat naast de politie taken zijn weggelegd voor partners en de betrokken gemeenschappen.

²⁰ Bij complexe zaken kan de lokale politie dan weer een beroep doen op het LEC EGG. Deze 'routing' is uitvoerig beschreven in paragraaf 5.1 van het tweede deelrapport. Hoewel de politie geen extra activiteiten ontplooit in het kader van primaire preventie buiten de uitoefening van de kerntaken, wil dat niet zeggen dat er op het gebied van primaire preventie niet meer gebeurt in Nederland. Zie in dit verband onder andere de beschrijving van de verschillende taakvelden – Maatschappelijke preventie, Bescherming en Strafrechtelijke aanpak – waarover de activiteiten van het interdepartementale Programmabureau Eergerelateerd Geweld zich uitstrekken: Janssen, 2008 B: 22.

²¹ Ook hier geldt dat de politie niet alleen verantwoordelijk is voor secundaire preventie. Ketenpartners spelen net zo goed een belangrijke rol. Zie eveneens de vorige noot waarin naar de activiteiten van het interdepartementale Programmabureau Eergerelateerd Geweld wordt verwezen.

Als het om tertiaire preventie gaat, dan komen individuen en groepen in beeld, die concrete ervaringen hebben als dader of slachtoffer. De politie ontfermt zich onder andere over daders door middel van opsporing. Door informatie te verzamelen kan aan een dossier ten behoeve van de vervolging worden gebouwd. Ook kan de politie extra alert zijn op de handel en wandel van personen, die in het verleden eer gerelateerd geweld hebben gepleegd. Zij kunnen bijvoorbeeld tijdens verlof of na beëindiging van een eerder opgelegde vrijheidsstraf extra in de gaten worden gehouden.²² In het volgende schema wordt een en ander nog eens samengevat vanuit de optiek van de politie. Dat betekent dat de taken op het terrein van preventie voor partners niet zijn omschreven.

Schema 3.1 | Soorten preventie met betrekking tot eer gerelateerd geweld en de taak van de politie

Preventie		Bereik	Taak van de politie
I	Dader	Brede publiek	<ul style="list-style-type: none"> Inprenting norm dat eigenrichting onacceptabel is door uitoefening van de kerntaken. Uitleggen dat de aanpak van eer gerelateerd geweld in het takenpakket van de politie hoort.
	Slachtoffer	Brede publiek	<ul style="list-style-type: none"> Inprenting norm dat eigenrichting onacceptabel is door uitoefening van de kerntaken. Uitleggen dat de aanpak van eer gerelateerd geweld in het takenpakket van de politie hoort.
II	Dader	Risicogroepen	<ul style="list-style-type: none"> Inprenting norm dat eigenrichting onacceptabel is door uitoefening van de kerntaken. Voortdurend werken aan opbouw en onderhoud van netwerken in betreffende groepen. Uitleggen hoe de politie met de vroegherkenning en aanpak van eer gerelateerd geweld omgaat.
	Slachtoffer	Risicogroepen	<ul style="list-style-type: none"> Inprenting norm dat eigenrichting onacceptabel is door uitoefening van de kerntaken. Voortdurend werken aan opbouw en onderhoud van netwerken in betreffende groepen. Uitleggen hoe de politie met de vroegherkenning en aanpak van eer gerelateerd geweld omgaat.
III	Dader	Individu of groep	<ul style="list-style-type: none"> Uitoefenen kerntaken en vervaardiging van een dossier ten behoeve van vervolging.
	Slachtoffer	Individu of groep	<ul style="list-style-type: none"> Uitoefenen kerntaken en vervaardiging van een dossier ten behoeve van vervolging.

²² Hier is niet alleen een taak voor de politie weggelegd, maar ook voor partners zoals de reclassering.

3.2 Visies op geweld en onderzoeksidealën

Enkele opmerkingen uit eerdere rapporten van het LEC EGG

In eerdere rapportages van het LEC EGG²³ zijn opmerkingen geplaatst over het fenomeen eer gerelateerd geweld die de complexiteit van dit geweldsbegrip nader illustreren:

- **Géén vastomlijnde definitie**

Toen in 2004 bij politie Haaglanden en in het korps Zuid-Holland-Zuid de pilot 'Eer gerelateerd geweld' van start ging – de voorloper van het LEC EGG – bestond er geen vastomlijnd beeld van de gedaante, waarin een mogelijke eerzaak zich bij de politie aandient. De werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden verscheen pas later (2005).

- **Notie van de 'glijdende schaal' en alertheid op Turkse bias**

Tijdens dit pilot-project is de gedachte ontstaan van een 'glijdende schaal', waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen eerschending en -herstel en de verschillende verschijningsvormen, waarin deze zich voor kunnen doen. 'Hoewel in het Nederlandse taalgebied in de wetenschap met name aandacht is besteed aan vormen van eer gerelateerd geweld in de Turkse context, werd het bij de opzet van de pilot van groot belang gevonden om te benadrukken dat eerkwesties met een gewelddadig karakter ook in andere groepen voor kunnen komen. Dat blijkt onder meer uit de literatuur (zie voor verwijzingen en overzicht: Van Eck, 2001; Ermers, 2007; Janssen, 2008 B). Daarnaast was een doelstelling van de pilot meer inzicht te verkrijgen in de aard van de zaken, die bij de politie bekend worden. Om die reden was het van groot belang om mogelijke eerkwesties met een open vizier te benaderen, dat wil zeggen, dat er niet op voorhand van mocht worden uitgegaan, dat deze zich uitsluitend voordoen onder mensen van Turkse afkomst. Een 'Turkse bias' belet dan het zicht op andere mogelijke uitingen van eergevoel in relatie tot (dreigend) gewelddadig optreden' (Janssen, 2008 B).

²³ Hier wordt op enkele plekken uit het eerste deelrapport geciteerd. De hier beschreven argumentatie is ook terug te vinden in de verschillende rapporten die zijn geschreven over de pilot 'Eer gerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid', het tweede deelrapport en het lesboek 'Je eer of je leven'. Het doel was hier niet om uit al die stukken te citeren, maar enkele centrale noties op een rij te zetten.

- **Gender en eer**

Tijdens het pilot-project en vanaf de oprichting van het LEC EGG is eer gerelateerd geweld nooit begrepen als ‘geweld van mannen tegen vrouwen’. Hoewel de casuïstiek die de politie onder ogen krijgt regelmatig vrouwelijke slachtoffers en mannelijke verdachten laat zien, kan op basis van de case load van de politie niet ontkend worden dat ook mannelijke slachtoffers en vrouwelijke verdachten in beeld komen. Hoewel er dus sprake lijkt te zijn van bepaalde genderpatronen bij eer gerelateerd geweld (zie ook hoofdstuk 6 van dit rapport), is zowel in het operationele politiewerk als in het wetenschappelijk onderzoek een open blik essentieel.

- **Het beoordelen van een casus is een momentopname: nadruk op ‘mogelijke’ eorzaken**

‘Zodra informatie bij de politie binnenkomt, is het zaak dat zo snel mogelijk wordt nagegaan of er al meer over betrokkenen en hun problemen bij de politie bekend is. Dergelijke gegevens zijn onontbeerlijk om tot een antwoord op de vraag te komen of geschonden eer in het geding is als motief voor eigenrichting. Een ‘los incident’ is niet meer dan een momentopname. Om tot enig inzicht in motieven voor gedrag te komen, moet een bredere context in beeld worden gebracht. Door het aanbrenge van dit reliëf kan echter de vraag of het nu wel of niet om een eerzaak gaat anders beantwoord worden, dan in eerste lijn wellicht werd verwacht (...) Om die reden is het van essentieel belang, dat als zaken bij de politie binnenkomen en op dat moment nog weinig achtergrondgegevens beschikbaar zijn, niet gesproken wordt van ‘eorzaken’, maar van ‘mogelijke eorzaken’. Hoe onbevredigend ook, maar sommige zaken zullen altijd een ‘mogelijke eerzaak’ blijven, omdat de politie de context niet helder in beeld krijgt’ (Janssen, 2008 B: 50).

- **Alertheid op andere dan culturele verklaringen**

Het is denkbaar dat bij zaken, die als mogelijke eorzaken zijn binnengekomen, bepaalde gedragingen niet uitsluitend het gevolg zijn van culturele achtergronden, maar ontstaan zijn door andere invloeden. Hoewel er aandacht is voor die andere mogelijke verklaringen wordt daar relatief weinig rekening mee gehouden (Janssen, 2007).

Aansluitend op dit laatste punt waarschuwt de filosoof Achterhuis voor monocausale verklaringen voor geweld: 'Waar het mij om gaat, is dat iemand die pretendeert één bron van geweld aan te kunnen wijzen, in feite zelf op uiterst gewelddadige wijze bezig is. Wie zeker meent te weten dat hij de fundamentele oorzaak van geweld, de bron van alle kwaad, ontdekt heeft, verschaft zich tegelijkertijd het morele recht om die oorzaak uit te roeien. Dit heet dan de rechtvaardiging van geweld om het geweld uit te roeien' (2008: 39).²⁴

Visies op geweld en onderzoeksidealén

De hiervoor beschreven problemen bij het duiden van eer gerelateerd geweld, zoals het probleem van momentopnames en het besef dat er verschillende verklaringen voor mogelijk zijn, is in feite een pleidooi voor een visie op geweld, die recht doet aan het procesmatige karakter. Geweld komt niet zo maar uit de lucht vallen, er is sprake van een aanloop, explosie en een afloop. Dat geldt ook voor eer gerelateerd geweld. Het idee van de 'glijdende schaal' is op deze aanname gestoeld: tussen een eerschending en -herstel kan bij wijze van spreken twee seconden zitten, maar ook twee jaar.

Over geweld valt nog veel meer te vertellen. Er worden allerhande rubriceringen en classificaties²⁵ aangebracht om dit complexe fenomeen in al zijn facetten te begrijpen: er wordt onder meer gelet op verschijningsvormen (fysiek of psychisch), op de sociale context (bijvoorbeeld in het verkeer, het uitgaansleven, het werk, in de buurt of op school) of op de relaties en interactie tussen dader en slachtoffer (bijvoorbeeld partnergeweld²⁶ of kindermishandeling) en het (eventueel

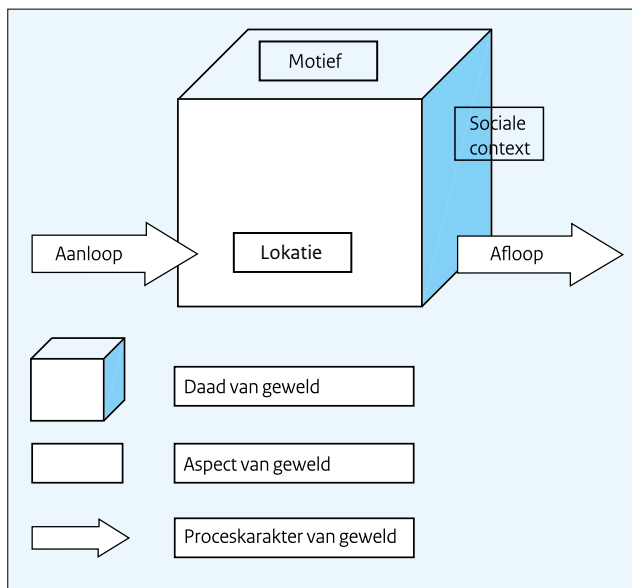
²⁴ Zie in dit verband ook het werk van de antropoloog Blok (2001) die in zijn studie over eer en geweld weliswaar stilstaat bij de culturele context, maar zich daarbij richt op andere sociale omgevingen dan die in huidige debat centraal staan: Blok gaat onder meer in op banditisme, de mafia, beroepen met een slechte naam en vrouwelijke heersers.

²⁵ Zie bijvoorbeeld een pragmatische indeling bij Janssen, 2008 D ten behoeve van het politieonderwijs; een indeling voor moorden en doodslagen bij Nieuwbeerta & Leistra, 2007 en tot slot een meer filosofisch geïnspireerde rubricering bij Achterhuis, 2008.

²⁶ Er is veel discussie over de vraag of eer gerelateerd geweld niet een vorm van huiselijk geweld is. In het kader van de opsporing en aanpak door de politie wordt echter onderscheid gemaakt tussen beide fenomenen, dat ook is terug te vinden in de 'Aanwijzing huiselijk geweld en eergerelateerd geweld' die in 2010 in werking treedt. Zie: Janssen, 2010. Zie ook: Bouman, 2008.

cultureel bepaalde) motief.²⁷ Hoewel elk gewelddadig incident uniek is, helpen dit soort indelingen om enigszins inzicht te krijgen in de complexiteit van geweld. In figuur 3.2 staat een overzicht.

Figuur 3.2 | Aspecten en karakter van geweld

Het LEC EGG wil in haar onderzoeksprogramma rekening houden met het procesmatige karakter van eer gerelateerd geweld. Tevens wil het LEC EGG zich inspannen om niet alleen oog te hebben voor culturele, maar ook voor andere verklaringen. In het tweede deelrapport is erop gewezen dat dat in de politiepraktijk lang niet altijd eenvoudig is. Want mogen en kunnen verschillende typen verklaringen op casusniveau geïntegreerd worden (Janssen, 2009)? De criminoloog De Haan maakt

²⁷ Achterhuis stelt dat het motief van belang is om überhaupt te kunnen spreken van geweld: ‘Waarom is het toebrengen van schade aan personen voor mij niet voldoende om van geweld te kunnen spreken? Laat ik beginnen met een eenvoudig voorbeeld dat ik aan Frans de Waal ontleen (...): “Als ik op de zesde verdieping uit het raam hang en ongemerkt een bloempot omstoot waardoor een voetganger beneden op straat wordt gedood, zal men mij waarschijnlijk onhandig of onverantwoordelijk vinden, maar niet moordzuchtig. Deze laatste beschuldiging zal ik zeker wel te horen krijgen als iemand mij de pot heeft zien pakken en naar de voetganger zien gooien. Het resultaat is hetzelfde, maar de motieven zijn absoluut doorslaggevend” (Achterhuis, 2008: 82). Bij aandacht voor motieven speelt natuurlijk ook de perceptie van betrokken gemeenschappen en instellingen een rol. Zie in dit verband met betrekking tot eer gerelateerd geweld: Brenninkmeijer et al., 2009 en Janssen, 2008 C.

zich vanwege het unieke karakter van gewelddadige incidenten overigens sterk voor een casuïstische criminologie: 'Om zoveel mogelijk recht te doen aan alle genoemde facetten van handelingsmotivatie, is een analyse vereist van de narratieve, interactieve, interpretatieve, affectieve en reflexieve aspecten van redegevingen van geweldplegers. Een zorgvuldige interpretatie daarvan biedt de mogelijkheid om enerzijds recht te doen aan de psychische complexiteit van het individuele subject en anderzijds aan het door en door sociale karakter van de levensloop en identiteit van een persoon' (De Haan, 2005 A: 47). Dit citaat biedt naast een pleidooi voor verdiepende studie van casuïstiek nog twee belangrijke punten die verdere aandacht verdienen. De Haan richt zich op plegers van geweld. Juist door zich in de plegger te verdiepen ontstaat meer inzicht in het ontstaan en het procesmatige karakter van geweld. Uiteraard is het in dit verband ook wenselijk om aandacht te besteden aan andere betrokkenen zoals getuigen en slachtoffers (De Haan, 2005 B), maar met name op het terrein van eer gerelateerd geweld is relatief weinig onderzoeks aandacht voor de plegger. Daarnaast zou zijn wijzen in de richting van de levensloop in verband gebracht kunnen worden met het belang van het verrichten van longitudinaal onderzoek. In hoofdstuk 2 is gesproken over problemen bij het herkennen van samenhang en causale verbanden met betrekking tot aanleidingen en motieven bij conflicten. Informatie uit longitudinaal onderzoek zou wellicht meer inzicht kunnen bieden in de context, waardoor ook een licht geworpen wordt op mogelijke samenhang, oorzaken en gevolg. Zowel het onderzoek naar plegers van eer gerelateerd geweld als onderzoek met een longitudinale opzet is niet alleen in Nederland maar ook daarbuiten schaars. Dergelijke benaderingen zouden echter een belangrijke rol kunnen spelen bij het openbreken van de *black box* van het motief. Nu blijft het dikwijls toch gissen achteraf naar de drijfveren van betrokkenen (Janssen, 2008 A). Het zou in dit verband mooi zijn als het lukt om in navolging van de antropoloog Geertz (1973) tot *thick descriptions* te komen van eezaken, dat wil zeggen dat de zaken zo worden beschreven dat de interpretatie van het gebeurde onlosmakelijk verbonden is met de context. Op die manier kan de reikwijdte van een gebeurtenis worden duidelijk gemaakt aan een buitenstaander. In hoofdstuk 6 wordt onder andere teruggekomen op de vraag in hoeverre dergelijk onderzoek binnen het onderzoeksprogramma van het LEC EGG gerealiseerd zou kunnen worden.

4

Bedreigungen

In hoofdstuk 1 is een aantal vragen gesteld ten aanzien van de casuïstiek gesteld. De eerste paragraaf van dit hoofdstuk is gewijd aan de volgende vragen: wat was de aanleiding of het motief voor het conflict? In de tweede paragraaf wordt ingegaan op enkele cijfers. In de laatste paragraaf wordt onder andere nagegaan op welk punt de zaak bij de politie onder de aandacht kwam en in hoeverre geweld een rol heeft gespeeld. Tevens wordt aandacht besteed aan de inzet van externe deskundigen.

4.1 Aanleidingen en motieven

In hoofdstuk 2 is aangegeven dat in dit rapport de begrippen ‘aanleiding’ en ‘motief’ niet verder worden uitgediept, maar dat per casus bekeken wordt hoe deze in te passen valt in schema 2.2. In schema 4.1 wordt hiervan een overzicht gegeven.

Schema 4.1 | Aanleidingen en motieven bij bedreigingen

Aanleidingen en motieven	Frequentie (n=50)	
Seksuele contacten	3	6%
Partnerkeuze	28	56%
<i>waaronder problemen rond echtscheiding</i>	19	38%
Zwanger-/ouderschap	8	16%
Verzet tegen regels	6	12%
Anders/onbekend	5	10%

Hoewel het in theorie en in de praktijk niet is uitgesloten dat zaken onder verschillende noemers kunnen worden gebracht, laat schema 4.1 zien dat het merendeel van de geselecteerde casuïstiek die in 2006 bij de Haaglandse Unit MEP als ‘bedreiging’ binnenkwam, goed valt in te passen binnen de in schema 2.2 genoemde categorieën. Opvallend is dat ruim de helft van de voor dit rapport bekeken bedreigingen te maken had met partnerkeuze. Een aanzienlijk deel van die zaken betrof perikelen rond echtscheiding. Vijf zaken waren moeilijk te plaatsen. Bij twee zaken ging het om bedreigingen in familieverband, maar werd niet helder waarover er conflicten waren gerezen. In één zaak werd de auto

van een vrouw beschadigd en ontving zij een dreigbrief,²⁸ waarin zij voor 'hoer' werd uitgemaakt, maar werd niet duidelijk uit welke hoek de dreiging kwam. Er was niets dat wees op problemen in familiekring. In een andere zaak kwam de dreiging voort uit een uit de hand gelopen familieruzie over een erfenis en tot slot was er nog een casus waarin een gezin werd bedreigd naar aanleiding van de bekering tot het christendom door een islamiet. In het nu volgende worden enkele voorbeelden gepresenteerd. De gepresenteerde samenvattingen zijn met medewerking van een aan de politie Haaglanden verbonden informatieanalist tot stand gekomen, die eveneens is nagegaan of circa twee jaar na dato betrokkenen opnieuw in de informatiesystemen van de politie voorkwamen. Maar dat laatste punt komt in de volgende paragraaf terug.

In het kader van anonimisering wordt bij de in het huidige en in het volgende hoofdstuk gepresenteerde casuïstiek de etnische achtergrond, leeftijd en andere specifieke kenmerken van betrokkenen weggelaten. Dat lijkt wellicht een strengere vorm van anonimiseren dan in eerdere rapporten van het LEC EGG, maar er is bewust voor gekozen om zo min mogelijk persoonskenmerken in de casusbeschrijvingen op te nemen, omdat het allemaal zaken in één en dezelfde categorie betreft. Dit argument is in het bijzonder van toepassing op de zaken met dodelijke afloop uit het volgende hoofdstuk, die immers gering in aantal zijn. In zowel dit als in het volgende hoofdstuk wordt wel in ingegaan op kenmerken van alle verdachten en slachtoffers van de vijftig geselecteerde bedreigingen en de elf zaken met dodelijke afloop.

Seksuele contacten

Hieronder volgt een voorbeeld waarin problemen ontstaan rond een minderjarig meisje, wanneer naar aanleiding van roddels aan haar maagdelijkheid wordt getwijfeld.

Gevaarlijke roddels

Over een meisje gaan geruchten dat ze geen maagd meer zou zijn. Een van haar oudere broers heeft daarom zijn zusje met een mes bedreigd en hij is op zoek gegaan naar de jongens die met haar seksuele handelingen zouden hebben verricht. Het meisje vertelt aan de politie dat ze met meerdere jongens contact heeft gehad en dat daarbij wel eens seksueel getinte opmerkingen zijn gemaakt. Ze is bang dat daarbij filmopnames zijn gemaakt en dat de jongens zullen zeggen dat ze seks met haar hebben gehad, wat ze stellig ontkent. Ze denkt dat haar broers haar echter niet zullen geloven. Omdat ze weinig van haar broers aanneemt en haar eigen plan trekt, heeft ze al eens klappen van hen gehad.

²⁸ Zie ook Voerman et al, 2008: 57-70 over de analyse van dreigbrieven.

In het volgende voorbeeld ontstaan problemen naar aanleiding van ongewild seksueel contact, namelijk een verkrachting.

Opgestoot door ouders

Een vrouw is verkracht door een familielid. De vrouw was werkzaam in het bedrijf van dat familielid. Ze zegt dat hij haar dronken heeft gevoerd en vervolgens heeft verkracht. De vrouw blijkt later zwanger en omdat ze niet weet wie de vader is (haar vriend of het familielid) besluit ze om een abortus te ondergaan. In 2006 doet de vrouw aangifte van bedreiging door zoon van het bewuste familielid. Op dat moment moet de rechtszaak over de verkrachting nog plaatsvinden. De vrouw vermoedt dat niet de jongen zelf, maar zijn ouders achter de bedreigingen zitten. De familie van de vrouw staat achter haar en ze hebben alle contacten met het gezin van de verkrachter verbroken. Er is met andere woorden sprake van een verstoting.

Partnerkeuze

Het merendeel van de bedreigingen had maken met onenigheid over het kiezen van een partner. Allereerst worden enkele voorbeelden van zaken geven, die géén betrekking hadden op problemen rond de echtscheiding. Hier volgt allereerst een aantal voorbeelden van jonge mensen die een relatie aangaan, die niet kan rekenen op de goedkeuring van de familie.

Bedreigd in de politieauto

Een meisje heeft een vriend en in 2006 heeft haar familie dat ontdekt. Het meisje wordt tegen haar wil uitgehuwelijkt aan een ander. Het huwelijk is nog niet voltrokken, maar er is voor haar al een ticket gekocht en het is de bedoeling dat ze blijvend in het land van herkomst gaat wonen. De broer van haar vriend raadt haar aan bij zijn familie te komen wonen. Ze besluit haar koffers te pakken, maar wordt hierbij betrappt door haar familie. De zus van het meisje mishandelt haar in de woning en als ze het huis uit vlucht, wordt ze op straat wederom mishandeld. Voorbijgangers bellen de politie. De politie neemt het meisje mee naar het bureau en haar oudste broer gaat mee. In de politieauto zegt hij tegen haar in hun moedertaal dat ze gedood zal worden als ze aangifte doet.

Weglopen of niet?

Een meisje heeft een relatie met een jongen van een andere etnische achtergrond. Als haar ouders dit te weten komen, moet ze de relatie verbreken. Ze willen hun dochter uithuwelijken aan een neef. Het meisje zegt tegen haar ouders dat ze niet uitgehuwelijkt wil worden en nadien merkt een docent dat het meisje thuis wordt mishandeld. Ze krijgt regelmatig slaag van haar moeder, waarbij deze dreigt dat ze de hulp van haar man zal inroepen als de correctie niet helpt. Het meisje overweegt om weg te lopen, maar wil de banden met haar familie niet verbreken.

Liefde op de werkvloer

Een jongen komt op zijn werk een meisje van een andere etnische achtergrond tegen en ze krijgen een relatie. In eerste instantie stemmen zijn ouders in met de relatie, op voorwaarde dat het meisje zich tot de islam bekeert. Het meisje staat hier niet onwelwillend tegenover. Later bedenken de ouders zich en verbieden zij hun zoon om nog met het meisje om te gaan. Ze zijn van plan om de jongen uit te huwelijken. Dit is voor hem aanleiding om van huis weg te lopen. Vervolgens komen vader en een oudere broer naar het werk van de jongen, waar ze hem en een oudere collega bedreigen met de dood. Het meisje is hiervan getuige. De collega wordt door de familie gezien als de aanstichter van de relatie tussen hun zoon en het meisje. De jongen gaat toch weer thuis wonen, maar er is dagelijks ruzie en hij wordt mishandeld door zijn vader. Dan loopt de jongen opnieuw weg van huis. De collega van de jongen wordt inmiddels ook thuis met de dood bedreigd. Hij is zo bang dat hij van baan is veranderd en ook niet meer naar zijn eigen huis durft te gaan. Zowel de jongen als de collega doet meerdere keren aangifte van de bedreigingen. De jongen is niet van plan om de relatie met het meisje te verbreken. Hij is ondergedoken en staat daardoor als vermist opgegeven.

Niet alleen op jonge leeftijd maar ook later in levensloop kan een partnerkeuze de nodige problemen met zich mee brengen, zoals het relaas van deze weduwe duidelijk maakt.

Weduwe

Een weduwe van middelbare leeftijd komt een man tegen in het buitenland en ze besluiten te trouwen. Ze komt met hem mee naar Nederland en ze krijgt een afhankelijke verblijfsvergunning. Tijdens een vakantie blijkt dat de kinderen van de man hun nieuwe stiefmoeder niet zien zitten. Er ontstaat een conflict, waarna het gezin teruggaat naar Nederland en de vrouw zonder reisdocumenten achterlaat. Het lukt haar toch om terug te keren naar Nederland, maar wanneer ze bij haar man aanklopt, ontzegt hij haar toegang tot de woning. De vrouw gaat daarop naar de vrouwenopvang. Ze vraagt dan een zelfstandige verblijfsvergunning aan, waarbij ze vertelt dat ze is verstoten door haar familie, omdat ze op eigen houtje is hertrouwd. Bovendien kan ze nu als gescheiden vrouw niet meer terug naar het land van herkomst.

Een ander issue dat binnen een familie de gemoederen behoorlijk kan verhitten is het aangaan van een homoseksuele relatie of een relatie met een partner uit een andere geloofsgemeenschap.

Twee vrouwen

Een vrouw heeft een lesbische relatie, terwijl zij is uitgehuwelijkt door haar familie. Haar broer heeft haar betrappt toen ze samen met haar vriendin op straat liep en sindsdien wordt ze door hem bedreigd met de dood. Na onderzoek door de politie bleek dat de vrouw al is gehuwd met de beoogde bruidegom. Ook is er voor deze man toestemming verleend voor voorlopig verblijf bij zijn partner. De vrouw wil scheiden om haar relatie met haar vriendin voort te zetten.

Twee geloven op één kussen

Een vrouw en een man met een andere religieuze achtergrond, willen trouwen. Ze hebben sinds twee jaar een relatie als ze in 2006 samen weglopen om te trouwen. In de ogen van haar familie is hun dochter geschaakt. Het stel weet dat de familie van de vrouw tegen het huwelijk is. Dit heeft te maken met de verschillende geloofsstromingen én ze is al uitgehuwelijkt aan een neef.

Echtscheiding

Bij een echtscheiding kunnen er op verschillende momenten problemen ontstaan. Er kunnen al problemen zijn op het moment dat de scheiding nog niet is uitgesproken.

In een kist

In 2006 komt een vrouw aangifte doen van bedreiging met de dood. Ze wordt bedreigd door haar echtgenoot, waarvan ze een week later zal gaan scheiden. Haar aanstaande ex zegt dat hij haar zal 'afmaken en dat ze in een kist terug naar [het land van herkomst] gaat'. De man valt de vrouw ook na de scheiding nog lastig door belaging, door te dreigen om haar ouders in het land van herkomst iets aan te doen en door zich voortdurend te beklagen over de in zijn ogen verkeerde opvoeding van hun kind.

Boze schoonvader

Een man heeft samen met zijn vrouw twee kinderen. Het is geen goed huwelijk vanwege vele ruzies en onderling wantrouwen. De man heeft een advocaat ingeschakeld om de echtscheidingsprocedure op te starten. Kort daarna heeft zijn schoonvader meerdere keren bedreigd hem te zullen doden, als hij zijn plannen doorzet. De man is bang dat zijn schoonvader de daad bij het woord voegt, omdat hij in het verleden al iemand om het leven zou hebben gebracht.

Een kind is getuige van ruzie

Een vrouw wil gaan scheiden van haar echtgenoot. Reden voor de scheiding is veelvuldige ruzie. Haar man is zeer achterdochtig en jaloers. In 2005 had de vrouw al plannen tot scheiding, maar door bemiddeling door haar schoonfamilie werd dit destijds voorkomen. In 2006 dient de vrouw een eis tot echtscheiding in. Sindsdien lopen de ruzies steeds hoger op. Hun kind is vaak getuige van deze conflicten.

Scheiding en roddels

Een vrouw heeft te kennen gegeven dat ze wil scheiden en sindsdien wordt ze door haar man mishandeld. De vrouw doet meerdere malen aangifte van mishandeling bij de politie. Ook duikt ze in 2005 onder bij een vrouwenopvang. De man zit in 2006 een gevangenisstraf uit en dan ziet de vrouw haar kans schoon om een echtscheiding aan te vragen. De vrouw zegt dat haar eigen familie in het buitenland nog bozer is op haar dan de schoonfamilie. Daarnaast wordt in de gemeenschap over haar geroddeld: ze zou contacten hebben met andere mannen in de tijd dat haar echtgenoot gevangen zit.

Dat betekent echter niet dat alle problemen als sneeuw voor de zon verdwijnen nadat de scheiding is uitgesproken.

Laster in een gebedshuis

Een vrouw is gescheiden van haar man. Ze heeft de volledige voogdij over hun kind en het lukt niet om een omgangsregeling vast te stellen, omdat het kind de vader niet wil bezoeken. Ook heeft de vrouw inmiddels een nieuwe partner. Deze nieuwe partner is de eigenaar van een goedlopende winkel. De ex-echtgenoot valt het stel continu lastig en heeft hiervoor in het verleden al een straatverbod opgelegd gekregen. De ex-echtgenoot verspreidt in 2006 valse geruchten onder de bezoekers van een naburig gebedshuis, waardoor de nieuwe partner van de vrouw zijn klandizie dreigt te verliezen. De vrouw is bang dat haar nieuwe partner haar ex-man iets aan zal doen en is daarom naar de politie gegaan.

Angst voor ontvoering

Een vrouw werd tijdens haar huwelijk mishandeld door haar partner. In de politiegegevens komen al vanaf 2001 meldingen over dit echtpaar voor. Ook na hun scheiding wordt de vrouw door haar ex-man lastig gevallen. In 2006 loopt er een rechtszaak over een omgangsregeling en wordt de vrouw bedreigd door haar ex-man. Hij heeft haar te kennen gegeven dat ze de rechtszaak moet stoppen omdat hij anders haar en hun zoontje zal ontvoeren en mishandelen. De vrouw is bang en denkt dat hij in het bezit is van wapens.

Geldgebrek

Rond 2001 gaat een echtpaar scheiden en vanaf die tijd volgen er vele mishandelingen en bedreigingen, gepleegd door de man ten opzichte van zijn ex-vrouw. De vrouw verklaart dat de man altijd dronken aan de deur komt en dan om geld vraagt. Als hij dit niet krijgt, slaat hij haar. Hij lijkt een gokverslaving te hebben. In 2006 pakt de man de huissleutel van een van de kinderen af en gaat hiermee de woning van zijn ex binnen, om er te blijven slapen. De vrouw durft hem dit niet te weigeren. De volgende ochtend vraagt hij haar om geld. Wanneer ze hem dit niet wil geven, mishandelt hij haar in bijzijn van zijn zus en een van de kinderen.

Bedreigd in het zwembad

Een echtpaar is gescheiden, maar de problemen duren voort. Ze maken regelmatig ruzie over de omgang met hun twee kinderen. Daarbij slaat de man zijn ex-vrouw meerdere malen. In 2006 komt de man naar het zwembad, waar de vrouw op dat moment de zwemles van hun kinderen bijwoont. Hij bedreigt zijn ex-vrouw met de dood. Hij zegt haar dood te zullen schieten. Ze neemt dit zeer serieus, omdat ze gelooft dat de man gemakkelijk aan een vuurwapen kan komen. Ze doet aangifte bij de politie, en haar ex-man wordt vervolgens aangehouden. Op dat moment doet de nieuwe vriendin van de man eveneens aangifte, ditmaal van mishandeling door toedoen van de ex-vrouw.

Bedreigd met een mes

Een echtpaar met twee kinderen besluit uit elkaar te gaan. Er wordt een omgangsregeling getroffen en de vader ziet de kinderen regelmatig. Dit verloopt zeven jaar lang probleemloos, maar in 2006 ontstaan er toch nog moeilijkheden. De man begint zijn ex-vrouw te bedreigen, door te zeggen dat hij haar doodmaakt als ze opnieuw zou trouwen. Ook slaat hij de kinderen voor het minste of geringste. De ex-vrouw doet bij de politie een melding van de bedreiging en van mishandeling op het moment dat haar ex-man ook het vriendje van hun dochter mishandelt en bedreigt met een mes. De vrouw wil eerst met haar advocaat overleggen of er een straatverbod of omgangsregeling kan komen. Ze heeft vooralsnog geen aangifte gedaan.

Vuile was

In 2006 klopt een gescheiden vrouw met haar kind aan bij een opvanghuis. De vrouw wordt door haar ex-man en zijn broers gezocht, omdat ze haar willen doden. Haar man is het zwarte schaap van de familie: hij is drugs- en alcoholgebruiker, heeft een gokprobleem en meerdere geweldsdelicten op zijn naam staan. Hij is laag opgeleid en heeft een beroep met een lage status. Zijn familie lost de gokschulden af en zijn vrouw mag daar niets over zeggen, anders wordt er geroddeld. Nu zijn vrouw bij hem weg is en hun kind met zich mee heeft genomen, is de man alles kwijt. De familie is van mening dat de vrouw gewoon terug moet naar haar man. Ze zijn bang dat de vrouw de vuile was buiten hangt en het gokprobleem bekend wordt in de gemeenschap.

Emotionele chantage

Een echtpaar is uit elkaar, maar de man kan zich daar niet bij neerleggen. Ze hebben samen een kind. De man gebruikt alcohol en drugs, en heeft zichzelf al een aantal keren verwond om zijn vrouw te dwingen bij hem terug te komen. Soms gaat hij volledig door het lint en slaat de boel dan kort en klein. De man staat onder psychiatrische behandeling en er is al vaker politiebemoeienis geweest. Er zijn drie aangiften van bedreiging, onder andere met de dood.

Nieuwe partner

Een echtpaar met twee kinderen is in 2003 gescheiden. In 2006 woont de vrouw inmiddels samen met haar Nederlandse vriend. De kinderen wonen wisselend bij hun vader en hun moeder. Nu bedreigt de vader de nieuwe vriend van zijn ex-vrouw via de kinderen. Hij heeft tegen een van zijn kinderen gezegd dat de vriend in de gaten wordt gehouden, zo weet hij bijvoorbeeld in wat voor auto die vriend van moeder rijdt. De vrouw is bang dat er iets met haar vriend gebeurt. Het kind is ook bang, want het mocht niets doorvertellen. Volgens de vrouw zou een neef van haar ex-man in staat zijn om geweld te plegen. Haar eigen familie heeft geen problemen met de scheiding en de nieuwe relatie.

Zwangerschap/ouderschap

Er kunnen grote problemen ontstaan als kinderen buiten het huwelijk worden geboren. Hier volgt een aantal voorbeelden.

Bedreigd door een neef

Een vrouw is geruime tijd geleden naar Nederland gevlucht. Kort na aankomst in Nederland leert ze een man kennen en ze trouwt met hem. Drie jaar later raakt de vrouw zwanger. Haar man wil echter geen kinderen en dit conflict leidt tot een echtscheiding. De vrouw voedt haar kind vervolgens alleen op. Later dat jaar krijgt ze een relatie met een gehuwde man van een andere etnische achtergrond. De relatie duurt voort en in 2006 raakt de vrouw zwanger van haar vriend. Vervolgens wordt ze met de dood bedreigd door een neef in haar geboorteland, omdat ze de eer van de familie heeft bezoedeld. Naar aanleiding hiervan neemt ze contact op met een advocaat, die haar adviseert om aangifte te doen bij de politie.

Met het mes op tafel

Een vrouw is ongehuwd zwanger van haar ex-vriend. Omdat haar hele familie tegen de zwangerschap is, overweegt ze een abortus te ondergaan. Ze heeft zich echter bedacht, waardoor er een fikse ruzie is ontstaan met haar zus, die daarbij zou hebben bedreigd met een mes. De hele familie zou dreigen met geweld tegen haar ongeboren kind.

De voorspelling

De familie van een vrouw is erachter gekomen dat zij ongehuwd zwanger is van haar vriend, terwijl ze is uitgehuwelijkt aan een neef. Haar zwangerschap is ontdekt doordat een geestelijke in een voorspelling zou hebben gezien dat de vrouw zwanger was. De vrouw had haar familie verteld dat ze onder behandeling was van een gynaecoloog in verband met een baarmoederontsteking. De vrouw en haar vriend willen trouwen. Ze zegt dat de familie eerder heeft getracht een tante te doden, maar dit is niet gelukt omdat de familie haar niet meer kon vinden. Haar broer vormt het grootste gevaar voor het uitvoeren van een gerelateerd geweld. De vrouw heeft de plaatselijke politie over de situatie verteld.

Veilig in de gevangenis

Een meisje heeft de eer van haar familie geschonden door van huis weg te lopen, een relatie aan te gaan met iemand met een andere etnische achtergrond en ongehuwd zwanger te raken. Zowel het meisje als haar vriend lopen hierdoor gevaar. Omdat de vriend op het moment van de dreiging gedetineerd is, zit hij voorlopig veilig. Het meisje heeft een tijd bij de moeder van haar vriend ingewoond, maar dit loopt niet soepel. Ze was al eerder van huis weggelopen en ingetrokken bij de familie van haar vriend. Haar ouders hebben diverse malen bij hulpinstanties aan de bel getrokken. Het meisje overweegt om abortus te laten plegen, omdat ze geen toekomst ziet met haar vriend.

Verrassing

Een pasgetrouwd stel wordt verrast door de plotselinge geboorte van hun kind. Omdat de baby drie maanden na de huwelijksnacht is geboren, menen de jonge ouders dat het in de ogen van de gemeenschap een buitenechtelijk kind zal zijn. Ze vrezen dat ze hun familie te schande hebben gemaakt. Ze staan voor een dilemma, want het kind afstaan ter adoptie levert een ander probleem op: het zal dan hoogstwaarschijnlijk worden opgevoed in een niet-moslimpleeggezin. Zo wordt het kind in hun ogen het ware geloof onthouden.

Zwager van zwager

Een vrouw woont in Nederland met haar moeder, zus, zwager en broer. Haar zus en zwager hebben net een baby gekregen en nu blijkt dat de hoofdrolspeelster in deze casus eveneens een kind verwacht van haar zwager. Voorlopig weet hier nog niemand van. Zij is bang voor wat er zou kunnen gebeuren als haar broer of andere familieleden weet krijgen van deze zwangerschap. Ze wil liever geen abortus plegen en heeft een constructie bedacht om het kind ongemerkt ter wereld te brengen. Ze wil naar het buitenland gaan om zogenaamd voor school stage te lopen. Het kind zou ze dan afstaan aan een adoptiegezin. Uiteindelijk heeft ze na overleg met haar zwager toch een abortus laten plegen.

Verzet tegen regels

In een aantal zaken speelt de controle door broers een belangrijke rol.

Oplettende broer

Een jongen houdt zijn drie zussen nauwlettend in de gaten. Hij wil hen betrappen op onzedelijk gedrag. Twee van de zussen trekken zich niets aan van het commentaar van hun broer en willen zelf bepalen hoe ze leven. Een van hen is weggevlucht en woont zelfstandig in een andere stad dan haar familie. De broer controleert en belaagt zijn twee andere zussen, die nog thuis wonen. Hij probeert hen te betrappen op losbandig gedrag. De ouders staan echter achter hun dochters en keuren het gedrag van hun zoon af. Hij probeert zijn vader te overtuigen van zijn gelijk, door een vriend van vader te vragen een valse getuigenis over zijn zussen af te leggen tegenover vader. Wanneer deze vriend dit weigert, wordt hij door de jongen bedreigd. De vriend doet hiervan aangifte bij de politie.

Vriendin belt de politie

Na een melding van huiselijk geweld treft de politie een meisje thuis met haar familie aan. Het meisje zegt met de dood te zijn bedreigd door haar vader en broer. Een aanwezige vriendin heeft toen de politie gewaarschuwd. Volgens het meisje werd ze bedreigd omdat ze een vriendje heeft en haar familie denkt dat ze geen maagd meer is. De broer verweet haar alcohol en drugs te gebruiken en schold haar in het bijzijn van de politie uit voor hoer.

Ook de wens van vrouwen om een zelfstandig leven op te bouwen, kan niet altijd op begrip rekenen.

Te vroeg voor verzoening

Een ongehuwde vrouw is weggevlucht van huis en verstoten door haar familie. De vrouw is ondergedoken in een vrouwenopvang. Nadien heeft ze zelfstandige woonruimte gekregen en een zelfstandig bestaan opgebouwd, wat haar goed bevalt. In 2006 krijgt ze echter behoefte om af en toe contact te hebben met haar moeder en haar zussen. Ze heeft hen benaderd, maar haar moeder zei dat ze naar huis moest komen en zo niet, dan is ze dood in de ogen van haar familie.

Wat kunnen betrokkenen ondernemen?

In theorie kunnen betrokkenen trachten om conflicten binnen de eigen groep op te lossen. Als dat niet lukt, dan zou men in theorie een hulpverlenende instelling kunnen benaderen. Wat het lastig maakt om op meer kwantitatieve basis patronen in de handelingen van betrokkenen te herkennen, is het feit dat in de dossiers niet systematisch is vastgelegd hoe betrokkenen bij de politie of bij andere instellingen terecht zijn gekomen. Zo is er in deelrapport 1 onderscheid gemaakt tussen 'haal'- en 'brengwerk': '[i]n het geval van "haalwerk" komt de politie

zelf casuïstiek op het spoor. Als sprake is van “brengwerk” benaderen burgers de politie en/of ketenpartners. Waarom wordt dit onderscheid (...) zo geaccentueerd? De achterliggende gedachte is, dat door bestudering van kennisname van mogelijke eorzaken, iets geleerd kan worden over enerzijds het vermogen bij de politie om zaken te herkennen. Anderzijds kan bestudering van dit proces inzicht bieden in de wijzen waarop burgers, die zich bedreigd voelen of al met concreet geweld geconfronteerd zijn, de weg naar de politie weten te vinden’ (Janssen, 2008 A: 24-25). In datzelfde rapport wordt overigens geschat dat bijna zestig procent van de casuïstiek die zich in 2006 bij de Haaglandse Unit MEP aandiende bestond uit ‘brengwerk’ en circa éenderde uit ‘haalwerk’. Bij het resterende deel van de zaken werd niet duidelijk of het om ‘brengen’ of ‘halen’ ging.

Ook bij de meer verdiepende blik in deze studie blijft de vraag naar het initiatief van betrokkenen moeilijk te beantwoorden. Het is om die reden aan te bevelen om in de toekomst bij dossieropbouw hieraan systematisch aandacht te besteden. Bij alle hier besproken zaken is de politie betrokken geweest. Maar de vraag is of dit is gebeurd omdat betrokkenen zelf het gevoel hadden dat ze niet meer verder kwamen met bijvoorbeeld gesprekken in de familie of omdat de burens de politie belden wegens geluidsoverlast, kan lastig worden beantwoord. In de volgende paragraaf zal nog een overzicht gegeven worden van andere instellingen die naast de politie bij deze zaken betrokken waren. Maar bij deze partners van de politie speelt dezelfde vraag: ging het initiatief uit van de betrokkenen of van de instelling? Bij instellingen zoals de vrouwenopvang kan men zich voorstellen dat vrouwen die zich bedreigd voelen op eigen initiatief daar aankloppen, maar hoe zit dat bij de GGD? Komen burgers zelf op het idee om daar hulp te zoeken of zijn zij weer doorverwezen? Inzicht in de manier waarop die contacten met professionals ontstaan, kan een licht werpen op de vraag hoe betrokkenen zelf hun problemen percipiëren en op hun visie op de vraag wat zij zelf wel of niet zouden kunnen ondernemen om het probleem op te lossen.

4.2 Enkele cijfers

Algemeen

Wat betreft de bedreigingen valt op dat er meer bekend is over vermoedelijke slachtoffers dan van verdachten. Hierbij speelt wellicht een rol dat het vooral diegenen zijn die zich bedreigd voelen, die met hun verhaal naar de politie komen. Juist van deze mensen worden dan ook de meeste gegevens vastgelegd, denk in dit verband alleen al aan de personalia. Personen die zich bedreigd voelen hebben niet altijd dergelijke gegevens paraat van de verdachte, als die er overigens al is, want het komt ook voor dat mensen niet weten van wie de dreiging komt. Bij eezaken doet zich nog een complicerende factor voor: zowel slachtoffers als daders zijn niet altijd individuen, het kan ook om groepen mensen gaan, zoals een familie. Het is lastig om op groepsniveau uitspraken te doen over de leeftijd of het geslacht van de betrokkenen. Uit de literatuur over geweld is verder bekend dat het niet is uitgesloten dat er een bepaalde mate van overlap bestaat tussen dader- en slachtofferschap (bijvoorbeeld Beke et al., 2001). Wat kwantificering van kenmerken van bedreigingen verder bemoeilijkt, is de term ‘bedreiging’: gaat het om concreet uitgesproken dreigementen of over een gevoel van onbehagen? Denk bij dat laatste aan een melding bij de politie van een eerschending, waarvan nog niemand op de hoogte is. De melder is echter wel bang voor de eventuele gevolgen in het geval van ontdekking. Dit soort zaken zijn in dit rapport ook als ‘bedreiging’ begrepen.²⁹ In het vervolg van deze paragraaf worden enkele cijfers gepresenteerd. De lezer dient zich te realiseren dat vanwege deze opvatting van het begrip ‘bedreiging’ ook gegevens zijn gekwantificeerd die in feite betrekking hebben op ‘mogelijke’ verdachten van bedreiging. In die zaken waarin bij de politie vrees voor een bepaalde situatie is uitgesproken, maar waarbij is aangetekend dat een bepaald riskant

²⁹ Een dergelijk begrip van bedreiging past bovendien goed binnen de methode die landelijk door de politie gebruikt wordt voor herkenning en aanpak van eezaken. Zo zijn in de checklist onder meer de volgende vragen opgenomen: ‘Waarvoor zijn betrokkenen concreet bang? Wat is met andere woorden het ergste dat er concreet zou kunnen gebeuren. Is dat al gebeurd? Wie zijn bij het probleem betrokken? Wie zijn van het probleem op de hoogte? Zijn er mensen die absoluut niet op de hoogte mogen raken van het probleem?’

geheim³⁰ nog niet is uitgelekt, moet ‘technisch’ gezien nog een dreigende uitspraak door de verdachte worden gedaan. Toch zijn – voor zover mogelijk – ook van deze betrokkenen enkele gegevens verwerkt in de kwantitatieve beschrijving.

Bedreigen, bedreigd worden en aard van de dreigementen

Bij mogelijk eezaken komt het regelmatig voor dat een conflict niet (alleen) speelt tussen individuen, maar (ook) tussen families.

Schema 4.2 geeft een overzicht.

Schema 4.2 | Slachtoffers en verdachten van bedreigingen

	Individu	Groep	Onbekend	Totaal
Slachtoffers	36	14	-	50
Verdachten	22	26	2	50

In schema 4.2 is het begrip ‘groep’ opgevat als meer dan één persoon. Bij de slachtoffers ging het in 14 zaken om groepen. De helft van die zaken ging het om een stel. Bij overige kwesties ging het om andersoortige familieverbanden. Bij bijna de helft van de zaken leek de dreiging uit te gaan van een individu. Bij deze constatering moet echter een belangrijke nuancering worden gemaakt: wanneer een slachtoffer een individu aanwijst als diegene die hem of haar bedreigd heeft, wil dit echter niet altijd zeggen dat dit individu dan ook op eigen houtje

³⁰ Ook buiten de bekende paden van het reguliere onderzoek naar eer gerelateerd geweld wordt aandacht besteed aan de angst van mensen voor het uitlekken van geheimen. Zo deed Van Erp onderzoek naar ‘naming en shaming’, dat wil zeggen het openbaar maken van sancties op de financiële markt. Zij komt onder meer tot de conclusie: ‘Hoewel in het Nederlandse publieke toezicht steeds vaker namen van overtreders openbaar worden gemaakt, lijkt men daarbij terug te schrikken voor het bestraffende karakter van naming en shaming. Men spreekt liever van transparantie, het “zichtbaar” maken van toezicht, of publieke verantwoording, en men kiest voor een min of meer neutrale, informatieve aanpak met het oog op consumentenvoorlichting of educatieve normoverdracht aan de sector. Maar (...) naming en shaming is geen rationeel instrument om markttransparantie te bevorderen of technische instructie te geven over de correcte interpretatie van normen, maar juist een instrument dat werkt via percepties en emoties, zoals de wens om gerespecteerd te worden en de angst voor gezichtsverlies. Toezichhouders (...) zouden juist op deze emoties moeten inspelen... De toezichhouder zou daartoe het overtredingsgedrag moeten veroordelen en tegelijkertijd vertrouwen moeten uitspreken in de intenties van de overtredende onderneming om het goed te maken’ (2009: 168-169). Zie ook Van de Bunt over de rol van respect en geheimhouding rondom de illegale activiteiten van zakenman Madoff (2010).

handelde. Het is mogelijk dat de verdachte namens of onder druk van een (familie)groep heeft gehandeld.³¹ Opvallend is dat in vergelijking met slachtoffers bij de verdachten vaker groepen zijn aangetroffen. In twee situaties is niet duidelijk geworden door wie slachtoffers zich bedreigd voelden (in 4.1 werden vijf moeilijk te plaatsen zaken genoemd: het betrof onder meer een zaak waarin de auto van een vrouw beschadigd werd en een conflict over het veranderen van geloof. In deze zaken was sprake van een anonieme dreiger).

Op basis van schema 4.2 is het lastig om tot uitspraken over de relatie tussen slachtoffer en verdachte te komen. Als alle 50 zaken onder de loep worden genomen dan ontstaat de indruk dat in circa zestig procent van deze zaken (n=32) het conflict zich binnen de (schoon)familie afspeelde. In ongeveer een kwart van de zaken (n=13) voelen slachtoffers zich bedreigd door de (ex)partner en/of door (voormalige) schoonfamilie. Dit aandeel wordt verklaard doordat een belangrijk deel van de bedreigingen te maken had met problemen rond echtscheiding. Het aantal dreigementen vanuit de hoek van voormalige schoonfamilie is echter kleiner dan het aantal zaken, waarbij een relatie met een echtscheidingsconflict (n=19) is waargenomen. Dit kan verklaard worden doordat betrokkenen ook aangaven zich naar aanleiding van een (voorgenomen) echtscheiding met name door de eigen familie bedreigd te hebben gevoeld. De onderstaande casus is hier een voorbeeld van.

Minderjarige bruid

Een meisje dat met haar baby is ondergedoken in de vrouwenopvang, is voornemens te scheiden van haar man. Ze is in haar geboorteland uitgehuwelijkt aan een twintig jaar oudere man. Gedurende het eerste jaar van het huwelijk gaat het goed. Daarna begon de man haar steeds vaker te mishandelen. De vrouw heeft dit met haar vader besproken, die haar echtgenoot erop gewezen heeft dat hij dit niet meer moest doen. Een paar jaar later vlucht de familie weg en het meisje komt samen met haar oudere broer en haar man in Nederland terecht. De ouders zijn buiten beeld geraakt. In Nederland verblijft haar man in een ander asielzoekerscentrum, omdat hun huwelijk volgens Nederlandse regels niet geldig is. Ze bezoekt hem echter regelmatig. Omdat de man ook hier in Nederland haar en hun kind mishandelt, heeft het meisje besloten een punt achter de relatie te zetten. Haar broer wil echter dat ze het huwelijk geldig laat maken. Het meisje denkt dat haar broer geweld niet zal schuwen om de eer van de familie te redden, omdat hij eerder gewelddadig is geweest en daarvoor ook is veroordeeld. Een extra risico is dat het meisje vermoedelijk een vriend heeft.

³¹ Zie in dit verband ook de studie van De Jong & Van Gemert over groepsdruk (2010).

In drie zaken ging het om andersoortige relaties: slachtoffers voelden zich bedreigd door onder meer een ex-man van een vriendin, een kind van een vriend of de nieuwe partner van de ex-vrouw. In twee zaken was onbekend door wie het slachtoffer zich bedreigd voelde. In beide zaken gaf het slachtoffer aan geen idee te hebben door wie de bedreigingen zouden zijn geuit. Het feit dat er onbekende daders zijn, is dus niet terug te voeren op een in gebreke gebleven dossiervorming.³²

Uiteraard is nagegaan waarmee slachtoffers dan bedreigd worden. Helaas is in 23 zaken de inhoud van de dreiging onbekend. Hiervoor zijn drie verklaringen te geven: de bedreiger heeft zijn of haar dreigement niet helder geformuleerd, door de politie is het dreigement niet duidelijk in het dossier vastgelegd en ten slotte is het mogelijk dat het hier gaat om zaken waarin iemand zich bedreigd voelt, maar er nog niet daadwerkelijk een bedreiging is uitgesproken. Dat thema komt in paragraaf 4.3 nog eens terug. In één zaak werd bedreigd met ontvoering en mishandeling, in zeven andere kwesties werd bedreigd met geweld en 19 zaken was het conflict dermate hoog opgelopen dat er met de dood werd bedreigd. Hier volgt een voorbeeld van een doodsbedreiging.

Knipperlichtrelatie

Een man en een vrouw wonen samen en krijgen twee kinderen. De vrouw heeft nog twee kinderen uit een eerdere relatie. Er vinden regelmatig bedreigingen en mishandelingen plaats. De vrouw geeft aan dat ze meerdere keren met de dood is bedreigd door haar man. De man mishandelt ook de oudere kinderen van de vrouw regelmatig. Diverse instellingen zijn betrokken bij het gezin, onder andere Bureau Jeugdzorg en de woningbouwvereniging. De relatie tussen de man en vrouw is niet stabiel, er is sprake van een knipperlichtrelatie. Na een officiële scheiding in 2002 maken de twee nog regelmatig ruzie over hun kinderen. De problemen blijven aan de gang, ondanks het feit dat de scheiding is uitgesproken. Er zijn meerdere meldingen in de jaren die volgen. In 2006 verspreidt de man seksfoto's van hem en zijn ex-vrouw met telefoonnummers erbij. De foto's worden op diverse plaatsen in de omgeving van de woning van de vrouw opgehangen.*

**In dit geval werden de foto's in de 'fysieke wereld' verspreid. Eerder is al aangegeven dat er zaken bekend zijn (Janssen, 2008 B), waarbij via internet onder andere beeldmateriaal en/of tekst verspreid wordt waardoor gedupeerden zich niet alleen in hun eer aangetast voelen, maar ook bedreigd. Zie voor meer informatie over de rol van internet bij bedreigingen: Bovenkerk et al., 2005 en De Haan et al., 2006. Zie voor een vergelijking tussen digitale en 'traditionele' bedreigingen: Van Wilsem, 2010.*

³² Zie ook Voerman et al., 2008 over de analyse van dreigbrieven, waarin doorgaans sprake is van een anonieme dader.

Geslacht en leeftijd

Bij eer gerelateerd geweld wordt doorgaans snel gedacht aan vrouwelijke slachtoffers en mannelijke verdachten. Maar is dat terecht? Van de 50 zaken bleek inderdaad een meerderheid van de individuele slachtoffers een vrouw te zijn (n=31). Daarnaast waren er vijf zaken, waarin een individuele man aangaf zich bedreigd te voelen. Er was sprake van 22 individuele verdachten van bedreiging. Op één na waren dit allemaal mannen. Hoewel deze gegevens de populaire beeldvorming enigszins lijken te bevestigen is het geen wet van Meden en Perzen dat slachtoffers altijd vrouwen zijn en verdachten uitsluitend mannen. Alertheid op andere patronen is dan ook wenselijk. Hier volgt een voorbeeld met een man als slachtoffer en een vrouw als verdachte.

Bedreigd door schoonmoeder

Een gezin is al langer bekend bij politie in verband met mishandeling. De ouders zijn in 2002 gescheiden, maar de problemen duren ook daarna voort. Vader is inmiddels teruggekeerd naar het land van herkomst. De oudste dochter is weggelopen van huis en verblijft in een opvanginstelling. In 2006 ontdekt moeder dat ze een vriend heeft, een autochtone jongen. Moeder bedreigt de jongen, die daarvan aangifte doet. De spanningen binnen het gezin lopen hoog op. Vader komt naar aanleiding van dit conflict terug naar Nederland.

In schema 4.3 wordt een overzicht geboden van de leeftijdscategorieën, waarin de slachtoffers en verdachten zijn in te delen. In deze schema is alleen informatie van individuen verwerkt en niet van groepen, vandaar dat het eindtotaal lager is dan vijftig.

Schema 4.3 | Slachtoffers en verdachten naar leeftijdscategorie

	Minderjarig	18 tot en met 25	Ouder dan 25	Onbekend	Totaal
Slachtoffers	3	11	18	4	36
Verdachten	1	3	12	6	22

Hoewel niet van alle individuele betrokkenen de exacte leeftijd bekend was, ligt de gemiddelde leeftijd van de slachtoffers rond 28 jaar en bij de verdachten is dat circa 35 jaar.

Woonomgeving, etnische achtergrond en een blik op de verblijfsstatus

Bij de onderzoeksvragen in hoofdstuk 1 is aangegeven dat ook aandacht zou worden besteed aan de woonomgeving van betrokkenen. Dergelijke informatie bleek echter lastig te achterhalen. Om die reden is alleen nagegaan in welke politieregio de zaak speelde. Bij de helft (n=25) van de zaken betrof het politieregio Haaglanden, zes zaken speelden in het verzorgingsgebied van korps Amsterdam-Amstelland en vier in dat van Zuid-Holland-Zuid. De andere zaken – slechts één of twee per regio – kwamen uit Drenthe, Friesland, Gelderland, Gelderland-Midden, Groningen, Hollands-Midden, Limburg-Noord, Noord-Oost Gelderland, Utrecht en Zeeland. De lezer dient zich echter te realiseren dat wanneer een zaak door een bepaald korps wordt behandeld, dat niet automatisch betekent dat de betrokkenen daadwerkelijk in die regio wonen. In Friesland bevinden zich bijvoorbeeld instellingen voor vrouwenopvang. Het komt voor dat een vrouw die elders woont, aldaar in de opvang terecht komt. Hoewel regiokorps Friesland zich dan over die casus ontfermt, woont de vrouw normaal gesproken in een ander deel van Nederland.

In andere rapporten van het LEC EGG (Janssen, 2008 B; Janssen & Sanberg, 2010) is uitgebreid stilgestaan bij het beschrijven van de etnische context van casuïstiek. Daarbij is aangegeven dat het onder meer lastig is om ‘interetnische’ aspecten goed te kunnen duiden. Met name Koerden en Hindoestanen zijn niet altijd goed te identificeren. In schema 4.4 is getracht hiermee rekening te houden.

Schema 4.4 | Etnische context bij bedreigingen

Etnische achtergrond	Aantal (n=50)
Afghaans	2
Algerijns-Somalisch	1
Indiaas	1
Iraaks	3
Iraaks-Koerdisch*	3
Koeweit	1
Marokkaans	9
Marokkaans-Egyptisch	1
Marokkaans-autochtoon	2
Pakistaans-Hindoestaans*#	1
Surinaams-Hindoestaans*	1
Somalisch	1
Turks	21
Turks-Koerdisch*	2
Onbekend	1

*Gaat het hier daadwerkelijk om een combinatie van verschillende etniciteiten of betreft het allemaal Koerden of Hindoestanen?

Van deze casus is wel bekend dat het een conflict tussen twee geloofsovertuigingen betrof.

Uit schema 4.4 blijkt dat het grootste deel van de bedreigingen een Turkse achtergrond heeft, gevolgd door de Marokkanen. Dit komt overeen met het algemene beeld dat in andere rapportages van het LEC EGG is geschetst (Janssen, 2008 B; Janssen & Sanberg, 2010). Verder is een aantal interetnische zaken te zien, waaronder twee met een autochtone betrokkene. De volgende casus is hier een illustratie van.

Te weinig aandacht

Een Nederlandse vrouw wil scheiden van haar allochtone man.* Ze hebben samen een kind. Het gezin heeft jarenlang meerdere problemen (onder andere financiële) en krijgt hulp van de ouders van de vrouw. Bij de aangifte van de bedreigingen zegt de vrouw dat ze een slechte relatie heeft en dat ze veel te weinig aandacht krijgt van haar man. Daarom heeft ze er tijdens het huwelijk meerdere buitenechtelijke relaties op na gehouden. Haar man is hiervan niet op de hoogte. In 2006 ontdekt haar man dat zijn vrouw seksueel getinte sms'jes heeft gestuurd naar vreemde mannen. Om die reden heeft de man haar geslagen in bijzijn van hun kind en bedreigde hij haar met de dood. De vrouw is daarop gevlucht. Ze heeft hun kind aanvankelijk achtergelaten bij haar ouders, om het voor de man mogelijk te maken zijn kind nog te zien. Inmiddels heeft ze haar kind toch ook in de opvang laten plaatsen, door de bedreigingen. Daarop is haar man bij de politie geweest om zijn vrouw en kind terug te eisen.

** Zie voor een studie over gemengde relaties: Emmelkamp, 2000.*

Voor de individuele slachtoffers en verdachten is getracht na te gaan of er iets gezegd kan worden over de verblijfsstatus van deze betrokkenen. Helaas bleek dat zowel voor individuele slachtoffers als voor de verdachten in het merendeel van die zaken niet mogelijk op basis van de dossiers. In deelrapport 2 is aangegeven dat in het peiljaar 2006 dikwijls geen ingevulde checklisten in de dossiers werden aangetroffen (Janssen, 2009). Dat zal ongetwijfeld een factor van invloed zijn geweest. Soms werd wel in de stukken aangegeven hoeveel jaar een betrokkene in Nederland verbleven heeft, maar daaruit valt niet op te maken of diegene dan een Nederlands paspoort heeft of een verblijfsvergunning. De indruk is ontstaan dat de verblijfsstatus wél vermeld wordt wanneer deze van belang is voor de zaak, bijvoorbeeld omdat iemand nog in een procedure zit. Er zijn zaken waarbij een bedreigde aanvoert dat het voor hem/haar onmogelijk is terug te keren naar het land van herkomst, omdat hij/zij daar gevaar loopt in verband met eerschending. Het onderstaande voorbeeld illustreert dit.

Alleenstaande moeder

Een vrouw komt alleen naar Nederland voor vakantie. Een jaar later trouwt ze met een Nederlander en krijgt op grond daarvan een verblijfsvergunning. Het huwelijk eindigt in een scheiding. De vrouw krijgt een kind van een andere man. Gedurende 8 jaar voert de vrouw meerdere procedures om in Nederland te kunnen blijven. De IND vraagt in 2006 aan de Unit MEP of de vrouw te vrezen heeft voor eer gerelateerd geweld indien ze naar haar geboorteland zou terugkeren. In de analyse wordt gesteld dat de vrouw niet bang hoeft te zijn omdat het erop lijkt dat ze is verstoten door haar familie. Zolang ze geen contact opneemt met hen, is er niets aan de hand. Ze zou naar een ander deel van het land kunnen terugkeren. Wel is het zo dat het voor haar moeilijk wordt om als gescheiden vrouw met een buitenechtelijk kind een leven op te bouwen in een traditionele maatschappij.

4.3 Lijnen

Verhaallijnen

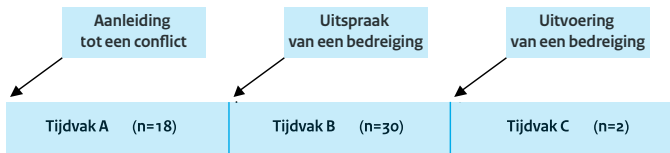
Bedreigingen hebben een dynamisch karakter: allereerst ontstaat er wrijving tussen (groepen) mensen, vervolgens wordt een dreigement geuit en daarna voegen bedreigers wel of niet de daad bij het woord. Het gaat hier om de ‘verhaallijn’ in een casus (Janssen, 2009). Het is belangrijk om te weten op welk moment de politie kennis neemt van dit soort zaken. In een meerderheid van de onderzochte bedreigingszaken is daadwerkelijk een bedreiging uitgesproken. In 18 zaken is deze bedreiging niet woordelijk gedaan, maar de aangevers voelen zich wel bedreigd: ze zijn bang dat er iets zal gebeuren. Hier volgt een voorbeeld.

Partnerruil

Twee bevriende echtparen krijgen problemen naar aanleiding van een buitenechtelijke relatie. Als één van deze stellen gescheiden is, begint de gescheiden vrouw een verhouding met de man van het andere echtpaar. De vrouw van deze overspelige man is hierachter gekomen door zijn sms’jes te lezen. Na deze ontdekking is een conflict ontstaan en de stellen verbreken de vriendschap. Om de ware toedracht te verhelderen en haar eigen reputatie te beschermen, is de gescheiden vrouw haar voormalige vriendin zwart gaan maken. De bedrogen vrouw is bij de roddelaarsters haar verhaal gaan halen. Dit heeft geleid tot een aangifte van geweld. De bedrogen vrouw geeft bij de politie aan dat ze bang is voor eer gerelateerd geweld als het overspel bij de betrokken families bekend raakt.

In schema 4.5 wordt het tijdsverloop op eenvoudige wijze weergegeven. De bovenstaande, waarin nog geen concrete bedreiging is geuit maar betrokkenen wel bang zijn, valt dan in ‘tijdvak A’.

Schema 4.5 | Tijdlijn: ontstaan en uitvoering van een bedreiging

→→→Tijd→→→Tijd→→→Tijd→→→Tijd→→→

‘Tijdvak B’ betreft zaken waarin wel een concrete bedreiging is geuit. In paragraaf 4.1 worden 27 zaken genoemd waarin een bedreiging is geuit en waarvan ook bekend is waarmee bedreigd is (bijvoorbeeld met de dood). In drie zaken was bekend dat er een bedreiging was geuit, maar werd op basis van het dossier niet duidelijk wat dat dreigement concreet inhield. In totaal brengt dat het aantal concrete bedreigingen in ‘tijdvak B’ op 30.

In de dossiers over bedreigingen wordt vaker melding gemaakt van gepleegd geweld. Het is niet gemakkelijk om op basis van die dossiers vervolgens causale relaties te leggen tussen de geuite bedreiging en het gepleegde geweld. Dat leek slechts in twee gevallen mogelijk, die in het bovenstaande schema in ‘tijdvak C’ zijn geplaatst. Bij het bovenstaande schema dient nog een kanttekening te worden gemaakt. Is het nu zo dat in slechts twee van de vijftig onderzochte bedreigingen de daad bij het woord is gevoegd? Het antwoord op die vraag kan met ja noch nee worden beantwoord. In schema 4.5 is uitsluitend de neerslag uit de dossiers gepresenteerd. Het is dus heel goed mogelijk dat na sluiting van het dossier nieuwe ontwikkelingen hebben plaats gevonden. Het inzicht van de politie in een bepaalde zaak kan wijzigen omdat een casus zich verder ontwikkelt en/of nieuwe informatie bij de politie binnenkomt.³³ Om die reden heeft een informatieanalist een extra zoekslag in de politieke informatiesystemen gemaakt: circa twee jaar na het peiljaar werd bij twaalf van deze bedreigingen nog nieuwe informatie teruggevonden. Soms ging het om voortschrijdend inzicht in achtergronden van betrokkenen, het kwam ook voor dat bij de politie opnieuw verhalen over conflicten bekend werden. Het bleek echter lastig om de door deze extra zoekslag vergaarde informatie een (causale) relatie te leggen met de bedreiging uit het peiljaar. Ten behoeve van dit onderzoek zijn de betrokken burgers immers niet gesproken, de onderzoekers moesten volstaan met ‘papierinfo’.

³³ Zie schema 1.4 in Janssen & Sanberg, 2010.

Betrokkenheid van andere partners

De aanpak van eer gerelateerd geweld is geen taak die alleen is weggelegd voor de politie. Niet alleen bij de aanpak, maar ook bij het herkennen van problemen is de politie aangewezen op anderen. Hier volgt een voorbeeld.

Psychische nood

Een vrouw is pas getrouwd met een neef van haar moeder. Kort na haar huwelijk brengt een vrouw enkele nachten door met een andere man en komt ze enkele dagen niet thuis. Het lijkt erop dat het een gearrangeerde verbintenis is. Haar vader is door dit voorval zo ontdaan dat hij psychiatrische hulp zoekt. De vader zegt tegen de psychiater dat hij als hoofdverantwoordelijke zijn dochter moet vermoorden. De familie van de man oefent druk op hem uit, om de juiste maatregelen te nemen. Zijn kinderen kiezen echter allemaal partij voor hun zus. Vader zegt dat hij zelfmoord zal plegen, als hij de moord niet kan uitvoeren. De behandelend psychiater zoekt hierop contact met een deskundige op het gebied van eer gerelateerd geweld. Deze geeft aan dat volgens de culturele codes de overspelige vrouw en haar minnaar vermoord zouden moeten worden en dringt er bij de psychiater op aan om contact te zoeken met de politie.

Bij nadere beschouwing van de hier besproken vijftig bedreigingen blijkt dat naast psychiaters ook andere professionals en instellingen bij deze dossiers betrokken waren. Een overzicht is te vinden in schema 4.6.

Schema 4.6 | Externe betrokken professionals en instellingen bij bedreigingszaken

Betrokken professionals en instellingen		aantal (n=50)
Eén instelling	Asielzoekerscentrum (AZC)	1
	Bureau Jeugdzorg (BJZ)	1
	imam	1
	IND*	2
	psychiater	2
	school	1
	Vrouwenopvang (VO)	8
	ambassade	1
Twee instellingen	VO, school	1
	VO, IND	4
	VO, forensisch-psychiatrische zorg	1
	VO, geestelijke gezondheidszorg	1
	VO, imam	1
	BJZ, school	1
	RvdK,* moskee	1
Meerdere	VO, BJZ, ASHG,* AMW,* MEE	1
	BJZ, RvdK,* school, woningbouw	1
	VO en meer	1
Anders	instelling niet gespecificeerd	2
	geen instelling genoemd	18

*Verklaring afkortingen: IND = Immigratie- en Naturalisatie Dienst, RvdK = Raad voor de Kinderbescherming, ASHG = Advies- en Steunpunt Huiselijk Geweld, AMW = Algemeen Maatschappelijk Werk, MEE = ondersteuning bij leven met een beperking.

Het is in een dossier niet altijd duidelijk of er naast de politie ook nog andere instanties betrokken zijn bij de personen. In 18 zaken was dit niet vast te stellen. In de overige zaken kwamen veel verschillende instanties naar voren, soms meerdere. De meest voorkomende hulpverlenende instelling is duidelijk de vrouwenopvang, regelmatig in combinatie met andere externe partijen. In drie zaken ontstond de indruk dat het hier ging om ‘multi-probleemgezinnen’, waarbij allerlei hulpverleners betrokken zijn. Het moge duidelijk zijn dat het hierdoor lastig is om tijdlijnen te construeren, zoals voorgesteld in hoofdstuk 2.

Uiteraard had de Unit MEP in 2006 niet alleen met partners van buiten de politie te maken. Ook met andere regiokorpsen werd vaak samengewerkt (Janssen, 2008 B). Bij samenwerking met andere partijen is het van groot belang dat heldere vragen worden voorgelegd (Janssen, 2008 C). Hoewel inmiddels meer ideeën zijn gerijpt over hoe een ideaal dossier eruit zou moeten zien en ook in de praktijk wezenlijke verbeteringen zijn doorgevoerd (Janssen, 2009), ontstaat de indruk dat het in het peiljaar 2006 voor partners binnen en buiten de politie niet eenvoudig was om concreet afgebakende hulpvragen aan de Unit MEP te richten. Er werd bijvoorbeeld door een politiekorps een dossier naar Unit MEP gemaaild met de vraag ‘Wat vinden jullie ervan?’. Soms werd er iets scherper geformuleerd, wat resulteerde in vraagstellingen als ‘Hoe te handelen in deze casus?’, of ‘Wat zijn mogelijke oplossingen?’ Ook kwam het voor dat het dossier blijkbaar eerst telefonisch was besproken, maar dat in de uiteindelijke begeleidende mail bij de te onderzoeken stukken geen duidelijke vraag meer stond genoteerd, alleen een formule als ‘Zoals afgesproken stuur ik je de registraties’. Wellicht is er in het telefonische gesprek wel een vraagstelling aan de orde gekomen, maar deze is dan niet genoteerd in het dossier. Een uitzondering hierop vormen de zaken die worden aangeleverd door de IND. Deze cases spelen vaak rondom het al dan niet verstrekken van een verblijfsvergunning. De IND stelde in dit verband concrete vragen over mogelijke risico’s die betrokken personen zouden kunnen lopen in verband met eerconflicten (zie ook hoofdstuk 8).

Inzet van een externe deskundige

In de meerderheid van de hier beschreven bedreigingen is geen uitgebreide analyse gemaakt door Unit MEP. Soms bestaan de dossiers slechts uit een melding en daarbij een mailtje waarin Unit MEP de betrokken politieagent vraagt om een checklist in te vullen. In 20 van de 50 zaken is een externe deskundige ingezet. Eerder is uitgelegd dat dit niet altijd om dezelfde reden is gebeurd: er zijn zaken met dodelijke afloop waarbij geen externe deskundige betrokken is, en er zijn ‘lichte’ bedreigingen waarbij dit wel het geval was. In 2006 zijn de deskundigen niet alleen als vraagbaak gebruikt op hun veld van expertise, maar ze

werden ook in het kader van opleiding van medewerkers van Unit MEP gevraagd hun visie op een actuele casus uiteen te zetten of om kritisch mee te denken in een casus die niet direct op hun eigen terrein speelde (Janssen, 2009). In 2006 waren er twee externe deskundigen verbonden aan de Unit MEP. Beide deskundigen zijn gepromoveerd en hun expertise omvat de taal en cultuur van Turkije en het Midden-Oosten.

In de dossiers uit 2006 is aan de externe deskundigen niet altijd een duidelijk afgebakende onderzoeksvraag voorgelegd. Toch valt er een bepaalde structuur in deze analyses te herkennen. Bij het feit dat er een bepaalde constante in de opbouw van deze stukken wordt herkend, speelt ook een rol dat deze analyses uit het peiljaar in hoofdzaak door één externe deskundige zijn uitgevoerd. De analyse begint doorgaans met een beschrijving van de precieze personalia van betrokkenen in de casus. Hierbij worden alle relevante familieleden genoemd, hun land, regio en dorp van herkomst en hun onderlinge familierelaties. Dit is belangrijke informatie om het risico op eer gerelateerd geweld te bepalen, aangezien de streek en lokale cultuur aanwijzingen kunnen geven over de tradities ten aanzien van eer. Ook de onderlinge familierelaties en eventuele antecedenten van diverse familieleden worden weergegeven, omdat dit mogelijk aanknopingspunten biedt voor het aanwijzen van één of meerdere personen die in aanmerking komen voor het plegen van geweld of die juist als bemiddelaar zouden kunnen optreden. Aangezien dit alles zeer gevoelige en gedetailleerde informatie is, worden deze gegevens hier niet specifiek per zaak vermeld. In plaats daarvan wordt hier kort beschreven op grond van welke kenmerken van de casuïstiek de externe deskundigen tot bepaalde conclusies zijn gekomen. Het is de bedoeling dat de deskundige vanuit zijn of haar kennis over specifieke culturele kenmerken een licht doet schijnen op het wel of niet aanwezig zijn van geschonden eer als motief voor dreigend geweld. Verder 'duidt' deze deskundige gedragingen van betrokkenen door op een bepaalde (culturele) functie van dat gedrag te wijzen. Als bijvoorbeeld een broer van een meisje op een bedreigende manier op zoek gaat naar de jongens, waarmee zij seksueel contact zou hebben gehad, dan kan de externe deskundige uitleggen dat deze jongen dat doet om duidelijk te maken dat met hem niet valt te sollen en dat hij niet accepteert dat zijn zus seksueel actief is. De dreigende houding die de jongen aanneemt – zie de casus 'gevaarlijke roddels' – kan dan ook geïnterpreteerd worden als een manier om de eer van zijn familie te verdedigen. In het vorige deelrapport is overigens aangegeven dat in principe op basis van geen enkele analyse van een externe deskundige de conclusie is getrokken dat het níét om een eerzaak zou

gaan (Janssen, 2009). Nu volgt een overzicht van een aantal factoren dat vaak in de analyses met betrekking tot bedreigingen door de externe deskundige aan de orde werden gesteld:

- *Land van herkomst en etnische achtergrond*

Kennis over het gebied waar een individu of een familie oorspronkelijk haar wortels heeft (indien mogelijk uitgesplitst naar regio, stad of dorp) kan inzicht bieden in de etnische achtergrond en het rurale of stedelijke karakter van een bepaalde groep. Tevens geeft dit een indicatie van heersende opvattingen, bijvoorbeeld over eer of idealen met betrekking tot partnerkeuze (bijvoorbeeld voorkeur voor een verwantschapshuwelijk of voor een huwelijkspartner binnen de eigen etnische groep of geloofsgemeenschap).

- *Sociaaleconomische status*

In een aantal analyses wordt een lage sociaaleconomische status genoemd als een risicofactor voor eer gerelateerd geweld: indien iemand weinig aanzien geniet doordat hij bijvoorbeeld geen werk heeft, ontleent hij zijn eer aan andere zaken, bijvoorbeeld zijn gezin. Als leden van het gezin zich dan eerloos gaan gedragen, of er komt een echtscheiding, is ook deze bron van status verdwenen en gaat deze persoon wellicht eerder over tot het gebruik van geweld. Ook zijn ouders mogelijk minder snel geneigd om de (zelfgekozen) partner van hun kind goed te keuren, indien dit een persoon is die een lage sociaaleconomische status heeft.

- *Migratieverleden*

Families zijn door migratie vaak niet alleen verspreid binnen het land van herkomst maar ook over verschillende buitenlanden. Dit kan een eenzaak compliceren: de gerespecteerde opa die vaak bemiddelde in conflicten tussen familieleden, woont nog in Irak en kan dus niet zo snel worden geraadpleegd. Mogelijk escaleren zaken hierdoor eerder. Verder is dit van belang voor het bepalen van de mate van meer behoudende en door cultuur ingegeven opvattingen. Binnen Turkije is bijvoorbeeld een grote migratiestroom van het platteland naar de stad. Veel van deze migranten zoeken in de steden hun oude streekgenoten op, waardoor oude banden in stand worden gehouden. Dat iemand vanuit een grote Turkse stad naar Nederland is gekomen, wil dus niet per se zeggen dat hij of zij ook in een dergelijke omgeving is opgegroeid of dat er 'modernere' opvattingen op na worden gehouden.

- *Machtsverhoudingen binnen familie/gemeenschap*

Bij het uitwerken van de familierelaties wordt niet alleen uitgegaan van de traditionele gezagsverhoudingen, maar wordt vooral gekeken naar hoe de verhoudingen zijn in het leven van alledag binnen een familie. Daarbij dienen ook praktische vragen te worden gesteld, zoals welke familieleden wonen elders in Europa of in het land van herkomst van de familie. Met de checklist wordt informatie verzameld over verhoudingen en ideeën binnen een bepaalde groep. Ook wordt erop attent gemaakt dat het handig is om te weten welke persoon eventueel als bemiddelaar geschikt zou kunnen zijn. Dat moet te allen tijde iemand zijn, die door alle betrokkenen gerespecteerd wordt. Vanuit de traditie kan opa de belangrijkste persoon zijn, maar wellicht is door migratie (de familieleden zijn verspreid over verschillende landen of zijn elkaar uit het oog verloren) of door persoonlijke eigenschappen en omstandigheden (bijvoorbeeld welvaart door zakelijk succes) de machtsverhouding tussen familieleden veranderd en blijkt in de praktijk bijvoorbeeld een welgestelde oom de doorslaggevende stem te hebben. Hierdoor komen ook mogelijke onderliggende conflicten binnen of tussen families of gemeenschappen aan het licht. Al dit soort informatie is van groot belang bij het maken van een analyse en het beantwoorden van concrete vragen zoals: wie heeft er weet van de problemen en uit welke hoek kan dreiging met gewelddadig eerherstel worden verwacht?

- *Antecedenten*

De politie gaat in haar onderzoek natuurlijk na of betrokkenen antecedenten hebben. Deze informatie wordt de externe deskundige ook ter beschikking gesteld. Een alarmbel ging telkens af, wanneer uit de stukken bleek dat in een bepaalde familie al eens eerder geweld was gebruikt in het kader van eerherstel. Ook andere signalen die duiden op gewelddadig gedrag (dus ook zonder eermotief) van betrokkenen werden door externe deskundigen als een risicofactor geduid. In een aantal zaken werd overigens bekend dat er ook psychiatrische ziektebeelden in het verleden een rol hadden gespeeld bij het ontstaan van bepaalde problemen in families. De externe deskundige gaf in dat soort situaties aan, dat daardoor een puur culturele interpretatie van een mogelijk motief ernstig bemoeilijkt wordt. Er is dan naast culturele ook andersoortige deskundigheid gewenst.

- *Factoren waar eer aan ontleend kan worden*

In de analyses wordt uitgebreid omschreven welke factoren van invloed zijn op het hebben van eer (bijvoorbeeld kuisse vrouwelijke familieleden, welvaart of het bezit van een eigen zaak). Daarnaast worden ook punten benoemd die de eer in gevaar kunnen brengen (gebrek aan kuisheid, homoseksualiteit, verslaving). In dit verband wordt ook onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van ‘doden om eer’. Zo is eerwraak een moord met als aanleiding de eerschending door onzedelijk gedrag van een vrouwelijk familielid. Daarnaast bestaat er het doden uit mannelijke trots, waarbij het vrouwelijke familielid of de partner zich niet onzedelijk gedraagt, maar haar (ex-)man zich gekrenkt voelt in zijn trots, doordat zijn vrouw bijvoorbeeld op eigen initiatief bij hem weggaat.

- *De schuldvraag en oplossingsrichtingen*

De deskundige vraagt zich ook af wie in de ogen van de betrokken familie ‘schuldig’ is aan het bezoedelen van de eer. Het is belangrijk om dit na te gaan, want daarmee krijgt de politie inzicht in potentiële gevaren. Door analyse van de familieverhoudingen en inzicht in de schuldvraag kan de externe deskundige verder suggesties doen voor oplossingsrichtingen. Wie zou in de gegeven situatie bijvoorbeeld een geschikte bemiddelaar kunnen zijn? Is het wel verstandig om een vrouw in de opvang onder te brengen, als van tevoren al bekend is dat de familie dat als een ‘slechte plek’ beschouwt omdat daar vrouwen verblijven buiten het zicht van hun mannelijke familieleden? Ze zouden daar immers met de verkeerde mensen in aanraking kunnen komen. Zou een verstoting een oplossing kunnen zijn? Zouden betrokkenen daadwerkelijk in staat zijn om voor jaren (of misschien wel voor altijd) verstoken te zijn van contacten met hun familie?

De factoren die hierboven worden genoemd, zijn de onderwerpen die het vaakst worden aangehaald in de analyses van externe deskundigen. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat zeker niet in alle zaken al deze informatie ter beschikking was in het dossier. De deskundige moest het doen met de informatie die door de Unit MEP en daarmee samenwerkende partners werd aangeleverd. Deelrapport 2 heeft laten zien dat dat in 2006 beperkt was: zo was lang niet in elk dossier uit 2006 een checklist ingevuld (Janssen, 2009). Het kwam voor dat een externe deskundige aangaf dat er veel informatie ontbrak. Vervolgens gaf hij of zij dan onderzoeksvragen door aan de Unit MEP waarmee alsnog getracht werd relevante informatie te achterhalen.

De in 2006 ingeschakelde externe deskundigheid had met name betrekking op Turkije en het Midden-Oosten. Het is natuurlijk onmogelijk om culturele normen in dat immense gebied in een paar punten samen te vatten. In het onderstaande schema wordt een beknopte weergave van die normen gegeven die van belang zijn bij het inschatten van risico's op geweld in eorzaken en die in de analyses door de externe deskundige telkens onder de aandacht zijn gebracht.

Schema 4.7 | Culturele normen waarop gewezen is door een externe deskundige

Onderdelen van de levensloop	Culturele norm
Seksuele contacten	<ul style="list-style-type: none"> • Een ongehuwde vrouw is maagd. • Onkuis gedrag van een vrouw betekent de aantasting van de familie-eer. • Homoseksualiteit is taboe.
Partnerkeuze	<ul style="list-style-type: none"> • Een vrouw gaat als maagd het huwelijk in. • De vrouw trouwt in in de familie van de man. • Er heerst in sommige groepen een voorkeur voor het verwantschapshuwelijk en een afkeur voor huwelijk tussen partners uit verschillende etnische groepen en/of geloofs-gemeenschappen. • Op initiatief van de man kan een echtscheiding plaatsvinden. • Een scheiding is stigmatiserend voor een vrouw.
Zwanger-/ ouderschap	<ul style="list-style-type: none"> • Kinderen worden binnen het huwelijk geboren. • Kinderen behoren tot de familie van de vader.
Verzet tegen regels	<ul style="list-style-type: none"> • Mannelijke familieleden zijn verantwoordelijk voor de bescherming/controle van vrouwelijke familieleden, bij afwezigheid van vader ligt die verantwoordelijkheid bij de zoon of een ander mannelijk familielid. Dat betekent dat een vrouw niet alleen leeft, dus na een echtscheiding keert zij terug naar haar familie. • Meisjes en vrouwen geven geen aanleiding tot roddel. Theoretisch moet een eerschending bewezen worden voordat er tot (gewelddadig) eerherstel kan worden overgegaan, maar de praktijk leert dat roddel en achterklap reputaties blijvend kunnen schaden. • Meisjes en vrouwen kleden zich niet uitdagend. • Men onttrekt zich niet zomaar aan de gezagsverhoudingen binnen de familie. • Men hangt de vuile was niet buiten: problemen worden in zo klein mogelijke kring opgelost.

5

Zaken met
dodelijk afloop

In dit hoofdstuk worden elf zaken behandeld die een dodelijke afloop hadden: het gaat om moord of doodslag³⁴ en zelfdoding. In de eerste paragraaf worden aanleidingen en motieven beschreven. De tweede paragraaf gaat in op enkele kwantitatieve gegevens en tot slot wordt onder meer aandacht besteed aan tijdlijnen en inzet van een externe deskundige.

5.1 Aanleidingen en motieven

Net als bij de bedreigingen is getracht de zaken met dodelijke afloop in te passen binnen het stramien van het levensloopschema om enig zicht te krijgen op de aanleiding en motieven. Dat bleek niet eenvoudig, aangezien in een groot deel van de dossiers een aantal essentiële vragen onbeantwoord blijft. Toch zullen in het nu volgende zaken kort worden beschreven. In één zaak heeft de Unit MEP aan de aanvrager om informatie gevraagd, maar die lijkt op basis van het dossier nooit te zijn ontvangen. Die zaak wordt hier om die reden verder niet als casus beschreven (later in dit hoofdstuk worden enkele kwantitatieve gegevens beschreven en daarbij is deze zaak wel betrokken). In paragraaf 5.3 zal nog een andere zaak worden aangestipt ter illustratie van de toelichting door een externe deskundige. In het vorige hoofdstuk is aangegeven dat met het oog op anonimisering weinig kenmerken van betrokkenen worden opgenomen. Aangezien er in 2006 relatief weinig zaken waren met dodelijke afloop in vergelijking met bedreigingen, maakt dat de anonimisering beduidend lastiger, waardoor het moeilijk is om zeer veel details over deze zaken te verstrekken (zie ook paragraaf 4.1).

Seksuele contacten

Bij een van de zaken met dodelijke afloop leek er sprake van seksueel contact tussen het slachtoffer en het jongere zusje van de verdachte. Dit is in ieder geval het gerucht dat na de schietpartij door de buurt gonst. Of dit ook daadwerkelijk de aanleiding was van de schietpartij wordt niet helemaal duidelijk.

³⁴ Onder doodslag (art. 287 WvS) wordt verstaan dat iemand opzettelijk om het leven wordt gebracht. In het geval van moord (art. 289 WvS) is er niet alleen sprake van opzettelijkheid maar ook van voorbedachte rade. In de politieke informatiesystemen wordt het onderscheid verder niet gemaakt. In de rechtszaal zal moeten blijken of het om moord of doodslag ging.

Moord of noodlottig ongeval?

Een jongen wordt neergeschoten. Later overlijdt hij in het ziekenhuis aan zijn verwondingen. De verdachte verklaart dat het om een ongeluk ging: hij liet een pistool zien aan de jongen en een vriend van hem, en het wapen ging ineens af, waarbij de jongen werd geraakt. Er gaan geruchten dat de overleden jongen een seksuele relatie zou hebben gehad met het zusje van de schutter. Ook zou het eigenlijke vriendje van dit meisje, die op het moment van de schietpartij al enkele maanden in detentie verbleef, opdracht hebben gegeven voor de moord. Vlak na de schietpartij heeft de oudste broer van de overleden jongen doodsbreigingen geuit jegens de familie van de schutter. Daardoor is er angst voor wraak. Ook worden moeder en zusje van de schutter in de dagen na de schietpartij op straat bedreigd en gaan er over de toedracht allerlei verhalen rond.

In het volgende voorbeeld gaat het om seksueel contact in de vorm van incest.

Zelfdoding op jonge leeftijd

Moeder vertelt op school dat zij van plan is van haar man te scheiden en dat zij daarom in de zomer samen met haar dochter naar het land van herkomst zal vertrekken. Moeder en dochter gaan voor ongeveer een jaar weg, vader en zoon blijven ondertussen achter in Nederland. Na een jaar komen moeder en dochter echter weer terug naar Nederland. Van een echtscheiding lijkt geen sprake meer te zijn. Een jaar later pleegt het meisje zelfmoord. De GGD en de politie komen ter plaatse. De politie stelt een onderzoek in. Het meisje overlijdt enkele dagen later in het ziekenhuis. Een zedenrechercheur concludeert dat gezien de voorgeschiedenis niet is uit te sluiten dat er seksueel misbruik heeft plaatsgevonden en dat dit binnen de familie bekend is. Bij forensisch onderzoek blijkt dat het meisje seksueel misbruikt is door een familielid.

Partnerkeuze

Door het aangaan van een nieuwe relatie ontstaan ook nieuwe samenlevingsvormen voor andere gezinsleden, waarbij botsingen op kunnen treden.

Botsende opvattingen

Een man krijgt in 2004 een verblijfsvergunning op basis van zijn (homoseksuele) relatie met een Nederlandse man. Hij gaat bij de man inwonen. De Nederlandse man heeft een zoon. De relatie tussen de partner en deze jongen is slecht, zij maken veel ruzie. Volgens vader komt dat door hun botsende levensopvattingen. In 2006 doet zijn vader aangifte van vermissing van zijn zoon. Na rechercheonderzoek wordt de vriend van vader verdacht van moord of doodslag op de jongen.

De volgende voorbeelden laten zien hoe na een relatiebreuk ex-partners een problematisch contact onderhouden met fatale afloop.

Problematische relatiebreuk (1)

Een gescheiden vrouw trouwt met een oudere weduwnaar die in Nederland woont. Na verloop van tijd voegt zij zich bij hem in Nederland samen met haar zoon uit een eerder huwelijk. In haar nieuwe huwelijk blijkt zij het eveneens niet getroffen te hebben: de man mishandelt zijn jonge vrouw en houdt haar thuis. Er is voor het eerst politiecontact wanneer een familielid melding doet bij de politie van het huiselijk geweld. De jonge vrouw blijft dan toch bij haar man, omdat zij in het geval van scheiding vreesde te moeten terugkeren naar het land van herkomst. Een jaar later gaat zij enkele maanden naar een blijf-van-mijn-lijfhuis. Haar man doet aangifte van vermissing en een familielid meldt dat de man hem met de dood bedreigt, omdat hij zijn vrouw zou helpen bij hem weg te gaan. De vrouw keert toch weer terug naar haar man en krijgt enkele jaren later een kind van hem. Na de geboorte besluit ze een echtscheiding aan te vragen. Ze spreekt nauwelijks Nederlands en krijgt daarom veel hulp van bureaus en familieleden. Haar man bedreigt iedereen die zich met zijn vrouw bemoeit. Zijn vrouw krijgt een zelfstandige woning toegewezen. Wanneer de scheiding wordt uitgesproken, meldt de vrouw bij de politie dat zij problemen verwacht van haar ex-man. Een jaar na deze melding wordt de politie gebeld door een familielid van de vrouw in verband met bedreiging door haar ex-man. Enkele weken later komt de man de woning van zijn ex-vrouw binnen, terwijl zij enkele vrouwelijke familieleden en hun kinderen op bezoek heeft. Hij heeft een vuurwapen bij zich en dreigt de man van een van de vrouwen te zullen doodschieten. De volgende dag komt hij wederom het huis van zijn ex-vrouw binnen en schiet haar dood. Haar zoon belt het alarmnummer, maar zij is niet meer te reanimeren. Als haar zoon op het politiebureau een familielid van zijn een mannelijk familielid van zijn moeders ex-man tegenkomt, bedreigt hij deze met de dood.

Problematische relatiebreuk (2)

In 2000 is er voor het eerst politiecontact naar aanleiding van een vechtpartij tussen de ex-man en de nieuwe vriend van een vrouw. Er is een conflict over alimentatie en omgangsregeling met de kinderen tussen de ex-echtelingen. De politie bemiddelt tussen de partijen. Zes jaar later reageert de politie op een melding dat er iemand mishandeld zou zijn in een café. Zij treffen daar de vriend van de vrouw aan, die verklaart dat hij zojuist inderdaad zijn vriendin heeft geslagen. De man is aangehouden. Vervolgens heeft de politie geprobeerd de vriendin te bereiken, maar zij neemt niet op. De zaak is daarna afgesloten. Een paar maanden later doet de vrouw melding van bedreiging en vernieling door haar vriend. De politie gaat langs in haar woning, waar de vrouw zichzelf had opgesloten in de slaapkamer. Naar aanleiding hiervan neemt de politie later weer contact op met de vrouw. De vrouw geeft aan dat haar vriend af en toe nog aan de deur komt, maar dat het goed gaat. De politie biedt aan haar in contact te brengen met het maatschappelijk werk. Uit het dossier wordt verder niet duidelijk of dit contact met de hulpverlening daadwerkelijk tot stand is gekomen. Een maand later wordt ze thuis door een misdrijf om het leven gebracht. Haar kinderen treffen haar dood aan en rennen in paniek de straat op. Omstanders waarschuwen de politie. Verdachte is de vriend van de vrouw.

Vragen: natuurlijk of onnatuurlijk overlijden?

In twee zaken valt er weliswaar een dode te betreuren, maar wordt op basis van de stukken uit het dossier niet duidelijk of de betreffende personen een natuurlijke of een onnatuurlijke dood zijn gestorven.

Per ongeluk of niet?

Een baby overlijdt. Volgens de verklaringen van de ouders is het kind uit het ouderlijk bed gevallen. Er zijn echter medische twijfels over de doodsoorzaak. Door de lokale politie is daarom een grootschalig onderzoek ingesteld. Moeder is in het kader van gezinsvorming naar Nederland gekomen. Het echtpaar heeft in Nederland meerdere kinderen gekregen. Het jongste kind is de overleden baby. Rekening houdend met de aanwezigheid van een eermotief is het de vraag of moeder door haar omgeving verweten wordt de hand te hebben gehad in het overlijden van dit kind.

De onderstaande casus lijkt te draaien om een conflict over partnerkeuze. In de loop van het politieonderzoek ontstaat echter de indruk dat het meisje waarschijnlijk aan een natuurlijke doodsoorzaak is overleden.

Schaking op eigen initiatief

Een meisje leert via internet een jongeman kennen. Ze bellen elkaar regelmatig en ze maken stiekem afspraakjes. De ouders van het meisje zijn het echter niet eens met de relatie, omdat zij de jongen niet kennen en hij in een andere stad woont. Na een tijdje loopt het meisje weg en gaat inwonen bij haar vriend, in de woning van diens ouders. Haar ouders doen aangifte van vermissing. Haar vriend meldt diezelfde dag bij de politie in zijn woonplaats dat hij bang is dat familieleden van het meisje naar haar op zoek zullen gaan. Een dag later wordt er een religieus huwelijk gesloten, nadat de ouders van het meisje hierover in kennis zijn gesteld door de familie van de jongen. Later gaat de vader van de jongeman in gezelschap van een imam op bezoek bij de ouders van het meisje. Zij gaan akkoord met het huwelijk en spreken af dat later het burgerlijk huwelijk zal plaatsvinden. Na enkele weken krijgt het meisje 's nachts drie keer een epileptische aanval (volgens de verklaring van de jongeman). Zij stelt haar echtgenoot gerust en zegt dat hij gewoon naar school moet gaan de volgende dag. Zelf blijft ze ziek thuis en maakt een afspraak met een arts. Later die dag komt de vader van de jongeman terug van zijn werk en vraagt aan zijn schoondochter of ze een kopje thee wil. Zij reageert niet op herhaald roepen en kloppen op de deur. Vader verklaart dat hij de deur opent en zijn schoondochter half naast het bed ziet liggen. Hij raakt in paniek en gaat naar de buurvrouw. Deze gaat met hem mee, ziet het meisje liggen en belt de politie. Vader zelf lukt dit niet, omdat zijn kennis van de Nederlandse taal gebrekkig is. Vader waarschuwt wel zijn zoon en deze komt meteen naar huis. Naar aanleiding van de sectie die wordt verricht op het lichaam van de pasgetrouwde vrouw kan niet worden uitgesloten dat ze door verstikking om het leven is gebracht. Tegelijkertijd kan niet worden uitgesloten dat haar dood het gevolg is van een epileptische aanval. De jongeman, zijn vader en de ouders van het overleden meisje worden gehoord door de politie. De vader van het meisje verklaart dat zij eerder last heeft gehad van epileptische aanvallen en dat ze aan een chronische ziekte leed.

Vragen: raden naar het motief

Er was ook een casus waarbij niet helder werd of een vrouw die zelfmoord pleegde, haar leven in isolement had doorgebracht vanwege familiale problemen. In deze casus spelen twee soorten verklaringen een rol: gaat het om de culturele achtergrond en eventueel een eermotief of is het voornamelijk zo dat psychische of psychiatrische ziektebeelden hier een belangrijkere verklaring zouden kunnen bieden?

Veel politiecontacten

Een vrouw komt al twee jaar vóór de uiteindelijke zelfdoding in de politiebestanden voor. Er zijn diverse politiecontacten. Ze is enige tijd gedetineerd geweest en leidt daarna een zwervend bestaan. De jonge vrouw wordt in de politieregistraties omschreven als labiel. Ze doet een zelfmoordpoging wanneer ze op het politiebureau is ingesloten. Er wordt contact gelegd met een instelling voor geestelijke gezondheidszorg, maar de vrouw wil hier niets van weten. Een jaar later doet de vrouw wederom een zelfmoordpoging door voor een auto te springen. De bestuurder weet haar nog net te ontwijken. De vrouw wordt opgevangen door de politie, maar wil geen hulpverlening accepteren. Een half jaar later wordt ze in het ziekenhuis opgenomen omdat ze zichzelf heeft verwond. De politie probeert haar te bewegen om professionele hulp te zoeken, maar de vrouw weigert nog steeds. Een half jaar later doet de broer van de vrouw aangifte van vermissing: hij heeft zijn zus al lange tijd niet gezien. In de zomer woont de vrouw in een appartement en werkt in een nabijgelegen winkel. Haar buurvrouw hoorde 's avonds dat ze met een trap bezig was. Vervolgens hoorde zij de trap vallen en heeft daarna niets meer vernomen. De volgende ochtend hoorde de buurvrouw geen geluid en dat vond zij vreemd. Ook de werkgever van de vrouw maakte zich ongerust, omdat ze niet was komen opdagen in de winkel. Een collega is naar haar woning gegaan, en trof daar de jonge vrouw aan. Ze was op dat moment al overleden. Bij onderzoek heeft de politie een afscheidsbrief aangetroffen.

In de onderstaande zaak is op basis van het dossier zo weinig bekend het slachtoffer dat het buitengewoon moeilijk is om te bedenken in welke hoek een verdachte zou kunnen worden gezocht.

'Lijkvinding onnatuurlijke dood'

De Unit MEP kreeg informatie binnen over een overleden man. Deze man was dood aangetroffen en bleek met meerdere messteken om het leven te zijn gebracht. Het weinige dat uit het dossier bekend wordt, is de etnische achtergrond van de betrokkene, het gebruikte wapen, het excessieve geweld waarmee de man om het leven is gebracht en het feit dat hij kort voor zijn dood is gehuwd met een aanzienlijk jongere vrouw.

5.2 Enkele cijfers

Algemeen

De lezer dient zich te realiseren dat in dit hoofdstuk slechts een klein aantal zaken wordt besproken. Om die reden is enige voorzichtigheid geboden bij het interpreteren van deze data over suicides,³⁵ moorden of doodslagen.³⁶ Met het oog op de anonimiteit wordt hier slechts een beperkt aantal details gepresenteerd.

Slachtoffers en verdachten

In de elf zaken vallen elf doden te betreuren. Zes maal komt een individuele verdachte in beeld. In twee gevallen was er sprake van zelfdoding. Bij de kwestie 'lijkfinding onnatuurlijke dood' is het niet duidelijk in welke hoek een verdachte gezocht zou kunnen worden. Verder zijn er twee zaken waarbij tijdens het onderzoek niet duidelijk wordt of de overledene een natuurlijke of een onnatuurlijke dood is gestorven. Net als bij de bedreigingen is ook hier nagegaan of er meer bekend was over de relatie tussen verdachten en slachtoffers. Alle individuele verdachten kenden het slachtoffer omdat zij tot de kring van (ex)partners en familie(vrienden) behoorden.³⁷ Onder de elf slachtoffers bevonden zich vijf vrouwen en zes mannen.³⁸ De zes individuele verdachten waren allemaal mannen. De leeftijd van de slachtoffers loopt sterk uiteen: van 0 tot 36 jaar, met een gemiddelde van 19,5 jaar. De verdachten zijn over het algemeen wat ouder, daarvan is de gemiddelde leeftijd 34,8 met een range van 22 tot 56 jaar. Zes van deze elf zaken speelden zich af in de politieregio Haaglanden. De andere zaken

³⁵ In dit hoofdstuk wordt over twee suicides gesproken. De lezer wordt derhalve aangeraden om ook de uitgebreide literatuur te raadplegen, waarin aandacht wordt besteed aan zelfdodingen in verschillende etnische groepen: Salverda, 2004; Graafsma et al., 2006; Entzinger en Mackenbach, 2006; Garssen et al., 2006 en 2007, Van Bergen et al., 2008; Van Bergen, 2009 en Liem, 2010.

³⁶ Zie verder over moord en doodslag: Gezik, 2003; Liem, 2010; Liem et al., 2007 en Nieuwbeerta & Leistra, 2007.

³⁷ Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat in 2008 circa twintig procent van de moorden en doodslagen (het CBS maakt geen onderscheid), waarbij een verdachte bekend was, gepleegd werd door (ex-)partners. Ruim tien procent kwam voor rekening van andere familieleden. Bij deze CBS-cijfers over moord en doodslag gaat het om alle personen die in Nederland slachtoffer zijn geworden. Als de online databank van het CBS, Statline, over dit onderwerp bevraagd wordt, dan worden uitsluitend gegevens verstrekt over slachtoffers die ingeschreven staan in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA).

³⁸ Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat in Nederland in 2006 in totaal 104 mannen en 56 vrouwen slachtoffer werden van moord of doodslag.

speelden doorgaans in kleinere politieregio's, ook buiten de Randstad.³⁹ Vier zaken speelden zich af tegen een Turkse en twee tegen een Surinaams-Hindoestaanse achtergrond. Verder was er een zaak waarbij de betrokkenen van Marokkaanse komaf (Berbers) waren en één van Somalische. Bij twee zaken waren verschillende etniciteiten betrokken, waaronder Hindoestanen, Koerden, Chinezen en autochtonen. Helaas was in één zaak het dossier zo summier dat niet met zekerheid uitspraken kunnen worden gedaan over de etnische achtergrond van de betrokkenen. Het is verder lastig om uitspraken te doen over de verblijfsstatus, want die wordt weinig expliciet beschreven.

5.3 Lijnen

Verhaallijnen

Zoals in paragraaf 1.5 en eerder in dit hoofdstuk al werd aangegeven, is een aantal dossiers zeer beknopt. Bij de casuïstiek uit dit hoofdstuk kwam het voor dat de Unit MEP meer informatie over een zaak vroeg aan een regiokorps of een andere partner, maar dat op basis van het dossier de indruk ontstaat dat de nodige gegevens verder nooit zijn ontvangen. Als dat zo is, dan kan een analyse niet worden voltooid. Het kwam ook voor dat de indruk ontstond dat de Unit MEP benaderd werd omdat bij de zaak allochtonen betrokken waren en diegenen die de zaak in behandeling hadden niet zozeer behoefte hadden aan een analyse over de eventuele aanwezigheid van een eermotief, maar meer geïnteresseerd waren in algemene culturele achtergronden. Ook die dossiers waren relatief bondig. In één zaak waarbij het lastig te achterhalen was of het nu wel of niet om een onnatuurlijke dood ging, waren er relatief weinig documenten aanwezig die duiden op een verder analyse van een eventueel eermotief. Twee dossiers waarbij externe deskundigen betrokken waren, waren meer uitgebreid. In een ander dossier gaf de deskundige echter aan dat hij of zij over te weinig informatie beschikte om tot een analyse te kunnen komen. Er is al met al dus relatief weinig informatie voor handen om tijdlijnen te vervaardigen, zoals voorgesteld in hoofdstuk 2.

³⁹ In paragraaf 4.2 is uitgelegd dat als een zaak in een bepaalde politieregio speelt, dat niet automatisch wil zeggen dat de betrokkenen dan ook in het verzorgingsgebieden van deze regiokorpsen wonen. Bij deze zaken met dodelijke afloop speelden de zaken zich af in de regio, waarin de betrokken personen zijn overleden.

Van één casus kon toch een tijdlijn worden gereconstrueerd. In schema 5.1 worden de gebeurtenissen in deze casus chronologisch weergegeven. Er is een aparte kolom gereserveerd voor elke actor: burger, politie en externe partners. In verband met de leesbaarheid loopt de tijdlijn verticaal. Dat betekent dat acties die in eenzelfde rij staan, ongeveer op hetzelfde moment plaats hebben gevonden. In verband met anonimisering van de casus zijn geen concrete data vermeld.

Schema 5.1 | Problematische relatiebreuk (1)

Burger	Politie	Externe partner
Mishandeling van vrouw door man	Familielid meldt mishandeling	
Vrouw weigert hulp	Politie biedt vrouw hulp aan	
		Vrouw gaat naar Vrouwenopvang
Vrouw gaat terug naar man		
	Man meldt vermissing vrouw	Vrouw verblijft in Vrouwenopvang
Vrouw gaat terug naar man		
	Familielid meldt doodsbedreiging door man omdat hij zijn vrouw helpt	
Geboorte kind, aanvraag echtscheiding door vrouw		Woningbouwvereniging wijst huis toe aan vrouw
Scheiding uitgesproken	Vrouw meldt dat zij problemen verwacht met ex-man	
Een familielid wordt bedreigd door ex-man i.v.m. hulp aan ex-vrouw	Familielid waarschuwt politie, die komt ter plaatse, maar verdachte is dan al weg	
Ex-man bedreigt ex-vrouw en familieleden met vuurwapen		
Ex-man schiet ex-vrouw dood	Zoon belt 112, ambulance en politie komen ter plaatse	

Patronen in het (niet) handelen van burgers, de politie en andere partners

Op basis van dit schema is het moeilijk om tot uitspraken te komen over eventuele patronen bij zaken met dodelijke afloop. Het is aan te bevelen dat door voortdurende aandacht voor de kwaliteit van de dossiers van een groter aantal zaken met dodelijke afloop dergelijke schema's worden gemaakt. Alleen op die wijze kan inzicht in eventuele patronen tot stand worden gebracht.

Het hiervoor geschetste gebrek aan informatie maakt het om die reden ook moeilijk om tot algemeen geldende conclusies te komen over (niet) handelen van burgers. Meer systematische verslaglegging in de dossiers is daarvoor onontbeerlijk.

In een aantal gevallen is al eerder (vóór de dodelijke afloop) contact met politie of een hulpverlenende instantie geweest. In totaal bevatten vijf dossiers geen informatie over eventuele contacten met andere partners. Instellingen die in de andere zaken wel genoemd werden, waren maatschappelijk werk, een instelling voor geestelijke gezondheidszorg en één voor vrouwenopvang, een woningbouwvereniging, een onderwijsinstelling en Bureau Jeugdzorg.

Inzet externe deskundige

Eerder is al aangegeven dat bij de zaken met dodelijke afloop drie maal gebruik is gemaakt van de diensten van een externe deskundige (zie Janssen, 2009 over de manier waarop in 2006 dergelijke deskundigheid werd ingeschakeld). In het voorgaande hoofdstuk over bedreigingen is uitgebreid ingegaan op de redenering en de argumenten waarmee de externe deskundigen hun conclusies onderbouwden. Voor de zaken met dodelijke afloop wordt dit niet apart uiteen gezet, omdat hiervan slechts in 3 zaken een externe deskundige is geraadpleegd, en omdat in deze analyses soortgelijke argumenten werden gebruikt als bij de bedreigingen. In deze drie analyses werd bijvoorbeeld evenzeer nadruk gelegd op elementen als het gevaar van roddels en geruchten, het niet accepteren van een scheiding op initiatief van de vrouw, het verbod op de vuile was buiten hangen en het belang van maagdelijkheid voor het huwelijk. Een onderwerp dat in hoofdstuk 4 niet aan bod is gekomen, maar dat wel een rol speelde bij enkele zaken met dodelijke afloop, is de

(dreiging met) bloedwraak.⁴⁰ In twee gevallen werd rekening gehouden met een mogelijke bloedwraak naar aanleiding van een dodelijk slachtoffer. Eén ervan is al genoemd, dat is de casus ‘Moord of noodlottig ongeval?’. De ander volgt hieronder.

Bloedwraak?

Een ondernemer wordt in zijn bedrijf door een klant gedood. De verdachte meldt zich zelf bij de politie. Er komt een geruchtenstroom op gang dat de familie van de overleden man op wraak zint. De Unit MEP benadert een sleutelpersoon binnen de familie. Uiteindelijk spreekt een familielid van de verdachte zijn afschuw over het gebeurde uit en distantieert zich van het geweld. Dit statement lijkt vooralsnog de spanning weg te nemen.

⁴⁰ Zie ook het werk van de Albanese romanschrijver en dichter Kadare (1990), die in zijn werk frequent terugkomt op het thema bloedwraak. Kadare belicht dit vanuit verschillende perspectieven. In *Broken April* gaat hij bijvoorbeeld eveneens in op emoties van een man, die een bloedwraak heeft gepleegd en nu op zijn beurt slachtoffer zal worden van bloedwraak. Door ook de perspectieven van andere betrokkenen en min of meer toevallige passanten te beschrijven, gaat dit boek voorbij aan stereotype beeldvorming rond bloedwraak en ontstaat een meer gelaagd beeld van dit evenzeer complexe fenomeen. Zie over de relatie tussen eer- en bloedwraak in Turkse kring: Van Eck, 2001. Verder is de afstudeerscriptie van Milani (2003) interessant met de titel *Bloedwraak onder Hollanders*. Zij bespreekt vier voorbeelden van bloedwraak onder autochtonen, waarvan er zich drie in de sociale omgeving van een woonwagenkamp afspeelen.

6

Verdieping:
onderzoek naar
eer gerelateerd
geweld

In dit hoofdstuk komen twee onderwerpen aan bod. In de eerste paragraaf wordt stilgestaan bij de term ‘eer gerelateerd geweld’ als paraplubegrip. De tweede paragraaf is gericht op de vraag hoe de in hoofdstuk 3 aangestipte onderzoeksidealen in de praktijk gestalte zouden kunnen krijgen.

6.1 ‘Eer gerelateerd geweld’ als paraplubegrip

Casuïstiek uit 2006: waren dit eerzaken?

In hoofdstuk vier en vijf is aandacht besteed aan bedreigingen en zaken met dodelijke afloop die in het peiljaar 2006 bij de Haaglandse Unit MEP zijn binnengekomen. Waren dit nu allemaal eerzaken? Trekt de politie zelf die conclusie in de eigen dossiers? Zoals bekend is geen enkel van deze dossiers voorzien van een stempel ‘eer gerelateerd geweld’. Hiervoor is al aangegeven dat een groot deel van de dossiers vrij summier was, dat speelde zeker een rol bij de zaken met dodelijke afloop. De dossiers waarbij de hulp van een externe deskundige is ingeroepen, waren doorgaans uitgebreider. Lastig is echter dat in het peiljaar 2006 aan deze externe deskundigen lang niet altijd een concrete vraag werd voorgelegd. Dat betekent dat deze deskundigen vaak ook een bredere schets hebben gegeven van de culturele achtergrond in een bepaalde zaak: ‘[d]oordat op basis van de dossiers uit het peiljaar 2006 de indruk ontstaat dat externe deskundigen niet consequent een afgebakende vraag werd voorgelegd, zijn in dat jaar niet of nauwelijks zaken te vinden, waarin externe deskundigen aangeven dat een bepaalde culturele toelichting niet relevant is. Uiteraard mag hier niet worden uitgesloten dat sprake is van een bepaalde selectie – circa tweederde van de binnengekomen casuïstiek is immers niet aan externe deskundigen voorgelegd – maar zijn andere verklaringen voor (dreiging met) geweld geheel ondenkbaar(...)?’ (Janssen, 2009: 38).

Casuïstiek uit 2006 en de werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden

Hiervoor is uitgelegd dat in het peiljaar 2006 de politie in de dossiers nergens het etiket ‘eer gerelateerd geweld’ heeft opgeplakt. Nadat de politie in 2004 van start ging met het pilot-project ‘eer gerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid en de inmiddels landelijk gebruikte ‘methode LEC EGG’ werd ontwikkeld, bestond er geen vastomlijnd beeld van wat een eerzaak was. Tijdens de loop van de pilot verscheen de werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden (2005): ‘eergelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of

haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken' (2005: 25). De auteurs maken een onderscheid tussen schendingen van seksuele en niet-seksuele eer. In het onderstaande schema wordt een overzicht gegeven van de verschillende aanleidingen en uitingsvormen van eer gerelateerd geweld volgens de auteurs.

Schema 6.1 | Uitingsvormen en aanleidingen van eer gerelateerd geweld volgens

Ferwerda en Van Leiden

Eer gerelateerd geweld	Uitingsvormen	Aanleiding
Betreft de seksuele eer	<ul style="list-style-type: none"> • (dreiging met) moord* • zelfmoord • dodelijk ongeluk • mishandeling • verminking • (dreiging met) verstoting • uithuwelijking • het afpakken van de kinderen • wegsturen • terugbevekkling • echtscheiding • vrijheidsbeperking • verhuizing • rechtszaak 	<ul style="list-style-type: none"> • verlies van maagdelijkheid • buitenechtelijke/ voorhuwelijkse seksuele relatie • verkrachting • buitenechtelijke of voorhuwelijkse zwangerschappen • schaking • hertrouwen • het afpakken van kinderen • het verlaten van de echtgenoot of de familie • vermissing, wegblijven, weglopen • ongeoorloofd gedrag • verzet tegen familie, regels, gearrangeerde huwelijken en verlovingsen • belediging, provocaties, vernedering • roddel, laster en smaad
Betreft de niet-seksuele eer	<ul style="list-style-type: none"> • (dreiging met) moord** • zelfmoord • dodelijk ongeluk • mishandeling • (dreiging met) verstoting • het afpakken van de kinderen • wegsturen • terugbevekkling • vrijheidsbeperking • afkopen • verhuizing • rechtszaak 	<ul style="list-style-type: none"> • buitenechtelijke seksuele relatie • buitenechtelijke zwangerschap • schaking • hertrouwen • het afpakken van kinderen • het verlaten van de echtgenoot of de familie • vermissing, wegblijven, weglopen • ongeoorloofd gedrag • verzet tegen familie, regels, gearrangeerde huwelijken en verlovingsen • wanprestatie • belediging, provocaties, vernedering • roddel, laster en smaad • onenigheid over bezit

*Ferwerda en Van Leiden noemen dit 'eermoord' (2005: 31).

** Ferwerda en van Leiden noemen dit 'trotsmoord' (2005: 31).

Bron: Ferwerda & Van Leiden, 2005: 42.

In het eerste deelrapport is over deze werkdefinitie aangegeven dat: ‘hoewel deze exercitie een belangrijke aanvulling vormt op eerder verschenen literatuur, is deze definitie dermate gedetailleerd, dat zij beter bruikbaar is in een latere fase van het analyseproces. Als een zaak bij de politie binnenkomt is dikwijls niet meteen duidelijk welk probleem exact speelt. In eerste aanleg gaat het om een grove inschatting’ (Janssen, 2008 A: 24). Nu is de vraag in hoeverre de casuïstiek die in hoofdstuk vier en vijf is besproken binnen het stramien van de werkdefinitie kan worden ingepast. Hoewel ‘bedreiging’ in schema 6.1 niet als een specifieke uitingsvorm is opgenomen, toont de wijze waarop in hoofdstuk vier de aanleidingen voor bedreigingen zijn beschreven door te kijken naar fases in de levensloop, sterke overeenkomsten met de aanleidingen in dit schema. Voor de zaken met dodelijke afloop bleek dit lastiger. Het probleem was dat vaak relevante informatie ontbrak. Om die reden is het moeilijk om de vraag te beantwoorden of op die zaken eveneens goed geplaatst kunnen worden in schema 6.1.

De werkdefinitie is ten behoeve van beleidsmakers opgesteld en speelt een belangrijke rol bij het afbakenen van het beleidsterrein dat zich met preventie en aanpak van eer gerelateerd geweld bezig houdt: er is een sterk accent komen te liggen op thema’s als familie, zeden en groepsdruk. Het is dus positief te noemen dat de zaken uit 2006, die bij de Haaglandse Unit MEP zijn binnengekomen, goed zijn in te passen binnen deze werkdefinitie. Dat betekent dat in het peiljaar de Unit MEP zich met casuïstiek heeft bezig gehouden, die past binnen de grenzen die deze definitie stelt. Er blijven echter een paar belangrijke vragen open staan:

- *In hoeverre herkennen betrokken burgers zich in deze afbakening?*
Het feit dat casuïstiek binnen de reikwijdte van deze definitie valt, hoeft immers nog niet te betekenen dat betrokken burgers daadwerkelijk ook zelf het idee hebben dat zij zich door een geschonden eergevoel hebben laten leiden (zie het onderzoek van Brenninkmeijer et al., 2009). Dat zou betrokkenen dus gevraagd moeten worden. Op dit punt wordt in de volgende paragraaf teruggekomen.
- *Wat betekent het voor de politie dat de werkdefinitie niet uitgaat van ‘politiele’ termen?*
Aan de ene kant is het zeer voor de hand liggend dat bij de vervaardiging van een werkdefinitie van een begrip als ‘eer gerelateerd geweld’ het Nederlandse Wetboek van Strafrecht niet als uitgangspunt wordt genomen. In het bijzonder bij de aanleidingen tot het ontstaan van bepaalde conflicten zal vooral naar variabelen zijn gezocht, die te

maken hebben met fases in de levensloop en culturele elementen. Aan de andere kant is het met name voor de vroegherkenning bij de politie van groot belang dat bij mogelijke verschijningsvormen wel rekening wordt gehouden met de manier waarop gegevens in justitiële informatiesystemen worden gelabeld. Op termen als ‘uithuwelijking’ of ‘verstoting’ kan de politie niet zoeken in deze systemen, maar wel op basis van begrippen als ‘bedreiging’ of ‘mishandeling’.⁴¹ Bovendien veronderstelt toepassing van de werkdefinitie, zoals hiervoor al werd aangegeven, veel kennis van een zaak en wordt het daarmee lastiger om deze afbakening al te gebruiken bij de instroom van casuïstiek.

Van paraplubegrip naar begripserosie

De makers van de werkdefinitie hebben professionals op het terrein van eer gerelateerd geweld een belangrijke les geleerd door te laten zien hoe moeilijk het is dit begrip af te bakenen. Zowel bij het vervaardigen van de werkdefinitie als bij de ontwikkeling van de notie van de ‘glijdende schaal’ is eer gerelateerd geweld in feite opgevat als een paraplubegrip. Dat wil zeggen dat verschillende soorten aanleidingen tot conflicten en gedragingen onder de noemer ‘eer’ zijn gebracht. Het kan kortom gaan om een moord of een ontvoering en de steen des aanstoots kan gezocht worden op het seksuele vlak, maar bijvoorbeeld ook in zakelijke kring. Aan de ene kant is een dergelijk paraplubegrip in de praktijk zeer pragmatisch, aan de andere kant nodigt het ook uit om allerlei andere onderwerpen onder de noemer ‘eer’ te brengen. Ten tijde van de pilot werd eer gerelateerd geweld dikwijls in verband gebracht met radicaliseringsprocessen in Islamitische hoek. Tegenwoordig worden ook wel vrouwenbesnijdenis en internationale kinderonvoering⁴² in één adem met eorzaken genoemd. Frequent gebeurt dat met de eveneens moeilijk

⁴¹ Zie ook deelrapport 1 over de rol van de query bij de vroegherkenning van eorzaken (Janssen, 2008 A).

⁴² In 2006 is onder andere door Stichting De Ombudsman het Centrum Internationale Kinderontvoering (Centrum IKO) opgericht. Dit centrum geeft onder meer praktische gidsen uit over preventie en hoe te handelen bij concrete situaties van internationale kinderonvoering. Er is ook een speciale praktische gids voor jongeren verschenen. Zie voor meer informatie: www.kinderontvoering.org.

te definiëren thema's als 'gearrangeerde of gedwongen huwelijken'⁴³ en 'achterlating'. Als er echter een relatie is tussen dit soort thema's en eer als motief, dan moet aannemelijk worden gemaakt, dat het niet ondergaan van een besnijdenis of het niet akkoord gaan met een bepaald huwelijk als oneervol door andere groepsleden wordt ervaren of het ondergaan juist geldt als een modus om eer te behouden of geschonden eergevoel te herstellen. In schema 6.2 is deze gedachtegang op eenvoudige wijze weergegeven.

Schema 6.2 | Wat is eer gerelateerd geweld?

⁴³ 'Gedwongen huwelijken' (zie voor een internationaal perspectief: Ratia & Walter, 2009) worden dikwijls in verband gebracht met processen van huwelijksmigratie. Zie voor cijfers over huwelijksluiting onder verschillende generaties migranten: Webmagazine, maandag 2 november 2009 op www.cbs.nl. In de studie van Van der Zwaard (2008) komen vrouwelijke huwelijksmigranten zelf aan het woord. In dit verband is ook dit citaat uit een interview met de Marokkaanse sociologe Naamane-Guessous interessant over de veranderende verhoudingen tussen mannen en vrouwen in Marokko: '[m]eer en meer stellen worden gevormd door partners die zelf voor elkaar hebben gekozen en die een relatie van vertrouwen hebben. Vooral als de vrouw daar haar best voor doet. En het moet gezegd dat steeds meer mannen helpen bij het tot stand brengen van zo'n verhouding. Maar het gaat om kleine aantallen. Vooral jonge mannen zeggen steeds vaker: ik hou van mijn moeder en van mijn familie, maar het is mijn vrouw met wie ik samenleef. Die blijken de aanwezigheid van de twee belangrijkste vrouwen in hun leven met elkaar te kunnen verzoenen.' Maar over geweld binnen relaties merkt zij op: 'De man die gaat trouwen staat al op scherp omdat hij weet dat zijn moderne vrouw zijn autoriteit niet zomaar zal accepteren. Zijn oplossing is: zijn autoriteit met meer geweld opleggen, want zo is onze traditionele cultuur. Maar van haar kant is er ook meer agressie, want zij zegt bij zichzelf: als ik niet van me afbijt, denkt hij dat hij me in de rondte kan bevelen. Zo'n pasgetrouwd stel leeft dus vanaf het prille begin in een sfeer van wantrouwen en geweld. Ze hebben nooit geleerd te praten. Dat zorgt voor explosieve situaties' (Beekmans, 2010: 19)

Opvallend is echter dat in veel debatten over eer gerelateerd geweld, bijvoorbeeld op het niveau van beleid of in de media, de vragen uit schema 6.2 met betrekking tot zaken als vrouwenbesnijdenis, ‘gearrangeerde of gedwongen huwelijken’ of achterlating niet of nauwelijks gesteld worden. Dit heeft tot gevolg dat het begrip ‘eer gerelateerd geweld’ verder wordt opgerekt. Als die uitbreiding niet ter discussie wordt gesteld bestaat het gevaar dat de betekenis van term ‘eer gerelateerd geweld’ erodeert.⁴⁴

6.2 Onderzoeksidealen in de praktijk

Lijst met wensen

In hoofdstuk 3 is aangegeven dat mede onderzoek van het LEC EGG het beeld heeft versterkt dat er geen vastomlijnd beeld of definitie van eer gerelateerd geweld bestaat, dat er verschillende gedragingen onder de noemer ‘eer gerelateerd geweld’ kunnen worden gebracht en dat deze vorm van geweld zich in principe onder elke etnische groep – dus ook autochtonen – voor zou kunnen doen. Door dit alles is het lastig om bij binnenkomst van een zaak bij de politie of een partner te bepalen of het daadwerkelijk om een eerzaak gaat. Daarbij dient ook rekening te worden gehouden dat er wellicht andere dan culturele verklaringen die op het eermotief duiden, mogelijk zijn. Verder is mede op basis van onderzoek door het LEC EGG gewaarschuwd om eer gerelateerd geweld niet te vereenvoudigen tot ‘geweld van mannen tegen vrouwen’. Tevens is in hoofdstuk 3 een pleidooi gehouden voor een dynamisch begrip van geweld, dat wil zeggen dat rekening wordt gehouden met het procesmatige karakter ervan. Om de *black box* van het motief open te kunnen breken, is het belangrijk om dieper onderzoek te kunnen doen naar individuele casuïstiek en drijfveren van geweldplegers. In deze paragraaf zullen deze punten – andere dan culturele verklaringen, gender en tot slot casuïstisch en longitudinaal onderzoek met oog voor geweld als

⁴⁴ Sommigen zijn zelfs van mening dat de term ‘eer gerelateerd geweld’ maar beter kan verdwijnen. Als reden wordt dan niet aangegeven dat de term geen duidelijkheid zou scheppen, maar omdat men vindt dat geen ‘eer’ behaald kan worden met geweldpleging. Bovendien lijkt het alsof het slachtoffer de ellende over zichzelf heeft afgeroepen (Gill, 2009: 3; Welchman & Hossain, 2005). Sommige auteurs stellen dat het gebruik van de term *honour crimes* alleen het perspectief van de dader vertegenwoordigt, niet dat van het slachtoffer. In internationale literatuur wordt daarom regelmatig het woord tussen aanhalingstekens gezet: ‘honour crimes’, of zelfs so called ‘honour crimes’ (Welchman & Hossain, 2005).

proces en de drijfveren van geweldplegers – opnieuw langs worden gelopen, waarbij de vraag wordt gesteld: wat betekent het nastreven van dit doel voor de onderzoeksagenda van het LEC EGG?

Wenselijkheid van aandacht voor andere dan culturele verklaringen

Hoewel het goed te begrijpen is dat onderzoekers die over eer gerelateerd geweld publiceren, zich relatief weinig richten op andere mogelijke verklaringen. Zo nu en dan wordt wel eens verwezen naar factoren uit bijvoorbeeld de psychiatrie – zie bijvoorbeeld Van Eck (2001) over vormen van pathologische jaloezie (het ‘Othello-syndroom’) – maar deze auteurs geven vrijwel meteen eerlijk toe dat het hier verklaringen betreft die buiten hun eigen vakgebied liggen en waarover ze derhalve niet graag uitspraken doen. Als het dan al lukt om meer disciplines op dit veld te betrekken die zich buiten de bekende paden van het onderzoek naar ‘cultuur’ wagen, dan nog blijft het probleem van integratie van die verschillende verklaringen bestaan (Janssen, 2009).

Een zoektocht naar andere dan culturele verklaringen is echter van belang om het inzicht te verbeteren ten behoeve van het operationele politiewerk, de inzet van partners en de wetenschappelijke kennis. De populariteit van culturele verklaringen heeft namelijk in de praktijk ook keerzijdes. Zo wordt in bepaalde kringen gedacht dat onder het mom van multiculturalisme (cultureel relativisme) westerse overheden niets zouden doen aan het geweld van mannen tegen vrouwen in migrantengemeenschappen: ‘dat is nou eenmaal hun cultuur, dus daar bemoeien we ons niet mee’ (Thapar-Björkert, 2007: 620). Als uitwassen hiervan worden rechtszaken gezien over eer gerelateerd geweld, waarbij de geweldplegende man een lichtere straf krijgt omdat het in zijn cultuur geoorloofd is op deze manier op te treden (Gill, 2009: 7).⁴⁵ Inmiddels heeft de groeiende aandacht voor eergeweld in de westerse wereld ook een andersoortige reactie op de culturele verklaring teweeg gebracht. De speciale rapporteur van de Verenigde Naties, Erturk, stelt dat: ‘[i]t is important to underline the universality of violence against women and its causes, because we are increasingly observing a worrying trend towards singling out certain types of violence and essentialising certain cultures as the source of the problem’ (wordt geciteerd in Gill, 2009: 2). Daarom redeneren sommige auteurs dat het benadrukken van de eercomponent bepaalde etnische groepen in een kwaad daglicht stelt. Pervizat geeft aan dat in Turkije inmiddels niet meer de term eermoord wordt gebruikt, maar *töre* ofwel traditie(-moord), waardoor volgens haar

⁴⁵ Vandaag de dag is dit in Nederland lang niet altijd het geval. In de praktijk lijkt een geschonden eergevoel als motief voor geweld in de rechtszaal eerder strafverzuwend te werken. Zie over het cultureel verweer: Siesling, 2006 en Ten Voorde, 2007.

eer gerelateerd geweld wordt bestempeld als een gebruik dat exclusief onder Koerden voorkomt (Pervizat, 2009: 7). Door het geweld tegen vrouwen te bestempelen als eer gerelateerd, maken westerlingen het een probleem van de ander, iets dat in hun eigen samenleving niet speelt (Thapar-Björkert, 2007; Welchman & Hossain, 2005). Daarmee is er risico op paternalistische interventies en op het demoniseren van bepaalde gemeenschappen en in het bijzonder de mannen uit die gemeenschappen (Welchman & Hossain, 2005: 7).⁴⁶ Geweld tegen vrouwen komt daarentegen in alle samenlevingen voor, waardoor het gebruik van deze term niet de zwarte piet legt bij bijvoorbeeld Koerden, Indiërs of Marokkanen.⁴⁷

Hiermee in verband staat de grote media-aandacht vanuit het Westen ten aanzien van het probleem van EGG in landen in het Midden-Oosten. De overvloedige aandacht zorgt voor problemen bij (vrouwen)organisaties in deze landen, die het verschijnsel eer gerelateerd geweld ter discussie stellen in hun eigen land. Hun conservatieve tegenstanders beschuldigen hen er namelijk van beïnvloed te zijn door de westerse ‘postkoloniale’ agenda, met als doel de lokale vrouwen te verwestern, ofwel losbandig en immoreel te maken (Sen, 2005: 52; Welchman & Hossain, 2005: 18; Zuhur, 2009). Zo zou culturele identiteit en autonomie van landen uit het Midden-Oosten tegenover cultureel imperialisme van het Westen komen te staan, ten koste van vrouwen (Welchman & Hossain, 2005: 18).⁴⁸ Dergelijke hervormingsorganisaties zouden daardoor door westerse bemoeienis in eigen land buitenspel worden gezet, waardoor zij geen ruimte hebben om op hun eigen manier een strijd tegen eergeweld te voeren.⁴⁹ Dit is voor sommige

⁴⁶ Gill (2009: 11) geeft aan dat, in de gevallen waar de politie EGG als zodanig herkent, dit gebeurt vanuit het idee dat Zuid-Aziatische vrouwen kwetsbaar en hulpbehoevend zijn. Deze aanname bevestigt het idee dat eer gerelateerd geweld alleen speelt in de Zuid-Aziatische gemeenschap, en het bevestigt de ondergeschikte positie van deze vrouwen. Hieruit vloeit het probleem voort dat de enige strategie om slachtoffers te helpen impliceert hen uit hun gemeenschap te ‘bevrijden’ (Gill, 2009: 18).

⁴⁷ Ook in de Nederlandse context is op die manier geredeneerd door Turkse zelforganisaties in reactie op media-aandacht naar aanleiding van eer gerelateerd geweld (Saharso, 2002). Zie verder ook de literatuur over de (ogenschijnlijke) tegenstelling tussen multiculturalisme en feminisme: bijvoorbeeld Moller Okin, 1997; Phillips, 2003 en Dustin & Phillips, 2008.

⁴⁸ Zuhur beschrijft als concreet voorbeeld hiervan de Jordaanse campagne om een wetsartikel af te schaffen dat strafvermindering voorschreef in het geval van een eermotief. Deze campagne was zeer impopulair bij zowel politici als het Jordaanse volk, omdat zij hierin een aanval zagen op islamitische gezinswaarden (Zuhur, 2009: 12). Ook Welchman en Hossain (2005: 18) stippen deze campagne aan.

⁴⁹ Zie in dit verband ook de studie van Jafri (2008). De auteur staat onder meer stil bij de vraag hoe concepten uit de westerse feministische literatuur door vrouwen in Pakistan bij de bestrijding van eer gerelateerd geweld kunnen worden gebruikt. Eén van de conclusies is dat dit vooral is weggelegd voor een minderheid, dat wil zeggen voor vrouwen met opleiding, vaardigheden en positie.

onderzoekers tevens een reden om dit soort geweld niet apart te willen definiëren, maar het bij ‘geweld tegen vrouwen’ in te delen:⁵⁰ geweld tegen vrouwen bestaat ook in westerse samenlevingen en dus kan er, zonder bepaalde groepen te stigmatiseren, gezamenlijk aan een oplossing gewerkt worden. De indruk ontstaat overigens dat deze denkers niet stilstaan bij de vraag of door eer gemotiveerd geweld zich ook niet onder autochtonen in het westen voor zou kunnen doen.⁵¹

De invloed van gender

Hoewel er dus stemmen opgaan om eer gerelateerd geweld te begrijpen als ‘geweld tegen vrouwen’ is het de vraag of daarmee de complexiteit van eer gerelateerd geweld recht wordt gedaan. Zo wordt betrokkenheid van vrouwen bij het plegen van eer gerelateerd geweld door verschillende auteurs erkend (bijvoorbeeld Van Eck, 2001, Gill, 2009: 5; Sen, 2005: 48; Thapar-Björkert; 2007; Welchman & Hossain, 2005: 5; Zuhur, 2009: 4). Aan het feit dat ook mannen slachtoffer worden van EGG wordt vaak voorbij gegaan. In dit verband citeert Willem Schinkel de treffende observatie van Baukje Prins, dat in het westen het idee bestaat dat islamitische vrouwen problemen *hebben*, terwijl islamitische mannen problemen *maken* (Schinkel, 2008: 92). Sen, Thapar-Björkert, Welchman & Hossain benoemen echter expliciet het slachtofferschap van mannen en de laatste tonen hierbij ook cijfers van eermoorden in een provincie van Pakistan waar in 1998 naast 158 vrouwen ook 97

⁵⁰ Dit komt ook voort uit de opvatting dat eer gerelateerd geweld een uiting is geweld tegen vrouwen. Eergeweld zou dan voornamelijk geweld zijn dat door mannen tegen vrouwen wordt gepleegd (Gill, 2009: 3). De functie van geweld tegen vrouwen wordt dan begrepen als het in stand houden van patriarchale systemen zijn, ofwel de onderdrukking van vrouwen door mannen. Eerculturen zouden met name patriarchale systemen, die in dit geval zichzelf in stand houden door eer gerelateerd geweld (Gill, 2009: 4; Pervizat, 2009: 2). Gill (2009: 4) voegt hieraan toe dat de eercomponent eigenlijk minder belangrijk is dan de wens van patriarchale leiders om de bestaande machtsverhoudingen tussen man en vrouw te behouden. Welchman & Hossain (2005: 6) zijn iets genuanceerder in hun argumentatie: zij willen niet ontkennen dat mannen slachtoffer worden van eer gerelateerd geweld, maar willen het toch scharen onder geweld tegen vrouwen omdat de meerderheid van de slachtoffers vrouwen zijn en zij minder mogelijkheden tot hun beschikking hebben om zelfstandig uit een gewelddadige situatie te komen. Daarnaast voeren zij een praktische reden aan: er bestaat reeds een infrastructuur van hulpinstanties, waar ook vrouwen die slachtoffer worden van EGG terecht kunnen.

⁵¹ Hoewel soms wel wordt aangestipt dat bijvoorbeeld bij de ontwikkeling in de Italiaanse wetgeving, die deels model heeft gestaan voor de Turkse, eer ook een belangrijke rol heeft gespeeld (Welchman & Hossain, 2005).

mannen zijn gedood.⁵² Zij stellen daar tegenover dat er vele malen meer vrouwelijke slachtoffers vallen, en dat mannen in deze culturen een onafhankelijker positie hebben en dus makkelijker een uitweg kunnen vinden wanneer er problemen zijn (Welchman & Hossain, 2005: 6). Ook veel hulpinstanties in Groot-Brittannië redeneren dat mannen meestal meer macht hebben in hun gemeenschap en daardoor spanningen uit de weg kunnen gaan. Eén instantie voegt hieraan toe dat families eerder geneigd zijn om mannen die de familie-eer schenden, te vergeven en dat ze vaak economisch onafhankelijk zijn waardoor zij makkelijker kunnen besluiten om met hun familie te breken (Thapar-Björkert, 2007: 622). Thapar-Björkert (2007: 615) stelt voor om de verschillende posities die mannen en vrouwen innemen in relatie tot eer gerelateerd geweld te onderzoeken en benadrukt dat alle interventies gericht op het bestrijden van dit geweld ook mannen erbij moeten betrekken. Uit haar analyse komen vijf manieren waarop mannen slachtoffer kunnen worden van EGG: ten eerste door hun seksuele geaardheid, ten tweede in verband met seksuele kwesties zoals het betrappt worden op diefstal, ten derde door een relatie te hebben met een vrouwelijk slachtoffer, ten vierde doordat ze evenzeer onder druk staan van hun familie kunnen ze bijvoorbeeld gedwongen worden een eerwraak te plegen of een huwelijk aan te gaan, en ten slotte kunnen (jonge) mannen gedwongen worden om op te draaien voor de eerwraak die gepleegd is door een ander familielid. Thapar-Björkert is hiermee één van de weinigen die zich serieus verdiept heeft in de rol van mannen bij eer gerelateerd geweld.⁵³

Onderzoek naar de rol van emoties in het debat over geweld in plaats van een geëmotioneerd debat

Hiervoor is aangegeven dat er behoefte bestaat aan een serieuze analytische uitwerking van andere dan culturele verklaringen en genderrollen in eerzaken. Daarnaast speelt een rol dat over eerzaken dikwijls met veel emotie wordt gesproken. Aan de ene kant is dat gezien de afschuwelijke consequenties goed te begrijpen, maar aan de andere kant bestaat het gevaar dat wanneer emoties gaan overheersen de analytische blik vertroebelt. Het risico bestaat dan dat bijvoorbeeld een achtergestelde positie van vrouwen niet zozeer het de uitkomst van een

⁵² Ter vergelijking: in zes van de in dit rapport beschreven zaken met dodelijke afloop betrof het mannen. Helaas kan niet met zekerheid gesteld worden dat het hier allemaal eerzaken betreft.

⁵³ Zie voor een beschrijving van slachtofferschap onder mannen in Nederland: Aalst & Johannink, 2009. Zie daarnaast over de stigmatisering van mannen in eerzaken: Pratt Ewing, 2008.

analyse is, maar het vertrekpunt. Het gaat met andere woorden om het verschil tussen het explanans (de verklaring) en het explanandum (datgene wat verklaard moet worden). Zo werkte de journalist Onal (2008) in *Honour killing. Stories of men who killed* tien casussen uit, gebaseerd op interviews met mannen, die betrokken zijn geweest bij eerzaken met dodelijke afloop. Om achtergronden en dynamiek van dergelijke zaken goed te kunnen begrijpen valt het alleen maar toe te juichen dat ook het perspectief van mannen in de analyse wordt betrokken. Hoewel dit werk beslist interessante doorkijkjes biedt (bijvoorbeeld ten aanzien van multi-etnische aspecten binnen de Turkse samenleving, migratie in Turkije en de invloed van emoties zoals jaloezie) komt dat mannelijke perspectief helaas niet helemaal van de grond. Dat heeft onder meer te maken met het standpunt dat de auteur inneemt. Uit het nawoord maar ook tijdens de interviews blijkt dat haar focus vooral ligt op het slachtofferschap van vrouwen. Het merendeel van de hoofdstukken draagt de naam van vermoorde vrouwelijke slachtoffers. De schrijfster ergert zich als één van haar respondenten het woord 'shot' gebruikt in plaats van 'murdered' (Onal, 2008: 164) of ze spreekt haar boosheid uit: 'I was incandescent with rage myself. I wanted to speak; but when I moved my lips nothing came out. I wanted to say to him, "Sir, I don't want to hear this monstrous talk about making your wife and daughter disabled", and then leave the room; leave him alone with his curses. For the first time in this series of interviews I thought I was face to face with one of those killers you only see in films' (Onal, 2008: 184). In een ander interview spreekt Onal uit dat ze de behoefte heeft om woorden van spijt uit de mond van haar respondent te horen (2008: 199).

Enerzijds hoeft van geëngageerde journalisten niet verwacht te worden dat zij doorwrocht sociaalwetenschappelijk verantwoorde analyses schrijven. Een doel van betrokken journalisten is dikwijls het agenderen van bepaalde onderwerpen. Voor dit streven kunnen dit soort voor een breed publiek goed toegankelijke publicaties een belangrijke en zelfs essentiële rol spelen. Anderzijds dienen (professionele) deelnemers aan het debat over eer gerelateerd geweld zich terdege te realiseren dat uitsluitend kennis nemen van dergelijke bronnen onvoldoende is om gefundeerd te discussiëren over preventie en aanpak van eer gerelateerd geweld.

Hiermee hangt samen dat serieuze aandacht voor de motieven van geweldplegers niet hetzelfde is als het goedkeuren van geweld.⁵⁴ Dergelijke kennis is namelijk van onschatbare waarde in het kader van preventie van eezaken. In feite zijn er dus twee relatief braakliggende onderzoeksterreinen als het gaat om emoties: in de eerste plaats gaat het om onderzoek naar de emotionaliteit en beeldvorming in het maatschappelijke debat over eer gerelateerd geweld en in de tweede plaats gaat het om aandacht voor drijfveren van daders waarvan het handelen in de samenleving tot heftige emoties en gevoelens van verontwaardiging leidt.⁵⁵ Op onderzoek naar die geweldplegers wordt hieronder verder ingegaan.

Onderzoek naar drijfveren van geweldplegers

In hoofdstuk 3 en ook in deze paragraaf zijn verschillende argumenten aangedragen om het onderzoek naar motieven van geweldplegers te stimuleren. In dit verband waarschuwt De Haan dat: '[b]ehalve over de vraag wat motieven zijn, is er ook verschil van opvatting over de mate waarin motieven een causale verklaring geven voor menselijk handelen. Sommigen gaan uit van de veronderstelling dat menselijk handelen vanuit onderliggende motieven oorzakelijk kan worden verklaard, terwijl andere stellen dat er geen causale maar hooguit een conceptuele relatie is tussen motivatie en gedrag. Dat laatste geldt met name voor motieven die door daders in de vorm van beweegredenen worden gegeven om hun handelingen achteraf te verklaren' (De Haan, 2005 B). Hiervoor is beschreven dat het wenselijk is om aandacht te besteden aan emoties en beeldvorming in het debat over eer gerelateerd geweld. In feite zou hetzelfde moeten gebeuren op het gebied van motieven:

⁵⁴ Vergelijk dit met de discussie over het bannen van de term 'eer gerelateerd geweld' omdat dit geweld niet eervol is in voetnoot 52. Zie ook dit citaat van de strafrechtgeleerde Buruma: 'Om een of andere onbegrijpelijke reden denkt het grote publiek als je uitlegt hoe een aardbeving kon ontstaan dat je het met de aardbeving eens bent.' Na deze uitspraak vervolgt hij zijn betoog: 'Dat zal me overigens verder niet weerhouden inzicht te blijven bieden in de mechanismes van het recht, omdat datzelfde grote publiek er recht op heeft om te horen te krijgen hoe de dingen werken – ook als ze fout werken.' Dit citaat is te vinden op: <http://blogs.jur.ru.nl/yboburuma/2009/09/>

⁵⁵ Zie in dit verband ook Terpstra, 2010. De auteur stelt dat ook het politiewerk in zwaar weer terecht kan komen – hij spreekt over een identiteitscrisis – doordat in de samenleving emoties hoog oplopen. Daarmee hangt samen dat de zorg voor veiligheid in toenemende mate is gepolitiseerd en dat incidenten vaak worden uitvergroot. 'Alleen' terugvallen op de eigen technisch-professionele inbreng en expertise is dan niet meer voldoende om de politietaken adequaat uit te voeren.

kunnen de drijfveren van geweldplegers geïdentificeerd worden? Wat leert de achteraf weergegeven interpretatie of rationalisatie door daders van hun motieven over de door hen geconstrueerde beelden ten aanzien van eer als motief voor geweld?

Onderzoek van het LEC EGG

Vlak na de oprichting van het LEC EGG is het werkplan verschenen, waarin niet alleen voorgenomen activiteiten maar ook uitgangspunten zijn vastgelegd. In dit plan wordt over het doel van wetenschappelijk onderzoek het volgende gezegd: '[h]et door het LEC EGG uitgevoerde wetenschappelijk onderzoek staat in het teken van het verbeteren van methoden en technieken ten behoeve van de signalering en de aanpak van eer gerelateerd geweld. Aan het realiseren van dit doel kan het LEC EGG alleen gedegen invulling geven door niet uitsluitend ruimte te reserveren voor toegepast onderzoek maar daarnaast ook te streven naar meer inzicht in de achtergrond van eorzaken. Hiervoor is verdiepend en verkennend onderzoek nodig naar de achtergronden en dynamiek van verschillende uitingen van geweld, waarbij geschonden eer als motief een rol speelt' (LEC EGG, 2010: 18). Concreet betekent dit dat het LEC EGG twee onderzoeksrichtingen heeft: enerzijds gericht op methodieken voor de politie, anderzijds met de focus op achtergronden van eorzaken.

De hiervoor beschreven punten over aandacht voor vraagstukken op het terrein van gender en andere dan culturele verklaringen zijn inhoudelijk goed te plaatsen op beide onderzoeklijnen. Ten behoeve van het operationele politiewerk kan aandacht voor gender en verklaringsmodellen buiten of aanvullend op culturele interpretaties, waardevolle inzichten bieden voor het (door)ontwikkelen van methodieken voor de politie. Daarnaast draagt serieuze aandacht voor dergelijke thema's bij aan verdieping van inzicht in de dynamiek en complexiteit van eer gerelateerd geweld. Nu heeft het LEC EGG zich tot op heden met name gericht op het onderzoeken van bij de politie vervaardigde dossiers. Om op dergelijke vragen antwoord te kunnen geven is het dan wel een vereiste dat in de dossiers het soort informatie kan worden gevonden dat geschikt is voor zo'n kwalitatieve analyse. In hoofdstuk 3 is onder meer gesproken over het vervaardigen van *thick descriptions*. Een dergelijke benadering past goed bij een kwalitatieve onderzoeksopzet op casusniveau. Om zicht te krijgen op het procesmatige karakter van geweld zou het bovendien interessant zijn om longitudinaal onderzoek te verrichten, zodat ontwikkelingen in de tijd kunnen worden geplaatst. Ook hier is echter weer de vraag relevant in hoeverre de politiedossiers voor dergelijk onderzoek voldoende basis bieden. Het is theoretisch niet ondenkbaar dat het wenselijk is om ook

met betrokkenen te spreken. In het nieuwe onderzoeksplan van het LEC EGG dat dit jaar nog zal verschijnen, wordt een aantal complicaties bij dergelijk onderzoek toegelicht. Want hoe zouden betrokken burgers benaderd kunnen worden? In actuele casuïstiek, waarbij de politie nog onderzoek verricht of een zaak nog 'onder de rechter' is, is het niet wenselijk dat onderzoekers het juridische proces doorkruisen. Als een zaak al lang is afgesloten bestaat het gevaar dat door hernieuwde aandacht van onderzoekers oud zeer wordt opgerakeld met als gevolg dat er opnieuw geweld dreigt of ontstaat. Dit speelt zeker een rol bij longitudinaal onderzoek, waarbij onderzoekers frequent een vinger aan de pols houden.

Conclusies en
aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt eerst een korte samenvatting met conclusies gegeven. Vervolgens worden enkele aanbevelingen geformuleerd.

7.1 Samenvatting en conclusies

In het eerste hoofdstuk is het volledige onderzoeksplan beschreven en daarbij is duidelijk gemaakt welke vragen in dit derde deelrapport centraal staan. In de eerste twee rapporten is de instroom en het analyseproces van mogelijke eorzaken beschreven (fase A tot en met D). In deze derde rapportage gaat het om de inhoud en achtergronden van de casuïstiek. Dat betekent niet dat de ruim 400 zaken, die in het eerste rapport zijn genoemd, allemaal in de analyse worden meegenomen. Op basis van ernst en frequentie is een selectie van de casuïstiek gemaakt. De centrale vraag is: wat is bekend over de aanleiding van het conflict en de wijzen waarop betrokken burgers tracht(t)en dit conflict op te lossen? Daarnaast speelt de vraag een rol of er specifieke patronen kunnen worden ontdekt als ontwikkelingen in de tijd worden geplaatst. Verder wordt in dit rapport aandacht besteed aan achtergrondgegevens van betrokkenen en de vraag of het etiket 'eer gerelateerd geweld' geplakt kan worden. Tevens is stilgestaan bij de vraag of deze term volstaat.

Hoofdstuk 2 is gewijd aan de selectie en methode van uitwerking van de in dit rapport beschreven casuïstiek. Wat betreft de selectie is uitgelegd dat enerzijds naar ernst is gekeken – alle zaken met dodelijk afloop zijn in dit rapport beschreven – en anderzijds naar frequentie – veel voorkomend zijn bedreigingen. Bij het beschrijven van de casuïstiek is getracht om aanleidingen en motieven in te passen in schema 2.2 dat de schakelpunten in de levensloop beschrijft. Daarnaast is het voornemen uitgesproken om bij de behandelde zaken tijdlijnen te presenteren om daarmee verder zicht op mogelijke scenario's te verkrijgen.

Vervolgens is in hoofdstuk 3 stilgestaan bij de vraag hoe de preventie en aanpak van eer gerelateerd geweld in de politietaak past. Daarna zijn enkele idealen uiteen gezet voor onderzoek naar eer gerelateerd geweld. Daarbij is een pleidooi gehouden voor aandacht voor het procesmatige karakter van gewelddadige fenomenen, aandacht voor drijfveren van geweldplegers, het casusniveau en longitudinaal onderzoek.

Hoofdstuk 4 staat geheel in het teken van bedreigingen. In totaal worden in dit hoofdstuk 50 bedreigingen beschreven. Ruim de helft (n=28) van deze bedreigingen had te maken met problemen op het terrein van partnerkeuze. Het merendeel van die zaken (n=19) had weer betrekking op conflicten rond echtscheidingen. Op basis van de

politiedossiers bleek het lastig om in kaart te brengen wat betrokkenen zelf hadden ondernomen om de problemen te beëindigen. Wat dikwijls ontbreekt in de politieke dossiers is aandacht voor de vraag op wiens initiatief burgers bij de politie of bij andere instellingen terecht komen. Gaat dat van burgers zelf uit of worden zij benaderd? In deze 50 zaken werden 36 individuele slachtoffers onderscheiden en 14 groepen. Verder kwamen er 22 verdachten in beeld, bij 26 zaken voelde men zich bedreigd door een groep mensen en in twee zaken was niet duidelijk uit welke hoek de dreiging kwam. De meerderheid van de individuele slachtoffers (n=31) bleek vrouw te zijn. In vijf gevallen ging het om mannen. Bij de individuele verdachten is het beeld omgekeerd: dit waren op één na allemaal mannen. Daar waar het groepen betrof, was er zowel sprake van mannelijke als vrouwelijke slachtoffers en verdachten. Gemiddeld waren verdachten met 35 jaar iets ouder dan slachtoffers, die circa 28 jaar oud waren. De helft van de bestudeerde bedreigingen kwam van korps Haaglanden. Het merendeel van de zaken speelde zich af in een Turkse en Marokkaanse context. Er kwamen ook zaken in beeld waarbij meerdere etnische groepen betrokken waren, waaronder ook autochtonen. Op basis van de bestudeerde gegevens bleek het echter lastig om tot harde uitspraken over de verblijfsstatus van de betrokkenen te komen. Op zoek naar tijdlijnen en patronen is duidelijk geworden dat er zich wat betreft bedreigingen twee situaties voor kunnen doen. In het eerste geval komen burgers bij de politie terecht als in hun omgeving een dreigement geuit is. In het tweede geval komen burgers bij de politie als zij bang zijn dat er bedreiging gaat komen als bepaalde feiten of geheimen bekend worden. In deze laatste situatie is er technisch gezien dus nog geen sprake van een bedreiging, maar betrokkenen vrezen geweld. Dit kwam 18 maal voor. Circa twee jaar na het peiljaar heeft een informatieanalist de 50 bedreigingen nog eens tegen het licht gehouden. In twaalf zaken werden nieuwe sporen van informatie in de politieke informatiesystemen teruggevonden. Het bleek echter niet eenvoudig om telkens een (causale) relatie te leggen tussen deze nieuwe informatie en de zaak uit het peiljaar. Bij 20 van de 50 bedreigingen is een externe deskundige ingeschakeld. Lastig is dat in het peiljaar aan deze deskundigen niet altijd een concreet afgebakende onderzoeksvraag werd voorgelegd. In dit onderzoek is vooral gelet op de manier waarop de deskundige de aanwezigheid van culturele verklaringen onderbouwt. Aandachtspunten die telkens terugkwamen in deze analyses waren uiteraard het land van herkomst en de etnische achtergrond, de sociaaleconomische status, het migratieverleden en machtsverhoudingen binnen de familie en de gemeenschap.

In hoofdstuk 5 is ingegaan op elf zaken met dodelijke afloop. In twee zaken betrof het een zelfdoding en in twee zaken werd niet duidelijk of het om een natuurlijk of een onnatuurlijk overlijden ging. Vanwege beperkte informatie in de dossiers bleek het niet eenvoudig om deze zaken in te passen binnen het schema van de levensloop. In totaal was er sprake van elf doden, vijf vrouwen en zes mannen. Er kwamen zes individuele verdachten in beeld, allen mannen behorende tot de kring van (ex)partners en familie(vrienden) van het slachtoffer. De leeftijd van de slachtoffers loopt sterk uiteen: van 0 tot 36 jaar, met een gemiddelde van 20 jaar. De verdachten zijn over het algemeen wat ouder, daarvan is de gemiddelde leeftijd 35 met een range van 22 tot 56 jaar. Zes van deze elf zaken speelden zich af in de politieregio Haaglanden. Vier zaken speelden zich af tegen een Turkse en twee tegen een Surinaams-Hindoestaanse achtergrond. Verder was er een zaak waarbij de betrokkenen van Marokkaanse komaf waren en één van Somalische. Bij twee zaken waren verschillende etniciteiten betrokken, waaronder Hindoestanen, Koerden, Chinezen en autochtonen. In één zaak zijn gegevens over de etnische context niet duidelijk geworden. Vijf dossiers gaven geen informatie over eventuele contacten met andere partners van de politie. Instellingen die in de andere zaken wel genoemd werden, waren maatschappelijk werk, een instelling voor geestelijke gezondheidszorg en een voor vrouwenopvang, een woningbouwvereniging, een onderwijsinstelling en Bureau Jeugdzorg. Bij drie zaken met dodelijke afloop is een externe deskundige door de Unit MEP geconsulteerd. Bij deze drie zaken werden op het culturele vlak dezelfde aspecten benoemd als bij de bedreigingen. Bij twee dodelijke zaken ging de externe deskundige daarnaast ook in op de (dreiging) met bloedwraak. In verband met de beperktheid van de dossiers en privacy-overwegingen is van slechts één zaak waarin een dode viel te betreuren, een tijdljn gemaakt. Dit is echter een te smalle basis om tot uitspraken te komen over bepaalde scenario's of patronen, op basis waarvan uitspraken kunnen worden gedaan over het (niet) handelen van burgers, de politie of partners.

Hoofdstuk 6 beschrijft de vraag of de casuïstiek uit 2006 onder de noemer 'eer gerelateerd geweld' kan worden gebracht. Daarbij is opgemerkt dat een beperkt deel van de zaken is voorgelegd aan een externe deskundige en dat die deskundige niet altijd een concrete vraag kreeg voorgelegd. De dossiers zijn niet voorzien van het stempel 'eer gerelateerd geweld'. Vervolgens is wel gekeken of de zaken uit het peiljaar zijn in te passen binnen de werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden (2005). Dat bleek geen noemenswaardige problemen op te leveren. Daarnaast is in dit hoofdstuk ook de vraag gesteld of bij het gebruik van het paraplubegrip 'eer gerelateerd geweld' niet het gevaar

van begripserosie bestaat. Er is geadviseerd om telkens de vraag te stellen bij het toevoegen van nieuwe begrippen en thema's of er een relatie is tot eerschending en herstel. Voordat een begrip als 'achterlating' of 'gedwongen huwelijk' wordt toegevoegd aan de notie 'eer gerelateerd geweld' dient die relatie helder te zijn. Verder is aandacht besteed aan een aantal onderzoeksidealën: de wens om aandacht voor andere dan culturele verklaringen voor het ontstaan van geweld, een genuanceerde blik op genderverhoudingen, onderzoek naar de rol van emoties in het debat over eer gerelateerd geweld en onderzoek naar drijfveren van geweldplegers. Aan het slot van dit hoofdstuk is beschreven hoe deze wensen zich verhouden tot het onderzoeksprogramma van het LEC EGG.

Schema 7.1 | Korte samenvatting van antwoorden op de onderzoeksvragen uit hoofdstuk 1

<p>Wat is bekend over de aanleiding van het conflict en de wijzen waarop betrokken burgers tracht(ten) dit conflict op te lossen?</p>	
<p>Wat was de aanleiding tot het conflict?</p>	<p>Bij de bedreigingen ontstond de indruk dat met name problemen op het terrein van het aangaan en verbreken van relaties een belangrijke rol speelden. Bij de zaken met dodelijke afloop bleek het moeilijk om deze vraag te beantwoorden gezien het geringe aantal en de beperkte informatie.</p>
<p>In hoeverre is een geschonden eergevoel in het geding? Kunnen andere mogelijke motieven voor het (dreigen met) het gebruik van geweld worden ontdekt?</p>	<p>Het bleek passender om tegen de achtergrond van fases in de levensloop mogelijke aanleidingen te benoemen dan de aanwezigheid van het eermotief te 'bewijzen'. In de in dit rapport beschreven casuïstiek is ook gewezen op bijvoorbeeld verslavingsproblematiek en psychische en/ of psychiatrische problemen.</p>
<p>In welke sociale kring speelt het conflict?</p>	<p>Bij de bedreigingen en de meeste zaken met dodelijke afloop kwam de kring van (ex)partners en familie(vrienden) van het slachtoffer in beeld.</p>

<p>Wat is bekend over de achtergronden van betrokkenen?</p>	<p>Bij de slachtoffers van bedreigingen en in zaken met dodelijke afloop kwamen zowel mannen als vrouwen in beeld. De individuele verdachten waren praktisch allemaal mannen. Een groot deel van de in het peiljaar bij de Haaglandse Unit MEP binnengekomen zaken speelde zich af in een Turkse context.</p>
<p>Welke concrete handelingen hebben betrokkenen ondernomen om het conflict te beëindigen? Was daarbij al sprake van een gewelddadige oplossing?</p>	<p>Bij zaken uit hoofdstuk 4 en 5 is de politie betrokken geweest. Maar de vraag of dit in alle gevallen gebeurd is omdat betrokkenen zelf het gevoel hadden dat ze niet meer verder kwamen met bijvoorbeeld gesprekken in de familie of omdat de burens de politie belden vanwege geluidsoverlast of het aantreffen van een dode, kan moeilijk worden beantwoord. Wat het lastig maakt om patronen in de handelingen van betrokkenen te herkennen, is het feit dat in de dossiers niet systematisch is vastgelegd hoe betrokkenen bij de politie of bij andere instellingen terecht zijn gekomen.</p>
<p>Op welk punt van het conflict kwam de zaak onder de aandacht van de politie?</p>	<p>Bij bedreigingen is onderscheid gemaakt tussen het moment waarop een bedreiging reeds geuit is en het moment dat burgers bij de politie te rade gaan omdat zij geweld vrezen. Bij de zaken met dodelijk afloop was de politie uiteraard in beeld op het moment dat er een dode te betreuen viel. Daarnaast werd in een aantal kwesties duidelijk dat er daarvoor meerdere malen politiecontact was geweest.</p>
<p>Levert de constructie van tijdlijnen nieuwe inzichten op?</p>	<p>Bij de zaken met dodelijke afloop was het inzicht beperkt vanwege gebrekkige informatie en het rekening houden met de eis de casuïstiek geanonimiseerd te presenteren. Bij de bedreigingen leverde dit een tweedeling op: er zijn zaken die bij de politie onder de aandacht komen als burgers bang zijn dat zij in de toekomst bedreigd zullen worden als bijvoorbeeld een geheim bij familie of anderen bekend wordt. Daarnaast zijn er zaken, waarbij burgers bij de politie komen in verband met concreet geuite dreigementen. In twee bedreigingszaken was ook daadwerkelijk geweld gepleegd.</p>
<p>Valt het gebeurde binnen de door Ferwerda en Van Leiden (2005) ontwikkelde werkdefinitie?</p>	<p>Bij de bedreigingen, die aan de hand van fases in de levensloop zijn beschreven, bleek het relatief eenvoudig om deze in de werkdefinitie in te passen. Vanwege beperkte informatie over zaken met dodelijke afloop was dat in dat verband moeilijker.</p>
<p>Volstaat het etiket 'eer gerelateerd geweld'?</p>	<p>Er is gewaarschuwd voor erosie van het begrip wanneer het in verband gebracht wordt met andere eveneens moeilijk af te bakenen fenomenen zoals 'gedwongen huwelijken' en 'achterlating'.</p>

7.2 Aanbevelingen

In deze paragraaf wordt een aantal aanbevelingen gedaan ten aanzien van de inhoud, opbouw en bruikbaarheid van politieke dossiers. De laatste aanbeveling heeft betrekking op het gebruik van de term ‘eer gerelateerd geweld’.

- Het is belangrijk dat in een dossier wordt vastgelegd of volgens de LEC EGG methode is gewerkt. Is er een checklist? Is een externe deskundige geraadpleegd? Indien dit het geval is, dan is het belangrijk dat de externe deskundige een concrete vraag wordt voorgelegd, die ook in het dossier is opgenomen. De externe deskundige rapporteert onafhankelijk. Dat betekent dat als zijn of haar verklaring aan het dossier wordt toegevoegd, volstrekt duidelijk moet zijn welk deel van het dossier voor zijn of haar rekening komt.
- Aandacht voor de vraag hoe het contact tussen burgers en de politie en andere instellingen ontstaat (‘brengen’ en ‘halen’), is noodzakelijk. Om enig inzicht te krijgen in het handelingsrepertoire van burgers is het van belang dat duidelijk wordt of zij op eigen initiatief de politie of andere instellingen benaderden. Verder draagt dergelijke kennis ook bij aan het beantwoorden van de vraag in hoeverre politie en partners in staat zijn om eerzaken te herkennen.
- Bij de dossiervorming dienen diepgaand de etnische achtergronden van betrokkenen te worden onderzocht. Dikwijls wordt in politie-informatie te weinig rekening gehouden met het feit dat veel landen van herkomst multi-etnische samenlevingen zijn. Concreet betekent dit dat er problemen ontstaan bij het herkennen van bijvoorbeeld Koerden en Hindoestanen.
- Het is wenselijk dat bij elke nieuwe casus voor ogen wordt gehouden dat culturele verklaringen onderbouwing behoeven. Een dossier draagt verder bij aan inzicht in een zaak als systematisch tijdlijnen met betrekking tot de voorgeschiedenis en het verdere verloop van de casus zijn uitgewerkt. In die lijnen dient eveneens het handelen van de politie, ketenpartners en de eventuele betrokkenheid van externe deskundigen te zijn verwerkt.

- Pas op voor begripserosie. Geadviseerd wordt om alert te zijn en te discussiëren over de manier waarop het begrip ‘eer gerelateerd geweld’ wordt uitgebreid. Bij nieuwe toevoegingen dient de relatie tot het eermotief expliciet te worden gemaakt. Als dat achterwege blijft, is het gevaar groot dat dit paraplubegrip aan betekenis verliest.

8

Nabeschouwing
2006-2010

In dit rapport zijn op basis van casuïstiek uit 2006 conclusies en aanbevelingen gepresenteerd, die verband houden met het informatiegehalte van de dossiers in het peiljaar. De tijd heeft niet stilgestaan: sindsdien hebben zich meerdere wijzigingen voorgedaan in de werkwijze van de politie. In deze nabeschuiving wordt in schema 8.1 op bondige wijze aangegeven hoe die dossieropbouw in 2010 vorm krijgt in vergelijking tot 2006.

Schema 8.1 | De opbouw van de dossiers: 2006 en 2010 vergeleken

Situatie in 2006 bij de Unit MEP in Haaglanden	Situatie in 2010 bij het LEC EGG
De dossiers kenden geen vaste opzet.	De dossiers kennen een strakke indeling, waarbij als het ware een schot is gezet tussen de politieke informatie en de analyse die een externe deskundige aanlevert.
In 2006 bevonden zich nauwelijks ingevulde checklisten in de dossiers	Tegenwoordig wordt steeds kritischer gekeken naar de informatie die regiokorpsen of andere partners aanleveren als ze een beroep doen op het LEC EGG. Een gedegen ingevulde checklist is een randvoorwaarde voor het vervaardigen van een analyse van een mogelijke eerzaak.
Verzamelen van gegevens via Blue View (een politieel zoekstelsel, waarmee bij de verschillende korpsen informatie achterhaald kan worden) was voor medewerkers van de Unit MEP niet mogelijk.	Het LEC EGG beschikt inmiddels over toegang tot Blue View, waardoor ontbrekende informatie kan worden bijgezocht.
In het peiljaar werd niet systematisch vastgelegd hoe een externe deskundige werd geraadpleegd. Daarnaast was vaak ook niet duidelijk welke vraag of opdracht exact aan deze deskundigen werd verstrekt.	Inmiddels zijn bij het LEC EGG richtlijnen in gebruik voor de inzet van externe deskundigen. Ook lijkt in de praktijk de aanbeveling uit deelrapport 2 te zijn overgenomen om een externe deskundige een concrete en afgebakende vraag voor te leggen.
In 2006 is een begin gemaakt met de implementatie van een 'Voortgangssysteem'. Dit systeem is gebaseerd op vergelijkbare administratieve systemen, die bij de recherche worden gebruikt om de opbouw van dossiers te kunnen volgen.	In 2010 is dit 'Voortgangssysteem' een essentieel instrument geworden, dat meer bewakingsmomenten biedt bij het opbouwen van dossiers. Op basis van aanbevelingen uit eerdere rapporten zijn meer variabelen opgenomen dan in 2006.

-

In 2010 zal de 'Vreemdelingencirculaire' in werking treden. Hierin is een passage opgenomen, waarin de samenwerking tussen de Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND) formeel wordt beschreven. Ook zal in 2010 de 'Aanwijzig huiselijk geweld en eer gerelateerd geweld' in werking treden waarin regels zijn opgesteld omtrent de opsporing en vervolging van beide fenomenen, die elk een eigen aanpak behoeven. In die tekst wordt het hanteren van de 'methode LEC EGG' (rode vlaggen checklist en inzet externe deskundige via het LEC EGG) als norm voor de Nederlandse politie gesteld.

Literatuur

Aalst, M. van & R. Johannink, *Eergerelateerd geweld in Nederland, een onderzoek naar mannelijke slachtoffers: bekend maakt onbemind!*, Impact, 2009.

Achterhuis, H., *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht*, Rotterdam: Lemniscaat, 2008.

Beekmans, K., De onttroning van de Marokkaanse man. 'Geduld, scheiden is niet goed', in: *De Groene Amsterdammer*, 15 april 2010: 18-19.

Beke, B.M.W.A., W.J.M de Haan & G.J. Terlouw, *Geweld verteld. Daders, slachtoffers en getuigen over 'geweld op straat'*, Den Haag: WODC, 2001.

Bergen, D. van, *Suicidal behaviour of young migrant women in the Netherlands. A comparative study of minority and majority women*, Amsterdam: Vrije Universiteit, Faculteit der Sociale Wetenschappen, 2009.

Bergen, D. van, J.H. Smit, A.J.L.M. van Balkom & S. Saharso, Suicidal behaviour of young immigrant women in the Netherlands. Can we use Durkheim's concept of 'fatalistic suicide' to explain their high incidence of attempted suicide?, in: *Ethnic and Racial Studies*, 2008: 1-21.

Blok, A., *Honour and violence*, Cambridge: Polity Press, 2001.

Bouman, A., *Politiewerk achter de multiculturele voordeur. Eergeweld en huwelijksdwang in antropologisch perspectief*, Amsterdam: Politie Amsterdam-Amstelland, 2008.

Bovenkerk, F., *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*, Den Haag: BJU, 2009.

Bovenkerk, F. et al., *Bedreigingen in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Augustus, 2005.

Brenninkmeijer, N., M. Geerse & C. Roggeband, *Eergerelateerd geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 2009.

Buiks, P.E.J., *Surinaamse jongeren op de Kruiskade. Overleven in een etnische randgroep*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1983.

Bunt, H. van de, De stilte rondom Madoff, in: *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 1, 2010: 19-35.

Coppes, R., F. de Groot & A. Sheerazi, *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Deventer: Gouda Quint, 1997.

Dijk, J.J.M van, H.I. Sagel-Grande & L.G. Toornvliet, *Actuele criminologie*, Den Haag: Koninklijke Vermande, 2002.

Dustin, M. & A. Phillips, Whose agenda is it?: Abuses of women and abuses of 'culture' in Britain, in: *Ethnicities* 8 (3), 2008: 405-424.

Eck, C. van, *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001.

Emmelkamp, L., *Tussen rede en gevoel. Een verkennend onderzoek naar Liefdesrelaties tussen autochtone Nederlanders en Marokkanen van de tweede generatie*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 2000.

Entzinger, H.B. & J.P. Mackenbach, Verborgene verklaringen voor etnische verschillen in suïcidaal gedrag, in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 30 september, 150, 2006: 2131-2132.

Ermers, R., *Eer en eerwraak. Definitie en analyse*, Amsterdam: Bulaaq, 2007.

Erp, J. van, *Naming en shaming in het markttoezicht. Een onderzoek naar de openbaarmaking van sancties op de financiële markt*, Den Haag: BJu, 2009.

Ferwerda, H. & I. van Leiden, *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*, Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke, 2005.

Garssen, M.J., J. Hoogenboezem & A.F.J.M. Kerkhof, Zelfdoding onder migrantengroepen en autochtonen in Nederland, in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 30 september, 150, 2006: 2143-2149.

Garssen, M.J., J. Hoogenboezem & A.F.J.M. Kerkhof, Zelfdoding onder Nederlandse Surinamers naar etniciteit, in: *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 6, 2007: 373-381.

Geertz, C., *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.

Gemert, F. van, *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Amsterdam: Aksant, 1998.

Gezik, E., *Eer, identiteit en moord. Een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije*, Utrecht: NCB, 2003.

Gill, A., Honour killings and the quest for justice in black and minority ethnic communities in the UK. Paper gepresenteerd op de *Expert Group Meeting on good practices in legislation to address harmful practices against women*, United Nations Division for the Advancement of Women in collaboration with United Nations Economic Commission for Africa. United Nations Office. Addis Ababa, Ethiopia, 25-28 mei 2009.

Graafsma, T., A. Kerkhof, D. Gibson, R. Badloe & L.M. van de Beek, High rates of suicide and attempted suicide using pesticides in Nickerie, Suriname, South America, in: *Crisis*, 2, 2006: 77-81.

Haan, W.J.M. de, Een mond vol tanden. Enkele gedachten over de zin van casuïstische criminologie, in: *Ontmoetingen : Voordrachtenreeks van het Lutje Psychiatrisch-Juridisch Gezelschap*, nr. 11: 2005 A.

Haan, W.J.M. de, Het ene doen en het ander niet laten. Over de noodzaak van kwalitatief en kwantitatief onderzoek voor het begrijpen en verklaren van geweld, in: Engbersen, G. & J. De Haan (red.), *Balans en Toekomst van de sociologie*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005 B: 154-165.

Haan, W.J.M. de, J.A. Nijboer & N. Tromp, *Bedreiging van burgers in de regio Groningen*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, 2006.

Hoksbergen, R.A.C., Belangen van kinderen in niet-traditionele gezinnen, in: *Justitiële Verkenningen*, nr. 8, 1996: 20-35.

Huisman, M., J. Pranger & P. Steenwinkel, *Geef mij de feiten. Schrijfadviezen voor een effectief proces-verbaal*, Deventer: Kluwer, 2009.

Hulst, H. van & J. Bos, *Pan i respèt. Criminaliteit van gemigreerde Curaçaose jongeren*, Utrecht: OKU, 1993.

Jafri, A.H., *Honour killing. Dilemma, Ritual, Understanding*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

Janssen, J., Over culturele en andere achtergronden van eerge relateerd geweld, in: *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 4., 2007: 400-406.

Janssen, J., *Instroom en vroegherkenning van mogelijke eorzaken bij de politie. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006. Deelrapport 1*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en LEC, 2008 A.

Janssen, J., *Je eer of je leven? Een verkenning van eorzaken voor politieambtenaren en andere professionals. Tweede herziene druk*, Den Haag: Stapel & De Koning, 2008 B.

Janssen, J., Organisaties, cultuur en eergevoel. Over complexe institutionele samenwerking bij de aanpak van eer gerelateerd geweld, in: *Proces*, nr 4., 2008 C: 132-137.

Janssen, J., Geweld, in: W. Stol & A. van Wijk, *Inleiding criminaliteit en opsporing*, Den Haag: BijU, 2008 D: 93-105.

Janssen, J. *Analyse van mogelijke eorzaken: het gebruik van de checklist en inzet van externe deskundigen. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006. Deelrapport 2*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en LEC EGG, 2009.

Janssen, J., Door de hond of door de kat gebeten. Over overeenkomsten én verschillen tussen huiselijk en eer gerelateerd geweld, in: *Justitiële Verkenningen*, najaar 2010 (in druk).

Janssen, J. et al., *Pilot eer gerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid. Tweede tussenrapportage*, Den Haag: Politie Haaglanden, 2005.

Janssen, J. & J. van den Berg, Waar is ónze eer? Autochtone politievrouwen op zoek naar hún eergevoel, in: Van der Zwaard, J., Janssen, J., Keuzenkamp, S. & F. Outmany (red.), *Dwarse vrouwen. Verbindingen en verbeeldingskracht*, Amsterdam: Aksant, 2009: 75-80.

Janssen, J. & R. Sanberg, *Inzicht in cijfers. Mogelijke eorzaken in 2007, 2008 en 2009*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en LEC EGG, 2010.

Jong, J.D. de, *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*, Amsterdam: Aksant, 2007.

Jong, J.D. & F. van Gemert, *Een studie naar het concept groepsdruk*, Amsterdam: Vrije Universiteit, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 2010.

Joosten, E. & C. van Roosendaal, *Handleiding dossiervorming*, Den Haag: Stapel & De Koning, 2010.

Kadare, I., *Broken April*, London: Saqi, 1990.

Kleijwegt, M., *Onzichtbare ouders. De buurt van Mohammed B.*, Zutphen: De Plataan, 2005.

Kloek, E., *Gezinshistorici over vrouwen. Een overzicht van het werk van gezinshistorici en de betekenis daarvan voor de vrouwengeschiedenis*, Amsterdam: Sua, 1989.

Kloek, E., *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*, Amsterdam: Balans, 2009.

LEC EGG, *Werkplan 2009-2010 Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld*, Den Haag: LEC EGG, 2009.

Liem, M., *Homicide followed by suicide. An empirical analysis*, Utrecht: Universiteit Utrecht, 2010.

Liem, M., K. Geene & F. Koenraadt, *Partnerdoding door etnische minderheden*, Amsterdam: Dutch University Press, 2007.

Milani, N.C., *Bloedwraak onder Hollanders. Afstudeerscriptie Nederlands recht*, Utrecht: Universiteit utrecht, 2003.

Moller Okin, S., *Is Multiculturalism Bad for Women?*, in: *Boston Review*, October/November 1997.

Nieuwbeerta, P. & G. Leistra, *Dodelijk geweld. Moord en doodslag in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2007.

Onal, A., *Honour killing. Stories of men who killed*, London: Saqi, 2008.

Pervizat, L., *Tackling honour in the aftermath with a good practice*. Paper gepresenteerd op de *Expert Group Meeting on good practices in legislation to address harmful practices against women*, United Nations Division for the Advancement of Women in collaboration with United Nations Economic Commission for Africa. United Nations Office. Addis Ababa, Ethiopia, 25-28 mei 2009.

Pratt Ewing, K., *Stolen honor. Stigmatizing muslim men in Berlin*, Stanford: Stanford University Press, 2008.

Phillips, A., When Culture Means Gender: Issues of Cultural Defence in the English Courts, in: *Modern Law Review* 66, 2003: 510-531.

Ratia, E. & A. Walter, *International exploration on forced marriages. A study on legal initiatives, policies and public discussions in Belgium, France, Germany, the United Kingdom and Switzerland*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2009.

Saharso, S., Eerwraak: een kwestie van cultuur?, in: *Sociale Interventie*, nr. 1, 2002: 22-29.

Salverda, B., *Laat me los, hou me vast. Verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden van dertig Haagse meisjes van Hindostaanse afkomst*, Den Haag: GGD, 2004.

San, M. van, *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongeren in Nederland*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1998.

Sansone, L., *Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.

Sen, P., 'Crimes of honour', value and meaning, in: Welchman, L. & Hossain, S. (red.), 'Honour'. *Crimes, paradigms, and violence against women*, London: Zed Books Ltd., 2005.

Siesling, M., *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken. Een onderzoek naar de manieren waarop in het Nederlandse strafrecht ruimte wordt geboden voor het verwerken van de culturele achtergrond van de verdachte*, Den Haag: Bju, 2006.

Schinkel, W., *De gedroomde samenleving*, Kampen: Uitgeverij Klement, 2008.

Stevens, G.W.J.M., V.C. Veen & W.A.M. Vollebergh, *Marokkaanse jeugddelinquenten: een klasse apart? Onderzoek naar jongens in preventieve hechtenis met een Marokkaanse en Nederlandse achtergrond*, Den Haag: Nicis Institute, 2009.

Terpstra, J., *De maatschappelijke opdracht van de politie. Over identiteit en kernelementen van politiewerk*, Den Haag: Bju, 2010.

Thapar-Björkert, S., Conversations across borders: men and honour violence in UK and Sweden, in: Fornäs, J. & M. Fredriksson, *INTER: A European Cultural Studies Conference in Sweden 11-13 June 2007*, Linköping: Linköping University Electronic Press, 2007: 615-631. www.ep.liu.se/ecp/025/

Torre, E.J. van der, L. Schaap e.a., *Ernstig eengerelateerd geweld: een casusonderzoek*, Den Haag: COT, 2005.

Voerman, B., met medewerking van B. van der Meer, *Tussen woord en daad. Gedragkundige inschatting van bedreigingen*, Zoetermeer: KLPD, Dienst IPOL, 2008.

Voorde, J. ten, *Cultuur als verweer. Een grondslagentheoretische studie naar de ruimte en de grenzen van culturele diversiteit in enige leerstukken van materieel strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri, 2007.

Welchman, L. & S. Hossain, Introduction: 'Honour', rights and wrongs, in: Welchman, L. & S. Hossain (red.), *'Honour'. Crimes, paradigms, and violence against women*, London: Zed Books Ltd., 2005.

Wermölder, H., *Een generatie op drift. De geschiedenis van een Marokkaanse randgroep*, Arnhem: Gouda Quint, 1990.

Wermölder, H., *Marokkaanse lieverdjes. Crimineel en hinderlijk gedrag onder Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Balans, 2005.

Wilsen, van J., Digitale en traditionele bedreiging vergeleken. Een studie naar risicofactoren van slachtofferschap, in: *Tijdschrift voor Criminologie*, nr 1, 2010: 73-87.

Zee, R. van der, *Eerwraak in Nederland*, Amsterdam: Houtekiet, 2006.

Zuhur, S., Considerations of honor crimes, FGM, kidnapping/rape, and early marriage in selected Arab nations, DRAFT. Paper gepresenteerd op de *Expert Group Meeting on good practices in legislation to address harmful practices against women*, United Nations Division for the Advancement of Women in collaboration with United Nations Economic Commission for Africa. United Nations Office. Addis Ababa, Ethiopia, 25-28 mei 2009.

Zwaard, J. van der, *Gelukzoekers. Vrouwelijke huwelijksmigranten in Nederland*, Amsterdam: Artemis & Co, 2009.

Bijlage 1

Literatuuroverzicht culturele verklaringen en fases in de levensloop

Inleiding

Deze bijlage bevat een overzicht van wetenschappelijke literatuur over verschillende etnische minderheden in Nederland, aan de hand van overgangspunten in hun levensloop. Met dit overzicht willen wordt het levensloopschema dat is weergegeven in 'Je eer of je leven' (Janssen, 2008: 55)¹ ingebed in bestaand onderzoek over etnische groepen in Nederland. Dit schema is voortgekomen uit de casuïstiek die tijdens de pilot is binnengekomen bij de Unit MEP, de voorganger van het LEC EGG. Uit de casuïstiek bleek dat eerschendingen en daardoor ook de kans op eer gerelateerd geweld zich relatief vaak voordoen wanneer mensen overgaan van de ene naar de andere levensfase. Deze momenten worden in de antropologie rites de passages genoemd. Het gaat bijvoorbeeld om het aangaan van een huwelijk of het krijgen van kinderen. Naar etnische minderheden is veel onderzoek verricht in Nederland. Deze weergave van sociaal-wetenschappelijke publicaties waarin deze schakelmomenten in het leven van migranten aan bod komen, plaatst het verschijnsel 'eer' in een bredere context. Voorafgaand aan het overzicht van de gevonden publicaties, worden de afbakening van het onderwerp toegelicht, de gevolgde zoekstrategie en de indeling van de publicaties beschreven. Verder wordt aandacht besteed aan de vraag welke begrippen en bronnen uitdrukkelijk niet zijn opgenomen in de lijst. De kern van het stuk behandelt enkele opvallende bevindingen die kunnen worden afgeleid uit de verzamelde literatuur. Ten slotte volgt het literatuuroverzicht, waarbij de publicaties per levensfase zijn weergegeven. Daar sommige studies meerdere onderwerpen omvatten en om niet teveel in herhaling te vallen, is elke publicatie doorgaans bij het meest toepasselijke onderwerp geplaatst. Onder het kopje 'algemeen' zijn verder titels ondergebracht die handelen over 'allochtonen' of 'etnische minderheden', zonder dat duidelijk gespecificeerd is om welke groepen het gaat. Ook is een alfabetisch geordende literatuurlijst opgesteld, om het zoeken naar een bepaalde auteur te vergemakkelijken.

¹ Janssen, J., *Je eer of je leven? Een verkenning van eorzaken voor politieambtenaren en andere professionals*, Stapel & De Koning, 2008.

Zoekstrategie: afbakening en zoektermen

Om tot een zo volledig mogelijk literatuuroverzicht te komen is uitgebreid gezocht in de catalogi van universiteitsbibliotheken en in digitale tijdschriftendatabases. Daarnaast zijn de literatuurlijsten van een aantal van de gevonden publicaties geraadpleegd, en is gebruik gemaakt van een review van onderzoek over opvoeding in allochtone gezinnen (Pels et al., 2009).² Er is veel gepubliceerd over de situatie van allochtonen in Nederland. De zoektocht naar wetenschappelijke literatuur voor dit overzicht is beperkt tot een aantal specifieke thema's. Deze afbakening is gebaseerd op het levensloopschema. De kernwoorden die daarin genoemd worden, zijn als zoekterm gebruikt. Dit is uitgebreid met aanverwante begrippen. Hieronder volgt een lijst van gebruikte zoektermen:

- partnerkeuze
- huwelijk
- uithuwelijking
- (echt)scheiding
- seksualiteit
- zwangerschap
- ouderschap
- ouders
- gezin
- opvoeding
- jongeren

Deze onderwerpen zijn steeds gecombineerd met zoektermen die verwijzen naar 'etnische groepen':

- (etnische) minderheden
- allochtonen
- migranten
- Turken
- Marokkanen
- Surinamers
- Creolen
- Hindo(e)stanen

² Pels, T., Distelbrink, M. & L. Postma, m.m.v. P. Geense, *Opvoeding in de migratiecontext. Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2009.

- Antillianen
- Molukkers
- Koerden
- Afghanen
- Iraniërs
- Irakezen
- Somaliërs
- Chinezen

De keuze voor deze etnische groepen is gebaseerd op de omvang van deze groepen in de Nederlandse samenleving. Turken, Marokkanen, Surinamers, en Antillianen zijn achtereenvolgens de grootste groepen. Deze worden op enige afstand gevolgd door Irakezen, Afghanen en Iraniërs. In het Jaarrapport Integratie 2007 zijn daarnaast de Somaliërs als aparte groep weergegeven, in het rapport van 2008 zijn zij onder overige 'niet-westerse allochtonen' geschaard en worden de Chinezen apart belicht (Garssen & Wagenveld, 2007; Nicolaas & Agtmaal-Wobma, 2008).³ De reden hiervan is niet helemaal duidelijk, aangezien er zowel in 2008 als in de jaren daarvoor altijd aanzienlijk meer Chinezen in Nederland verbleven dan Somaliërs (CBS, 10 juni 2009).

In dit overzicht zijn alleen publicaties opgenomen die betrekking hadden op de Nederlandse situatie. Studies uitgevoerd in landen van herkomst van migranten, zijn dus buiten beschouwing gelaten. Wel zijn enkele internationale publicaties opgenomen. Deze zijn weliswaar Engelstalig, maar het betreft onderzoek naar migrantengroepen in de Nederlandse samenleving. Verder is de zoektocht beperkt tot bronnen die vanaf 1980 zijn verschenen. Dit is een logische keuze omdat vóór die tijd in Nederland weinig onderzoek is gedaan naar etnische minderheden. Nederland was al vanaf de vroege jaren '60 van een immigratieland geworden, maar aan het eind van de jaren '70 en in het begin van de jaren '80 was de immigratie op een hoogtepunt. Er kwamen grote aantallen migranten naar Nederland, veelal door gezinshereniging van de gastarbeiders (Nicolaas, 2006).⁴ Met de komst van gastarbeiders en nadat duidelijk werd dat deze mensen niet meer zouden terugkeren naar hun herkomstlanden, is hier pas aandacht voor gekomen in de

³ Garssen, J. & M. Wagenveld, Demografie, in: Dagevos, J. & Gijsberts, M., *Jaarrapport integratie 2007*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2007 en Nicolaas, H. & E. Agtmaal-Wobma, Demografie, in: Oudhof, K., Van der Vliet, R. & Hermans, B. (red.), *Jaarrapport integratie 2008*, Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008.

⁴ Nicolaas, H., Nederland van immigratie- naar emigratieland?, in: *Bevolkingstrends*, 2e kwartaal 2006: 33-40.

politiek (Vermeulen & Penninx, 2000).⁵ Met de vestiging van grote groepen migranten is, naast de politieke aandacht, ook de wetenschappelijke interesse voor deze populatie gegroeid.

Buiten beschouwing gelaten

Niet alle publicaties die naar voren kwamen in de zoektocht waren relevant voor dit overzicht. Zo zijn onderzoeken die in het buitenland (bijvoorbeeld Marokko, Suriname of België) zijn uitgevoerd, buiten beschouwing gelaten. Dit overzicht is beperkt tot de situatie van etnische minderheden in Nederland. Daarnaast kwamen vooral op de zoektermen huwelijk en partnerkeuze, vele demografische studies in beeld. Deze richten zich alleen op bijvoorbeeld cijfers van gesloten huwelijken in Nederland. Dergelijke studies zijn voor dit overzicht niet bruikbaar, omdat juist de achtergronden van het aangaan van een huwelijk van belang zijn. Onderzoeken waarin kwantitatieve resultaten met kwalitatieve worden gecombineerd, zijn wel in het overzicht opgenomen.

Hetzelfde geldt voor onderzoeken over allochtonen en criminaliteit. Bij het zoeken naar literatuur over bijvoorbeeld Marokkaanse en Antilliaanse jongeren, kwam een aantal publicaties over criminaliteit en probleemgedrag naar voren. Aangezien het huidige overzicht toespitst is op huwelijk, seksualiteit en gezin, is literatuur die zich uitsluitend richt op criminaliteit hier niet relevant. Enkele van de opgenomen publicaties besteedt wel aandacht aan criminaliteit, maar dit wordt dan gecombineerd met andere, relevante onderwerpen.

Op sommige termen is niet gezocht, om het overzicht te beperken tot studies naar cultuur. Daarom is niet gezocht naar studies over bijvoorbeeld religie en over integratie. Omdat deze begrippen verwant zijn met cultuur en het onderscheid soms lastig te maken is, kan het zijn dat in enkele publicaties deze onderwerpen toch aan bod komen. Dit is dan in combinatie met bijvoorbeeld (jeugd)cultuur, en de items uit het schema: partnerkeuze, huwelijk, seksualiteit, zwangerschap, opvoeding. Zo kwam een publicatie in beeld over religieuze huwelijksrituelen van Hindoes. Dergelijke publicaties zijn buiten beschouwing gelaten, omdat het hier gaat om culturele gebruiken van de bevolkingsgroep Hindoestanen en niet om de religieuze ceremonies van Hindoes. Ook over integratie kwamen enkele studies naar voren. Dit waren veelal algemene, beschrijvende onderzoeken, gebaseerd op bevolkingsstatis-

⁵ Vermeulen, H. & R. Penninx, Introduction, in: Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.), *Immigrant integration. The Dutch case*, Amsterdam: Het Spinhuis, 2000.

tieken en niet op een kwalitatieve beschrijving van achterliggende motieven. Het gaat dan bijvoorbeeld om het Jaarrapport Integratie van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze instellingen combineren grootschalige enquêtes (Survey Integratie Minderheden) met gegevens uit registratiesystemen en beschrijven zo de positie van allochtonen in Nederland. De studies zijn voornamelijk gericht op de structurele integratie van minderheden, afgemeten aan factoren als opleidingsniveau en arbeidsmarktpositie. Het SCP besteedt ook aandacht aan sociaal-culturele integratie, ofwel de mate waarin allochtonen zich onderscheiden van de autochtone bevolking of daar juist deel van uitmaken. Dit wordt onder andere gemeten door te vragen naar de mate van contact met autochtonen en de opvattingen over bijvoorbeeld verschillen tussen de seksen. Deze onderwerpen bevatten interessante cijfers, maar bevatten geen diepgaande analyse van de cultuur van de verschillende groepen allochtonen. Daarom zijn dergelijke publicaties niet in dit literatuur-overzicht opgenomen.

Wat valt op aan de verzamelde publicaties?

Wanneer gezocht wordt op ‘etnische minderheden’ of ‘allochtonen’ komen vooral onderzoeken onder de traditionele migrantengroepen naar voren: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Over andere groepen niet-westerse allochtonen zijn weinig publicaties beschikbaar, alleen enkele relevante studies naar Chinezen, Somaliërs en Iraniërs doken op. Andere bevolkingsgroepen komen slechts in algemene onderzoeken aan de orde, bijvoorbeeld in profielschetsen uitgevoerd door het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze algemene beschrijvingen zijn niet opgenomen in de huidige studie. Binnen de ‘grote vier’ migrantengroepen zijn de Marokkanen het beste gedocumenteerd. In 37 van de 88 opgenomen publicaties wordt aandacht besteed aan Marokkanen, 28 gaan er over Turken, 14 over Surinamers (waarvan 6 over Creolen en 6 over Hindoestanen) en 6 over Antillianen. Hieronder is dit weergegeven in een schema:

Verdeling etnische groepen*	
Algemeen (niet gespecificeerd)	18
Turken	28
Marokkanen	37
Surinamers	14
- Creolen	6
- Hindoestanen	6
Antillianen	6
Somaliërs	2
Chinezen	2
Iraniërs	1
Afghanen	1
Irakezen	1
Combinatie van 2 of 3 groepen	20
- Turken & Marokkanen	15
- Turken & Arabieren	1
- Surinamers & Antillianen	1
- Marokkanen, Chinezen & Creolen	1
- Marokkanen, Turken & Hindoestanen	1
- Marokkanen, Turken & Surinamers	1

* Omdat in 20 publicaties meerdere etnische groepen aan bod komen, komt het totaal van de tabel niet op 88 uit.

Wat opvalt is dat met name over de partnerkeuze van Turken en Marokkanen heel wat literatuur is verschenen. Deze publicaties zijn vaak demografisch van aard en richten zich dan voornamelijk op statistieken over gesloten huwelijken en huwelijksmigratie. Over de achtergronden van partnerkeuze zijn in het overzicht een aantal boeken en artikelen opgenomen. De relatief grote hoeveelheid publicaties over partnerkeuze van Turken en Marokkanen hangt waarschijnlijk samen met de politieke aandacht voor dit thema in combinatie met huwelijksmigratie. Veel Marokkaanse en Turkse Nederlanders trouwen met een partner uit het land van herkomst. Deze gezinsmigratie is na arbeid het belangrijkste motief van migranten die Nederland binnenkomen (CBS, 2007).⁶ Over dit onderwerp is veel discussie, onder andere omdat men van mening is dat dit de integratie van deze bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving in de weg staat.

Onderzoek over de partnerkeuze van Creoolse Surinamers en Antillianen richt zich vooral op gemengde huwelijken, dat wil zeggen van een Surinamer of Antilliaan met een autochtone Nederlander (bijv. With & Rabbie, 1981). Onder deze bevolkingsgroepen komen gemengde huwelijken ook vaker voor dan bij de andere allochtone groepen in Nederland.

Publicaties over zwangerschap en ouderschap zijn soms lastig te onderscheiden van die in de voorgaande categorie 'Tijdens het huwelijk – gezinsleven/opvoeding'. Alleen titels die expliciet verwijzen naar zwanger- of ouderschap zijn in de betreffende rubriek geplaatst. Over de gebruiken rondom zwangerschap is in de literatuur over gezinsleven en opvoeding ook informatie te vinden. Literatuur over zwanger- en ouderschap gaat met name over moeders: er is een enkele studie over vaderschap verschenen (Pels & Vedder, 1998) De ouderschapsliteratuur over Surinamers en Antillianen is voornamelijk gericht op alleenstaande moeders. Er bestaat ook een dergelijk onderzoek naar Marokkaanse alleenstaande moeders (Eldering & Borm, 1996a), maar over Turken is geen publicatie met dit onderwerp aangetroffen. Volgens Pels et al (2009) neemt alleenstaand ouderschap onder deze groepen toe (Pels et al, 2009: 45). Alleenstaand ouderschap kan voor vrouwen uit deze gemeenschappen, leiden tot een sociaal isolement waardoor de druk van de opvoeding toeneemt (zie ook Eldering & Borm, 1996a,b; Pels en de Gruijter, 2005). Misschien komt alleenstaand ouderschap minder vaak voor bij Turken, of is er nog geen onderzoek naar gedaan. In

⁶ Zie: Immigratie; motief naar geslacht, 2007 link: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> , geraadpleegd op 08-09-2009 en CBS tabel Bevolking (trend), 10-06-2009 link: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> , geraadpleegd op 08-09-2009.

verband met eer is dit een belangrijk thema, omdat voorhuwelijkse zwangerschap een eerschending kan zijn (Ferwerda & Van Leiden, 2005: 35; Janssen, 2008: 55).⁷ In het onderzoek van Wijsen en Van Lee (2006) naar de achtergronden van tienerzwangerschappen onder allochtonen meisjes, zijn Turkse en Marokkaanse meisjes doelbewust buiten de onderzoeksgroep gelaten. Zij beredeneren dat Turkse en Marokkaanse tienermoeders meestal gewenst zwanger zijn, omdat zij ten tijde van de zwangerschap vaak al getrouwd zijn. De auteurs erkennen dat er ook ongewenste zwangerschappen bestaan bij Turkse en Marokkaanse meisjes, waarbij abortus wordt gepleegd. Dit gebeurt dan echter door “ernstige cultuurspecifieke gevolgen van (het afbreken van) de zwangerschap en niet om oorzaken die leiden tot een zwangerschap op jonge leeftijd”. Omdat hun onderzoek gericht is op deze oorzaken, zijn deze meisjes niet opgenomen in de onderzoeksgroep (Wijsen & Van Lee, 2006: 7). Wellicht doelen de auteurs met “ernstige cultuurspecifieke gevolgen” op eer gerelateerd geweld, maar er wordt niet dieper op ingegaan.

Dat het krijgen van kinderen een belangrijke rite de passage is wordt duidelijk in veel van de onderzoeken die gaan over ouderschap (bijv. Bouw, 2003; Pels, 2005). Enkele studies worden hier als voorbeeld genoemd. Sansone (1992) besteedt in zijn algemenere onderzoek ook aandacht aan de betekenis van moederschap voor Creoolse vrouwen. De jonge vrouwen onderscheiden twee verschillende levensstijlen: die van vrouwen die moeder zijn geworden en ‘gewone’ meisjes (die geen kinderen hebben). Jonge moeders worden ook door andere Creolen anders bejegend (Sansone, 1992: 193). Zijn onderzoeksgroep betreft Creoolse laagopgeleide meisjes met weinig vooruitzichten op werk. Door een kind te krijgen kunnen zij toch een levensdoel en een bepaalde status voor zichzelf creëren (Sansone, 1992). Je zou kunnen zeggen dat zij eer ontleen aan het moederschap. Bartels (1993) geeft aan dat het moederschap zeer belangrijk is in het leven van een Marokkaanse vrouw. Een Marokkaanse vrouw ontleent eer aan het krijgen van kinderen.

Over echtscheiding bij etnische minderheden zijn met name juridische studies beschikbaar, waarin bijvoorbeeld het Marokkaanse familierecht wordt uitgediept. Deze studies bespreken bijvoorbeeld problemen met het door Marokko erkennen van een in Nederland uitgesproken echtscheiding en het toewijzen van de kinderen. Het LEC EGG heeft veel te maken met dergelijke problematiek. Vanwege het juridische karakter van deze publicaties, zijn deze niet opgenomen in

⁷ Ferwerda, H. & I. van Leiden, *Eerwraak of eer gerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke, 2005.

het overzicht.⁸ Verder is er weinig te vinden over de culturele achtergronden en gevolgen van echtscheiding onder allochtonen. Ook Pels et al. (2009) constateren dit in hun review van recente onderzoeken. Dit is opmerkelijk, omdat een groot deel van de in dit rapport besproken zaken, problemen rondom echtscheiding betreft. In het huidige overzicht zijn twee publicaties opgenomen over gescheiden Turkse vrouwen (Öztürk & Knipscheer, 2003; Wienese, 1995). Daarnaast besteedt Van der Zwaard (2007) in haar boek over huwelijksmigranten ook enkele alinea's aan (de gevolgen van) echtscheiding. In de publicaties gewijd aan alleenstaand ouderschap is ook enige informatie te vinden (bijv. Eldering & Borm, 1996a,b). Wellicht is soortgelijke informatie over andere etnische groepen te achterhalen binnen de studies over gezinsleven, of is er niet specifiek onderzoek naar gedaan. Vanwege het kleine aantal publicaties dat zich richt op het thema echtscheiding, zijn deze ondergebracht in de categorie 'Tijdens het huwelijk'.

Een onderwerp dat veel met eercodes te maken heeft, is sociale controle en roddel. Heel wat onderzoeken beschrijven deze mechanismen en de gevolgen die dit heeft voor met name vrouwen en meisjes (o.a. Bartels, 1993; Brouwer et al, 1992; Emmelkamp, 2000; Pels, 1998; Salverda, 2004 & 2010; De Vries, 1987 & 1990; Wienese, 1995; Van der Zwaard, 2007). Het betreft hier niet alleen controle die wordt uitgeoefend door mannen ten opzichte van vrouwen, maar er wordt juist ook beschreven dat vrouwen en meisjes onderling roddelen (Bartels, 1993). Volgens Bartels (1993) is roddel een van de weinige manieren waarop Marokkaanse vrouwen zelf macht kunnen uitoefenen: door roddel laten ze andere vrouwen in eer dalen laten ze tegelijkertijd zien dat zijzelf wél weten hoe het hoort, waardoor ze in eer stijgen (Bartels, 1993). Van dergelijke machtsstrijd door roddel is een sprekend voorbeeld te vinden in het rapport: zie de casus 'Partnerruil' in paragraaf 4.3.

Waar is de eer?

Eer is niet als zoekterm gebruikt, omdat het in dit overzicht juist gaat om de bredere onderzoeken naar de cultuur van allochtonen in Nederland. We wilden bezien of het onderwerp eer naar voren kwam bij

⁸ Zie voor uitgebreide studies over het Marokkaans familierecht bijvoorbeeld: Buskens, L.P.H.M., *Islamitisch recht en familiebetrekkingen in Marokko*, Amsterdam: Bulaaq, 1999; Jordens-Cotran, L., *Marokkaans familierecht en de Nederlandse rechtspraak*, Utrecht: FORUM, 2000 en Jordens-Cotran, L., *Nieuw Marokkaans familierecht en Nederlands IPR*, Den Haag: SDU, 2007.

de bestudering van overgangsmomenten in de levensloop van allochtonen, de rites de passages. Op het eerste gezicht lijkt dit niet het geval: in geen van de opgenomen titels komt de term 'eer' voor. In twee van de 87 studies die hieronder worden gepresenteerd, staat het begrip 'eer' wel in de flaptekst: in het werk van Yerden (2001), over Turkse meisjes in conflictsituaties, en in het boek van Everaert & Lamur (1993), over seksuele relaties van Turkse mannen. De enigen die het begrip expliciet hebben besproken met hun respondenten, zijn Everaert & Lamur. Zij hebben het hoe en waarom van eer aan bod laten komen in hun interviews. In hun boek benoemen ze ook het onderscheid dat in de Turkse cultuur wordt gemaakt tussen de zedelijke eer (namus) en maatschappelijke eer (şeref). Ze geven hierbij evenwel aan dat de respondenten grote moeite hadden de betekenis van en het onderscheid tussen deze begrippen aan de onderzoekers uit te leggen (Everaert & Lamur, 1993: 31). Waarom dit zo moeilijk gaat wordt door de auteurs niet nader uitgelegd. De onderzoekers wijzen er wel op dat op het onderwerp van hun onderzoek een taboe ligt: het is beschamend om openlijk over seksualiteit te spreken. Dit geldt wellicht ook voor eer. Ook Bartels (1993: 121-122) benadrukt deze taboesfeer die rond seksualiteit hangt, en meldt dat dit zowel voor mannen als vrouwen geldt. Bartels (1993) gaat veel dieper in op de concepten eer en schande in de Marokkaanse cultuur (overigens zonder dat van het woord 'eer' melding wordt gemaakt op de flaptekst). Zij heeft veldwerk verricht onder Arabische vrouwen in Tunesië, Marokko en Nederland, en licht daarom de Arabische begrippen rondom eer toe. Zij vermeldt dat in het dagelijks leven woorden als eer een schande niet snel gebruikt zullen worden, maar het altijd op de achtergrond aanwezig is. Dit is het duidelijkst tijdens rites de passage zoals huwelijken, maar ook in de dagelijkse omgang tussen mensen speelt eer altijd een rol volgens deze auteur.

In veel publicaties komen aanverwante thema's aan bod, zoals kuisheid en maagdelijkheid, verschillende rolpatronen van man en vrouw, vrouwenbesnijdenis en uithuwelijking. Een doorlichting van de titelbeschrijvingen van de opgenomen publicaties leert dat 'eer' niet wordt genoemd als een van de besproken onderwerpen in het overgrote deel van de publicaties in dit overzicht. De term eer wordt helemaal niet genoemd in de volgende studies: Van den Brink, 2006; Distelbrink, 2000; Hondius, 1999; Olton, 1994; Siwabessy, 1986. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat in de bevolkingsgroepen die in deze studies worden besproken, eer niet zo'n prominente rol speelt. Voor de onderzoeksgroep van Van den Brink en Hondius geldt dit niet, want die omvat allochtonen in het algemeen. Maar de onderzoekspopulatie van Distelbrink bestaat uit Creoolse Surinamers, van Siwabessy uit

Molukkers en Olton bespreekt Antillianen.

Van de beschikbare bronnen die specifiek over Antillianen handelen, is alleen de publicatie van Olton geraadpleegd. Daarnaast was er aandacht voor Antilliaanse meiden in het onderzoek naar tienerzwangerschappen van Wijsen en Van Lee (2006). Ook in dit onderzoek komt het begrip eer niet voor als het gaat om Antillianen.

In de literatuur over Creolen komen verwante begrippen, zoals maagdelijkheid, de ene keer wel en de andere keer nauwelijks aan de orde. Zo wordt er gesteld dat Creoolse ouders het behouden van maagdelijkheid belangrijk vinden in de opvoeding van hun dochters, vooral met het oog op het voorkomen van tienerzwangerschappen (Distelbrink, 2000; Josias, 1992; Lenders & Van de Rhoer, 1983; Sansone, 1992; Wijsen & Van Lee, 2006). Het begrip eer wordt in deze publicaties echter niet genoemd. Tegelijkertijd brengt Josias naar voren dat bij meisjes die van huis wegelopen (wat voor Creoolse ouders een schande is), de banden met ouders na een tijdje weer aangehaald kunnen worden, bijvoorbeeld door een zwangerschap (Brouwer, Lalmahomed & Josias, 1992). In dat geval is het dus een reden om juist weer contact te herstellen, en lijkt er geen sprake van moeilijkheden door schande of eer gerelateerd geweld. Distelbrink haalt echter in een eerdere publicatie (1994) wel het begrip eer erbij: een ongehuwde zwangerschap zou verlies van prestige betekenen voor de familie en duidt op een mislukte opvoeding. Ze maakt hierbij de opmerking dat bij Surinaamse gezinnen in Nederland hierover minder ophef wordt gemaakt dan dat in Suriname zelf het geval was. Wellicht is maagdelijkheid minder belangrijk geworden onder invloed van de integratie van Creoolse Surinamers in de Nederlandse samenleving. Lenders & Van de Rhoer (1983) stellen echter dat ongehuwd moederschap onder Surinamers geen schande is: het wordt algemeen geaccepteerd. Aangezien dit een bron van nog vroeger datum is, lijkt dit toch geen verklaring te zijn. De literatuur is dus niet eenduidig over dit onderwerp.

In de hierna volgende titels wordt het begrip eer niet letterlijk genoemd, maar er wordt wel uitgebreid ingegaan op verwante termen zoals gezichtsverlies, de goede naam van de familie, maagdelijkheid of kuisheid: Brouwer, 2001; Van de Calseijde & Van Leur, 1998; Danz & Vogels, 1994; Geense, 1994; Hooghiemstra, 2000; Jonkers, 2003; Lenders & Van de Rhoer, 1983; Wienese, 1995. Wat betreft het werk van Hooghiemstra moet wel worden opgemerkt dat zij uitgebreid ingaat op de mogelijkheid van het bezoedelen van de goede naam van de familie. Hierbij geeft zij dan ook aan dat het zowel voor degene die bezoedeld is, als voor haar broers en zussen, lastig wordt een huwelijkspartner te vinden. Hooghiemstra besteedt dus wel aandacht aan het mechanisme, maar legt geen verband met het begrip eer. Meerdere auteurs in het

zojuist genoemde rijtje bespreken op die manier wel de culturele gebruiken en het belang van de gemeenschap, maar plakken hier niet het etiket eer op. Waarom is dit het geval? Is men niet bekend met het begrip? Of bespreekt de auteur een etnische groep waar het niet gebruikelijk is in termen van eer over dergelijke gewoonten te spreken? Zo duidt Geense (1994) het verschijnsel aan met de term gezichtsverlies, die hij letterlijk vertaalt vanuit het Chinees. Van de Calseijde & Van Leur (1998) behandelen de Molukse cultuur, en leggen het accent op de regel dat jongeren respect moeten tonen voor ouderen. Hierbij verwijzen de auteurs verder niet naar eer.

In een behoorlijk aantal studies wordt het begrip eer wel genoemd, maar nauwelijks uitgelegd (Bouw e.a., 2003; Buitelaar, 1999; Distelbrink, 1994; Pels, 1998; Pels & Roode, 1994; Nabben e.a., 2006; Salverda, 2004; Tennekes, 1989; Van der Zwaard, 2008). Het wordt bijvoorbeeld alleen gelijkgesteld met de kuisheid van meisjes. Soms refereert men dan ook aan de zogenaamde dubbele moraal: van jongens wordt geen kuisheid geëist. Het begrip wordt echter niet uitgelicht en verklaard. Dit roept de vraag op waarom er gekozen is voor een dergelijke summierere behandeling van het complexe verschijnsel. Misschien veronderstellen de auteurs dat de lezer bekend is met de term, of beschouwen zij het niet als een essentieel onderdeel van hun onderzoek?

Eer wordt uitgebreider behandeld in de volgende studies (Bartels, 1993; Brouwer, 2001; Brouwer, et al, 1992; Eldering, 2002; Emmelkamp, 2000; Everaert & Lamur, 1993; Hoek, 1995; Öztürk & Knipscheer, 2003; Salverda, 2010; Valk & Liefbroer, 2007; De Vries, 1987; Yerden, 2001). Hierbij wordt echt het begrip eer uitgelicht en duidelijk beschreven. Bij twee onderzoeken (onder Turken) wordt ook onderscheid gemaakt tussen namus (zedelijke eer) en şeref (maatschappelijke eer) (Everaert & Lamur, 1993; Salverda, 2010). Everaert & Lamur zijn de enigen die ook letterlijk deze termen hebben besproken met hun respondenten. Zij gaven overigens wel aan dat hun respondenten zelf niet altijd even duidelijk konden uitleggen hoe die eer dan in elkaar stak. In het onderzoek van Salverda komt eer als begrip terug in de citaten van de respondenten, maar het is niet duidelijk geworden of de interviewer er letterlijk naar heeft gevraagd. Salverda baseert de uitleg van de begrippen op het werk van Van Eck (2001)⁹ en besteedt ook in de onderzoeksvragen aandacht aan dit thema. Bij één ander onderzoek onder Marokkanen worden de Arabische equivalenten hiervan en andere begrippen rondom eer uitgebreid geanalyseerd (Bartels, 1993). Bartels is

⁹ Eck, C. van, *Door bloed gezuiverd. Eerwraak onder Turken in Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker, 2001.

de enige die de mechanismen van eer en schande in het dagelijks leven plaatst in een bredere context en er een theoretische analyse van maakt. Deze analyse is erop gericht te ontdekken hoe vrouwen eer kunnen gebruiken als machtsmiddel in de relatie met hun echtgenoot. Bartels heeft haar data over eer vooral verkregen uit gesprekken over echtelijke conflicten, dus er is niet direct naar eer gevraagd, de vragen waren niet hierop gericht, en dit is informatie over getrouwde vrouwen, dus het over de eerkwesties van ongehuwde vrouwen of meisjes biedt dit geen informatie. Verderop in haar boek spreekt de auteur echter wel aandacht aan jonge meisjes en eer, en belicht hierbij vooral ook de overgang van meisje naar gehuwde vrouw (Bartels, 1993: 117). Ze gaat hierbij uitgebreid in op de omgang met seksualiteit in de Tunesisch- en Marokkaans-Arabische dorpscultuur. Dit hoofdstuk is gebaseerd op veldwerk in Tunesië en Marokko zelf; of deze zaken op dezelfde manier spelen in Nederland is de vraag. Bij haar onderzoek in Nederland heeft Bartels alleen eerste generatie migranten geïnterviewd. Het betreft dus vrouwen die gedurende het grootste gedeelte van hun leven in Marokko hebben gewoond, en biedt geen informatie over in hoeverre eer nog een issue is bij de tweede generatie. Het onderzoek van Salverda (2010) biedt deze informatie wel, zij het dan ten aanzien van Turkse meisjes. Zij benoemt eer als de belangrijkste factor waarom Turks-Nederlandse meisjes geen seks willen hebben voor het huwelijk: 'Gevraagd naar de bron van de heersende opvatting over voorechtelijke seks, zegt de helft van de meisjes dat deze voortkomt uit het geloof. De andere helft legt de oorzaak bij de Turkse cultuur en sommigen zeggen dat zowel de islam als de Turkse cultuur hun opvattingen over maagdelijkheid bepalen. (...) Sommigen voegen eraan toe dat ze ook maagd willen blijven uit angst voor gevolgen als reputatieverlies voor henzelf en hun familie, een gedwongen huwelijk of gewelddadig ingrijpen door vader. (...) Het is een kluwen van motieven, die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden: geloof, cultuur, rekening houden met ouders, conflicten voorkomen, romantische opvattingen over seks en liefde. Maar het belangrijkste motief om van voorhuwelijkse seks af te zien lijkt de angst voor reputatieschade en aantasting van de familie-eer. Reputatieverlies heeft volgens de respondentes ernstige gevolgen: moeilijk aan de man kunnen komen, over de tong gaan, sociaal niet meer meetellen, uit de hand lopende conflicten met ouders, een gedwongen huwelijk' (Salverda, 2010: 151).

Tot slot

De zoektocht naar sociaal-wetenschappelijke publicaties waarin deze schakelmomenten in het leven van migranten aan bod komen, heeft geleid tot een flinke lijst. De resultaten van de zoektocht naar het verschijnsel 'eer' in deze publicaties laten nog wat te wensen over. Weinig van de opgenomen studies besteden uitgebreid aandacht aan het begrip eer. Vaak worden wel de culturele normen en tradities eromheen beschreven, zoals het belang dat wordt gehecht aan maagdelijkheid, de grote sociale controle en invloed van roddels. Soms wordt het begrip genoemd, maar wordt hier niet erg diep op ingegaan. Misschien veronderstellen de auteurs dat de lezer bekend is met de term, of beschouwen zij het niet als een essentieel onderdeel van hun onderzoek. Auteurs die een duidelijke omschrijving geven van eer, doen dat met name in onderzoek dat is gericht op de Turkse of Marokkaanse cultuur. Daaruit zou kunnen worden geconcludeerd dat eer vooral van belang is in deze culturen, en voor de overige etnische groepen niet zozeer van invloed is. Wat ook zou kunnen is dat de term eer vooral associaties oproept met deze culturen, waardoor soortgelijke mechanismen in andere culturele groepen een andere naam krijgen (bijvoorbeeld het verschijnsel van gezichtsverlies onder Chinezen). Waarom behandelen deze onderzoeken wel uitgebreid kenmerken van eerculturen, maar laten zij de term eer onbesproken? Is men niet bekend met het begrip? Of is eer een beladen onderwerp, dat men liever wil vermijden? Het is aan te bevelen om in vervolgonderzoek per etnische groep uit te zoeken hoe deze mensen omgaan met eer, of in hoeverre de mechanismen die samengaan met eercodes aanwezig zijn. Ook zou dat een uitstekende gelegenheid zijn om aandacht te besteden aan eercodes onder autochtone Nederlanders.

Literatuuroverzicht: fases in de levensloop naar etnische groep

Voor het huwelijk – jongeren, verzet tegen regels, seksualiteit

Algemeen

Evenhuis, E., *Allochtonen, relaties en seksualiteit. Literatuurlijst*, Utrecht: Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch onderzoek, Informatie- en Documentatiecentrum, 1997.

Graaf, H. de, Egten, C. van, Hoog, S. de & Berlo, W. van, *Seksualisering. Aandacht voor ethniciteit. Onderzoek naar verbanden met opvattingen en gedrag van jongeren*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep / Den Haag: E-Quality, 2009.

Mouthaan, K.A.A., *Twee levens. Dilemma's van islamitische meisjes rondom maagdelijkheid*, Delft: Eburon, 1997.

Phalet, K., Lotringen, C. van & Entzinger, H., *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*, Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 2007.

Tennekes, J., Buitenlandse jongeren en cultuurconflict, in: *Migrantenstudies*, nr. 5, 4, 1989: 24-41.

Turken

Azough, R., Poelman, J., Meijer, S. & Hadad, S., *Jongeren, seks en islam. Een verkenning onder jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Amsterdam: Soa Aids Nederland, 2007.

Brouwer, L., *Meiden met lef. Marokkaanse en Turkse weggoopters*, Amsterdam: VU, 1997.

Brouwer, L., Marokkaanse en Turkse meisjes over maagdelijkheid, *Vrouwen, seksualiteit, migratie*, themanummer van LOVA, nr. 22, 1, 2001: 24-27.

Brouwer, L., Lalmahomed, B. & Josias, H., *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het wegglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*, Utrecht: Jan van Arkel, 1992.

Danz, M.J, Vogels, T. & Gründemann, R.W.M., *Jeugd en seks. Kennis, houding en gedrag bij Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland*, Leiden: Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, 1993.

Danz, M. & Vogels, T., Hoe kan een jongen nou maagd blijven? Kennis en opvattingen van Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes over seksualiteit, *Jeugd en Samenleving*, nr. 24, 11, 1994: 622-639.

Everaert, H.A.M. & Lamur, H.E., *Alles wat geheim is, is lekker. Seksuele relaties en beschermingsgedrag onder Turkse mannen*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1993.

Nabben, T., Yeşilgöz, B. & Korf, D.J., *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*, Utrecht: Forum, 2006.

Salverda, B., *Wel en wee. Turks-Nederlandse meisjes aan het woord over hun leven*, Den Haag: GGD, 2010.

Vennix, P.A.M. & Vanwesenbeeck, W.M.A., *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een literatuurstudie naar culturele, religieuze en maatschappelijke invloeden*, Delft: Eburon, 2005.

Vries, M. de, *Ogen in je rug. Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland. Met een bijdrage van Willem van Schelven*, Alphen aan den Rijn: Samsom, 1987.

Vries, M. de, *Roddel nader beschouwd*, Alphen aan den Rijn: Samsom, 1990.

Wienese, I. Seksualiteit bij Turkse en Marokkaanse vrouwen, in: *MGV maandblad geestelijke gezondheid*, nr. 52, 2, 1997: 128-141.

Yerden, I., *Ik bepaal mijn eigen lot. Turkse meisjes in conflictsituaties*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2001.

Marokkanen

Azough, R., Poelman, J., Meijer, S. & Hadad, S., *Jongeren, seks en islam. Een verkenning onder jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Amsterdam: Soa Aids Nederland, 2007.

Bouw, C., Merens, A., Roukens, K. & Sterckx, L., *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*, Amsterdam: Siswo/SCP, 2003.

Brouwer, L., *Meiden met lef. Marokkaanse en Turkse weggoopters*, Amsterdam: VU, 1997.

Brouwer, L., Marokkaanse en Turkse meisjes over maagdelijkheid, *Vrouwen, seksualiteit, migratie*, themanummer van LOVA, nr. 22, 1, 2001: 24-27.

Brouwer, L., Lalmahomed, B., & Josias, H., *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*, Utrecht: Jan van Arkel, 1992.

Brouwer, L., Marokkaanse jongeren en virtuele discussies, in: *De Sociologische Gids*, nr. 49, 2, 2002: 121-134.

Buijs, F., *Leven in een nieuw land. Marokkaanse jongemannen in Nederland*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1993.

Danz, M.J., Vogels, T. & Gründemann, R.W.M., *Jeugd en seks. Kennis, houding en gedrag bij Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland*, Leiden: Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, 1993.

Danz, M. & Vogels, T., Hoe kan een jongen nou maagd blijven? Kennis en opvattingen van Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes over seksualiteit, *Jeugd en Samenleving*, nr. 24, 11, 1994: 622-639.

Emmelkamp, L., *Tussen rede en gevoel. Liefdesrelaties tussen autochtone Nederlanders en Marokkanen van de tweede generatie*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 2000.

Gelder, P.J. & Lamur, H.E., *Tussen schaamte en mannelijkheid. Seksuele relaties en beschermingsgedrag onder Marokkaanse mannen*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1993.

Hoek, J. van der & Kret, M., *Marokkaanse tienermeisjes. Gezinsinvloeden op keuzen en kansen*, Utrecht: Van Arkel, 1992.

Mouthaan, K.A.A. & Neef, M. de, *Een Marokkaanse vrouw regelt dat zelf! Geboortenregeling, anticonceptie en seksualiteit bij Marokkaanse vrouwen in Nederland*, Delft: Eburon, 1992.

Nabben, T., Yesilgöz, B. & Korf, D.J., *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*, Utrecht: FORUM, 2006.

Vennix, P.A.M. & Vanwesenbeeck, W.M.A., *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een literatuurstudie naar culturele, religieuze en maatschappelijke invloeden*, Delft: Eburon, 2005.

Wienese, I. Seksualiteit bij Turkse en Marokkaanse vrouwen, in: *MGV maandblad geestelijke gezondheid*, nr. 52, 2, 1997: 128-141.

Surinamers (Hindostanen, Creolen)

Abrahams, R., *Seksuele relaties en beschermgedrag onder Surinaams-Hindostaanse mannen*, Delft: Eburon, 1997.

Brouwer, L., Lalmahomed, B. & Josias, H., *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*, Utrecht: Jan van Arkel, 1992.

Salverda, B., *Laat me los, hou me vast. Verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden van dertig Haagse meisjes van Hindostaanse afkomst*, Den Haag: GGD, 2004.

Sansone, L., *Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.

Antillianen

Massaro, G. & Ruys, E. (red.), *Antilliaanse en Arubaanse jongeren in Nederland. Deel: migratie, gezin, huisvesting, gezondheid, criminaliteit, taal en religie*, Utrecht: Forum, 1996.

Anderen (Molukkers, Somaliërs)

Bartels, K. & Haaijer, I., *Vrouwenbesnijdenis en Somalische vrouwen in Nederland*, Utrecht: Pharos, 1995.

Calseijde, S. van de & Leur, W. de, *Wij zijn de geschiedenis van Nederland. Molukse jongeren en identiteit in de multi-etnische samenleving*, Utrecht: Forum, Instituut voor multiculturele ontwikkeling, 1998.

Het aangaan van een huwelijk – partnerkeuze

Algemeen

Beer, J. de (et al.) (red.), *Het huwelijk in de multiculturele samenleving*, themanummer van *Demos*, nr. 19, 7, 2003: 53-72.

Hondius, D., *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en vermindering van etnisch en religieus verschil sinds 1945*, Den Haag: SDU Uitgevers, 1999.

Hondius, D., Van oude en nieuwe gemengde huwelijken: het acceptatieproces bij Arabisch- en Turks-Nederlandse paren in Nederland, *Migrantenstudies*, nr. 15, 3, 1999: 150-169.

Hooghiemstra, E., Voor de keuze: een specifieke of algemene blik op partnerkeuze van migranten, in: Hart, B. de & Schuster, J. (red.) *Over de grens: gemengde relaties in Nederland*, themanummer van *Migrantenstudies*, nr. 16, 4, 2000: 209-228.

Valk, H. de, Liefbroer, A., Esveldt, I. & Henkens, K., 'De één is de ander niet: patronen van gezinsvorming onder allochtonen in Nederland', in: *Bevolking en Gezin*, nr. 30, 3, 2001.

Turken

Esveldt, I., Kulu-Glasgow, I., Schoorl, J. & van Solinge, H., *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Stichting Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, 1995.

Hooghiemstra, E., *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2003.

Koning, M. de & Bartels, E., *Over het huwelijk gesproken. Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*, Den Haag: Adviescommissie Vreemdelingenzaken, 2005.

Sterckx, L. & Bouw, C., *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Het Spinhuis, 2005.

Valk, H.A.G. de & Liefbroer, A.C., Parental influence on union formation preferences among Turkish, Moroccan and Dutch adolescents in the Netherlands, in: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 2007: 487-505.

Yerden, I., *Trouwen op z'n Turks. Huwelijksprocedures van Turkse jongeren in Nederland en hun strijd om meer inspraak*, Utrecht: Van Arkel, 1995.

Marokkanen

Buitelaar, M.W., Het liefst gewoon een Marokkaan? Over de partnerkeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland, in: Luyckx, K. (red.), *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*, Leuven/Amersfoort: Acco, 1999.

Buitelaar, M.W., *Islam en het dagelijks leven. Religie en cultuur onder Marokkanen*, Amsterdam: Atlas, 2006.

Esveldt, I., Kulu-Glasgow, I., Schoorl, J. & van Solinge, H., *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Stichting Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, 1995.

Hooghiemstra, E., *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2003.

Keulen, A. van (red.), *'Trouwen doe je zelf'. Marokkaanse jongeren en partnerkeuze*, Utrecht: Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs, 1994.

Koning, M. de & Bartels, E., *Over het huwelijk gesproken. Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*, Den Haag: Adviescommissie Vreemdelingenzaken, 2005.

Lodewijckx, E., & Hendrickx, K., Visies van ongehuwde tweede generatie Marokkaanse jongeren op huwelijk, partnerkeuze en seksualiteit, in: *Bevolking en Gezin*, nr. 27, 1998: 87-125.

Sterckx, L. & Bouw, C., *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Het Spinhuis, 2005.

Valk, H.A.G. de & Liefbroer, A.C., Parental influence on union formation preferences among Turkish, Moroccan and Dutch adolescents in the Netherlands, in: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 2007: 487-505.

Surinamers (Hindostanen, Creolen) en Antillianen

Koning, M. de & Bartels, E., *Over het huwelijk gesproken. Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*, Den Haag: Adviescommissie Vreemdelingenzaken, 2005.

With, J.S. & Rabbie, J.M., *Rassenvoorkeur bij partnerkeuze. Een onderzoek over gemengde relaties c.q. huwelijken van Nederlanders en Surinamers of Antillianen in de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht*, Utrecht: J.S. With, 1981.

Molukkers

Siwabessy, F. & Wijk, N. van, Molukkers en gemengde huwelijken, in: *Migrantenstudies*, 2, 1986: 23-47.

Tijdens het huwelijk – gezinsleven, opvoeding

Algemeen

Brink, G. van den (red.), *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*, Amsterdam: Bert Bakker, 2006.

Eldering, L., *Cultuur en opvoeding. Interculturele pedagogie vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat, 2002.

Hoek, J. van der, Oudere broers en zussen doen voor 100% mee. Mede opvoeden in migrantengezinnen, in: *Jeugd en Samenleving*, nr. 25, 1995: 644-655.

Pool, M.M., Geense, P.H.A.M. & Lucassen, N., *Allochtone gezinnen*, Den Haag: Nederlandse Gezinsraad, 2005.

Zwaard, J. van der, *Gelukzoekers. Vrouwelijke huwelijksmigranten in Nederland*, Amsterdam: Artemis & Co, 2008.

Turken

Arends, J., *Cultuuroverdracht aan Turkse en Marokkaanse jongeren*, Leiden: Leiden Institute of Development Studies and Consultancy Services, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Rijksuniversiteit te Leiden, 1990.

Lee, L. van & Mouthaan, K.A.A., Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen. Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord, in: *Tijdschrift voor seksuologie*, nr. 31, 1, 2007: 3-10.

Nijsten, C.C., *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Öztürk, G. & Knipscheer, J.W., Turkse vrouwen na een echtscheiding. Psychisch welbevinden en copingstijlen, in: *Gedrag & Gezondheid*, nr. 31, 3, 2003: 157-186.

Phalet, K. & Schönplflug, U., Intergenerational transmission in Turkish immigrant families. Parental collectivism, achievement values, and gender differences, in: *Journal of Comparative Family Studies*, nr. 32, 4, 2001: 489-504.

Ruiz Peraita-Wubbels, H.G.M., *Turkse vrouwen en echtscheiding*, Hengelo: Centrum Buitenlanders Oost-Nederland, 1988.

Wienese, I., *Nazmiye en Sultan. Verhalen van Turkse gescheiden moeders en hun dochters*, Utrecht: Van Arkel, 1995.

Marokkanen

Arends, J., *Cultuuroverdracht aan Turkse en Marokkaanse jongeren*, Leiden: Leiden Institute of Development Studies and Consultancy Services, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Rijksuniversiteit te Leiden, 1990.

Buitelaar, M.W., *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters*, Amsterdam: Bulaaq, 2009.

Lee, L. van & Mouthaan, K.A.A., Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen. Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord, in: *Tijdschrift voor seksuologie*, nr. 31, 1, 2007: 3-10.

Pels, T. & Roode, A., *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen*, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994, p. 81-124.

Pels, T., *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Pels, T. & Haan, M. de, *Continuity and change in Moroccan socialization. A review of the literature on socialization in Morocco and among Moroccan families in the Netherlands*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2003.

Surinamers (Hindostanen, Creolen)

Distelbrink, M., *Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen*, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994, p. 133-167.

Distelbrink, M.J., *Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen in Nederland. Een eigen koers*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Distelbrink, M.J., *Opvoeden zonder man. Opvoeding en ontwikkeling in Creools-Surinaamse een- en tweeloudergezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2000.

Jap-A-Joe, S.R. & Leseman, P.M., *Opvoeden in Hindostaanse gezinnen. Een terreinverkenning*, Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut, 1994.

Mungra, B.G., *Hindoestaanse gezinnen in Nederland*, Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen, 1990.

Antillianen

Olton, T.P., *Minderheidsstatus of stijgingsdrang? Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in Amsterdam en hun gezinsvorming*, Delft: Eburon, 1994.

Anderen (Chinezen, Iraniërs, Somaliërs, Irakezen, Afghanen)

Bouwmeester, M., Dekovic, M. & Groenendaal, H., *Opvoeding in Somalische vluchtelingengezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Geense, P., *Opvoeding in Chinese gezinnen*, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994, p. 33-80.

Geense, P. & Pels, T., *Opvoeding in Chinese gezinnen in Nederland. Een praktische benadering*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Pels, T. & Gruijter, M.J. de, *Vluchtelingengezinnen. Opvoeding en integratie. Opvoeding en ondersteuning in gezinnen uit Iran, Irak, Somalië en Afghanistan in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2005.

Zwangerschap, ouderschap

Algemeen

Graaff, F.M. de, *Een kind op komst in kleurrijk Nederland. Zwangerschap, bevalling en kraambed bij buitenlandse vrouwen*, Woerden: Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie, 2003.

Mouthaan, K.A.A., Neef, M. de & Rademakers, J.J.D.J.M., *Abortus in multicultureel Nederland*, Delft: Eburon, 1998.

Pels, T. & Vedder, P., *Vaderschap in cultureel perspectief. Kind en Adolescent*, 19, 133-147, 1998.

Turken

Pels, T. & Gruijter, M. de (red.), *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Assen: Van Gorcum, 2006.

Marokkanen

Bartels, E., *'Eén dochter is beter dan duizend zonen'. Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1993.

Distelbrink, M.J., Geense, P. & Pels, T., *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2005.

Eldering, L. & Borm, J.-A., *Alleenstaande Marokkaanse moeders*, Utrecht: Van Arkel, 1996.

Jonkers, M.D.J., *Een miskende revolutie. Het moederschap van Marokkaanse vrouwen*, Amsterdam: Aksant, 2003.

Pels, T. & Gruijter, M. de (red.), *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Assen: Van Gorcum, 2006.

Surinamers

Distelbrink, M.J., Geense, P. & Pels, T., *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2005.

Eldering, L. & Borm, J.-A., *Alleenstaande Hindostaanse moeders*, Utrecht: Van Arkel, 1996.

Lenders, M. & Rhoer, M. van de, *Mijn God hoe ga ik doen? Creoolse alleenstaande moeders in Amsterdam*, Amsterdam: Uitgeverij SUA, 1983.

Wijsen, C. & Lee, L. van, *Kind van twee werelden. Kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen bij allochtone tieners*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2006.

Antillianen

Dijke, A. van, Hulst, H. van & Terpstra, L.E., *Mama Soltera. De positie van "alleenstaande" Curaçaose en Arubaanse moeders in Nederland*, Den Haag: Warray, 1990.

Kook, H. & Vedder, P., *Moederwensen. Opvoedingsdoelen en opvoedingsstijlen van Antilliaanse moeders in Nederland*, Utrecht: FORUM, 1998.

San, M. van, *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongeren in Nederland*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1998.

Wijsen, C. & Lee, L. van, *Kind van twee werelden. Kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen bij allochtone tieners*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2006.

Chinezen

Distelbrink, M.J., Geense, P. & Pels, T., *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2005.

Wijsen, C. & Lee, L. van, *Kind van twee werelden. Kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen bij allochtone tieners*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2006.

Literatuurlijst – alfabetisch

- Abrahams, R., *Seksuele relaties en beschermgedrag onder Surinaams-Hindostaanse mannen*, Delft: Eburon, 1997.
- Arends, J., *Cultuuroverdracht aan Turkse en Marokkaanse jongeren*, Leiden: Leiden Institute of Development Studies and Consultancy Services, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Rijksuniversiteit Leiden, 1990.
- Azough, R., Poelman, J., Meijer, S. & Hadad, S., *Jongeren, seks en islam. Een verkenning onder jongeren van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Amsterdam: Soa Aids Nederland, 2007.
- Bartels, E., 'Eén dochter is beter dan duizend zonen'. *Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1993.
- Bartels, K. & Haaijer, I., *Vrouwenbesnijdenis en Somalische vrouwen in Nederland*, Utrecht: Pharos, 1995.
- Beer, J. de (et al.) (red.), *Het huwelijk in de multiculturele samenleving, themanummer van Demos*, nr. 19, 7, 2003: 53-72.
- Bouw, C., Merens, A., Roukens, K. & Sterckx, L., *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*, Amsterdam: Siswo/SCP, 2003.
- Bouwmeester, M., Dekovic, M. & Groenendaal, H., *Opvoeding in Somalische vluchtelingengezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 1998.
- Brink, G. van den (red.), *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*, Amsterdam: Bert Bakker, 2006.
- Brouwer, L. *Marokkaanse en Turkse meisjes over maagdelijkheid, Vrouwen, seksualiteit, migratie*, themanummer van LOVA, nr. 22, 1, 2001: 24-27.
- Brouwer, L., Lalmahomed, B., & Josias, H., *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar het weglopen van Marokkaanse, Turkse, Hindostaanse en Creoolse meisjes*, Utrecht: Jan van Arkel, 1992.
- Brouwer, L., *Marokkaanse jongeren en virtuele discussies*, in: *De Sociologische Gids*, nr. 49, 2, 2002: 121-134.

Brouwer, L., *Meiden met lef. Marokkaanse en Turkse wegloopsters*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997.

Buijs, F., *Leven in een nieuw land. Marokkaanse jongemannen in Nederland*, Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 1993.

Buitelaar, M.W., Het liefst gewoon een Marokkaan? Over de partnerkeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland, in: Luyckx, K. (red.), *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migrantenvrouwen*, Leuven/Amersfoort: Acco, 1999.

Buitelaar, M.W., *Islam en het dagelijks leven. Religie en cultuur onder Marokkanen*, Amsterdam: Atlas, 2006.

Buitelaar, M.W., *Van huis uit Marokkaans. Over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters*, Amsterdam: Bulaaq, 2009.

Calseijde, S. van de & Leur, W. de, *Wij zijn de geschiedenis van Nederland. Molukse jongeren en identiteit in de multi-etnische samenleving*, Utrecht: Forum, Instituut voor multiculturele ontwikkeling, 1998.

Danz, M. & Vogels, T., Hoe kan een jongen nou maagd blijven? Kennis en opvattingen van Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes over seksualiteit, *Jeugd en Samenleving*, nr. 24, 11, 1994: 622-639.

Danz, M.J., Vogels, T. & Gründemann, R.W.M., *Jeugd en seks. Kennis, houding en gedrag bij Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland*, Leiden: Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, 1993.

Dijke, A. van, Hulst, H. van & Terpstra, L.E., *Mama Soltera. De positie van 'alleenstaande' Curaçaose en Arubaanse moeders in Nederland*, Den Haag: Warray, 1990.

Distelbrink, M., Geense, P. & Pels, T., *Diversiteit in vaderschap. Chinese, Creools-Surinaamse en Marokkaanse vaders in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2005.

Distelbrink, M., *Opvoeden zonder man. Opvoeding en ontwikkeling in Creools-Surinaamse een- en tweeoudergezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 2000.

Distelbrink, M., *Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen in Nederland. Een eigen koers*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Distelbrink, M., Opvoeding in Surinaams-Creoolse gezinnen, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994: 133-167.

Eldering, L. & Borm, J.-A., *Alleenstaande Hindostaanse moeders*, Utrecht: Van Arkel, 1996 A.

Eldering, L. & Borm, J.-A., *Alleenstaande Marokkaanse moeders*, Utrecht: Van Arkel, 1996 B.

Eldering, L., *Cultuur en opvoeding. Interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat, 2002.

Emmelkamp, L., Tussen rede en gevoel. *Liefdesrelaties tussen autochtone Nederlanders en Marokkanen van de tweede generatie*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 2000.

Esveldt, I., Kulu-Glasgow, I., Schoorl, J. & van Solinge, H., *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Stichting Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, 1995.

Evenhuis, E., *Allochtonen, relaties en seksualiteit. Literatuurlijst*, Utrecht: Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch onderzoek, Informatie- en Documentatiecentrum, 1997.

Everaert, H.A.M. & Lamur, H.E., *Alles wat geheim is, is lekker. Seksuele relaties en beschermingsgedrag onder Turkse mannen*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1993.

Geense, P. & Pels, T., *Opvoeding in Chinese gezinnen in Nederland. Een praktische benadering*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Geense, P., Opvoeding in Chinese gezinnen, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994, p. 33-80.

Gelder, P.J. & Lamur, H.E., *Tussen schaamte en mannelijkheid. Seksuele relaties en beschermingsgedrag onder Marokkaanse mannen*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1993.

Graaf, H. de, Egten, C. van, Hoog, S. de & Berlo, W. van, *Seksualisering. Aandacht voor etniciteit. Onderzoek naar verbanden met opvattingen en gedrag van jongeren*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep / Den Haag: E-Quality, 2009.

Graaff, F.M. de, *Een kind op komst in kleurrijk Nederland. Zwangerschap, bevalling en kraambed bij buitenlandse vrouwen*, Woerden: NIGZ, 2003.

Hoek, J. van der & Kret, M., *Marokkaanse tienermeisjes. Gezinsinvloeden op keuzen en kansen*, Utrecht: Van Arkel, 1992.

Hoek, J. van der, Oudere broers en zussen doen voor 100% mee. Mede opvoeden in migrantengezinnen, in: *Jeugd en Samenleving*, nr. 25, 1995: 644-655.

Hondius, D., *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en vermijding van etnisch en religieus verschil sinds 1945*, Den Haag: SDU Uitgevers, 1999.

Hondius, D., Van oude en nieuwe gemengde huwelijken: het acceptatieproces bij Arabisch- en Turks-Nederlandse paren in Nederland, *Migrantenstudies*, nr. 15, 3, 1999: 150-169.

Hooghiemstra, E., *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2003.

Hooghiemstra, E., Voor de keuze: een specifieke of algemene blik op partnerkeuze van migranten, in: Hart, B. de & Schuster, J. (red.) *Over de grens: gemengde relaties in Nederland, themanummer van Migrantenstudies*, nr. 16, 4, 2000: 209-228.

Jap-A-Joe, S.R. & Leseman, P.M., *Opvoeden in Hindostaanse gezinnen. Een terreinverkenning*, Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut, 1994.

Jonkers, M.D.J., *Een miskende revolutie. Het moederschap van Marokkaanse vrouwen*, Amsterdam: Aksant, 2003.

Keulen, A. van (red.), *'Trouwen doe je zelf'. Marokkaanse jongeren en partnerkeuze*, Utrecht: Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs, 1994.

Koning, M. de & Bartels, E., *Over het huwelijk gesproken. Partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*, Den Haag: ACVZ, 2005.

Kook, H. & Vedder, P., *Moederwensen. Opvoedingsdoelen en opvoedingsstijlen van Antilliaanse moeders in Nederland*, Utrecht: FORUM, 1998.

Lee, L. van & Mouthaan, K.A.A., Ouders en de seksuele opvoeding van kinderen. Marokkaanse en Turkse moeders aan het woord, in: *Tijdschrift voor seksuologie*, nr. 31, 1, 2007: 3-10.

Lenders, M. & Rhoer, M. van de, *Mijn God hoe ga ik doen? Creoolse alleenstaande moeders in Amsterdam*, Amsterdam: Uitgeverij SUA, 1983.

Lodewijckx, E., & Hendrickx, K., Visies van ongehuwde tweede generatie Marokkaanse jongeren op huwelijk, partnerkeuze en seksualiteit, in: *Bevolking en Gezin*, nr. 27, 1998: 87-125.

Massaro, G. & Ruys, E. (red.), *Antilliaanse en Arubaanse jongeren in Nederland. Deel: migratie, gezin, huisvesting, gezondheid, criminaliteit, taal en religie*, Utrecht: Forum, 1996.

Mouthaan, K.A.A. & Neef, M. de, *Een Marokkaanse vrouw regelt dat zelf! Geboortenregeling, anticonceptie en seksualiteit bij Marokkaanse vrouwen in Nederland*, Delft: Eburon, 1992.

Mouthaan, K.A.A., Neef, M. de & Rademakers, J.J.D.J.M., *Abortus in multicultureel Nederland*, Delft: Eburon, 1998.

Mouthaan, K.A.A., *Twee levens. Dilemma's van islamitische meisjes rondom maagdelijkheid*, Delft: Eburon, 1997.

Mungra, B.G., *Hindoestaanse gezinnen in Nederland*, Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen, 1990.

Nabben, T., Yeşilgöz, B. & Korf, D.J., *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*, Utrecht: FORUM, 2006.

Nijsten, C.C., *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Olton, T.P., *Minderheidsstatus of stijgingsdrang? Antilliaanse/Arubaanse vrouwen in Amsterdam en hun gezinsvorming*, Delft: Eburon, 1994.

Öztürk, G. & Knipscheer, J.W., Turkse vrouwen na een echtscheiding. Psychisch welbevinden en copingstijlen, in: *Gedrag & Gezondheid*, nr. 31, 3, 2003: 157-186.

Pels, T. & Gruijter, M. de (red.), *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzen en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*, Assen: Van Gorcum, 2006.

Pels, T. & Gruijter, M.J. de, *Vluchtelingengezinnen. Opvoeding en integratie. Opvoeding en ondersteuning in gezinnen uit Iran, Irak, Somalië en Afghanistan in Nederland*, Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2005.

Pels, T. & Haan, M. de, *Continuity and change in Moroccan socialization. A review of the literature on socialization in Morocco and among Moroccan families in the Netherlands*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, 2003.

Pels, T. & Roode, A., Opvoeding in Marokkaanse gezinnen, in: Pels, T. (red.), *Opvoeding in Chinese, Marokkaanse en Surinaams-Creoolse gezinnen*, Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1994, p. 81-124.

Pels, T. & Vedder, P., Vaderschap in cultureel perspectief. *Kind en Adolescent*, 19, 133-147, 1998.

Pels, T., *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*, Assen: Van Gorcum, 1998.

Phalet, K., Lotringen, C. van & Entzinger, H., *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*, Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 2007.

Pool, M.M., Geense, P.H.A.M. & Lucassen, N., *Allochtone gezinnen*, Den Haag: Nederlandse Gezinsraad, 2005.

Ruiz Peraita-Wubbels, H.G.M., *Turkse vrouwen en echtscheiding*, Hengelo: Centrum Buitenlanders Oost-Nederland, 1988.

Salverda, B., *Laat me los, hou me vast. Verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden van dertig Haagse meisjes van Hindostaanse afkomst*, Den Haag: GGD, 2004.

Salverda, B., *Wel en wee. Turks-Nederlandse meisjes aan het woord over hun leven*, Den Haag: GGD, 2010.

San, M. van, *Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongeren in Nederland*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1998.

Sansone, L., *Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.

Siwabessy, F. & Wijk, N. van, Molukkers en gemengde huwelijken, in: *Migrantenstudies*, 2, 1986: 23-47.

Sterckx, L. & Bouw, C., *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Het Spinhuis, 2005.

Tennekes, J., Buitenlandse jongeren en cultuurconflict, in: *Migrantenstudies*, nr. 5, 4, 1989: 24-41.

Valk, H. de, Liefbroer, A., Esveldt, I. & Henkens, K., 'De één is de ander niet: patronen van gezinsvorming onder allochtonen in Nederland', in: *Bevolking en Gezin*, nr. 30, 3, 2001.

Valk, H.A.G. de & Liefbroer, A.C., *Parental influence on union formation preferences among Turkish, Moroccan and Dutch adolescents in the Netherlands*, in: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 2007: 487-505.

Vennix, P.A.M. & Vanwesenbeeck, W.M.A., *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een literatuurstudie naar culturele, religieuze en maatschappelijke invloeden*, Delft: Eburon, 2005.

Vries, M. de, *Ogen in je rug. Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland. Met een bijdrage van Willem van Schelven*, Alphen aan den Rijn: Samsom, 1987.

Vries, M. de, *Roddel nader beschouwd*, Alphen aan den Rijn: Samsom, 1990.

Wienese, I. Seksualiteit bij Turkse en Marokkaanse vrouwen, in: *MGV maandblad geestelijke gezondheid*, nr. 52, 2, 1997: 128-141.

Wienese, I., *Nazmiye en Sultan. Verhalen van Turkse gescheiden moeders en hun dochters*, Utrecht: Van Arkel, 1995.

Wijzen, C. & Lee, L. van, *Kind van twee werelden. Kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwangerschappen bij allochtone tieners*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2006.

With, J.S. & Rabbie, J.M., *Rassenvoorkeur bij partnerkeuze. Een onderzoek over gemengde relaties c.q. huwelijken van Nederlanders en Surinamers of Antillianen in de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht*, Utrecht: J.S. With, 1981.

Yerden, I., *Ik bepaal mijn eigen lot. Turkse meisjes in conflictsituaties*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2001.

Yerden, I., *Trouwen op z'n Turks. Huwelijksprocedures van Turkse jongeren in Nederland en hun strijd om meer inspraak*, Utrecht: Van Arkel, 1995.

Zwaard, J. van der, *Gelukzoekers. Vrouwelijke huwelijksmigranten in Nederland*, Amsterdam: Artemis & Co, 2008.